

УДК 631.1.016:330.837

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділення соціально-економічних проблем розвитку
сільських територій, завідувач відділу розвитку підприємництва і кооперації
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор,
заступник директора з науково-організаційної та інноваційної роботи
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій

*Якщо Ви не думаєте про майбутнє,
то у Вас його не буде.
Джон Голсуорсі*

Постановка проблеми. Підприємництво є однією з підвалин економіки країни й охоплює всі галузі незалежно від форм власності. Нині цей вид діяльності все більше поширюється в сільській місцевості. Наші дослідження результатів трансформації в аграрній сфері економіки показують, що саме за рахунок розвитку підприємництва та посилення підприємницької орієнтації й поліпшення підприємницького середовища суб'єктів господарської діяльності на сільських територіях їм вдалося швидко і якісно адаптуватися до ринкових умов та вийти на зарубіжний ринок.

Разом із тим, за нашою оцінкою, теоретичні напрацювання і практичний досвід є недостатніми для того, щоб аграрні підприємницькі структури впевнено почувалися конкурентоспроможними в умовах євроінтеграційних процесів та в глобальній економіці.

© М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, 2017

Окремо у заданій системі соціально-господарських відносин стоїть аграрне підприємництво, яке є функціональним пріоритетом перспективного розвитку не тільки однойменної галузі, а й економіки в цілому. Вважаємо науково і практично вмотивованим дослідження розвитку аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій, яке, зокрема, постало «рятівним колом» для вітчизняної економіки, незважаючи на систематичність криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел щодо піднятої проблематики проведений для вибудовування власного авторського бачення теорії питання, показав, що основоположні принципи й розробка методології підприємництва найбільш фундаментально здійснена Й. Шумпетером [29].

Викристалізовуючи власне авторське бачення засад розвитку аграрного підприємництва, апелюємо саме до вчення Й. Шум-

петера, яке вирізняється своєю системністю і фундаментальністю суджень, про що наголошують його наступники й вітчизняні сучасники. У розвиток такого ідейного підґрунтя в аналізі досліджень підприємництва зазначимо, що вчення Й. Шумпетера – це класична, фундаментальна праця, в якій у загальноновизнаному вимірі науково сконструйовано визначальний інноваційний підтекст розвитку економічних відносин, які у своєму втіленні вибудовують систему творення додаткової вартості. Разом із тим перспектива розвитку сучасних суспільних формацій залежить від динаміки ефектів підприємницького процесу. Тут можна погодитися з висновком Ю. Бажала щодо Європейського Союзу, представленим у передмові до українського перекладу класичної праці Йозефа Шумпетера «Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу» [29], про те, що «дві прийняті у ХХІ столітті десятирічні стратегії розвитку – «Лісабонська» (2000–2010 рр.) і теперішня «Європа 2020» (2011–2020) – фактично реалізують шумпетерівську концептуальну парадигму, де центральним рушійним фактором економічного зростання є генерація нового знання для забезпечення інноваційного розвитку» [29, с. 9]. Об'єктивність суджень такого плану підтверджена практикою, адже набуті ефекти добробуту сучасної Європи – реальний приклад дієвості засад втілення шумпетерівського концепту економічних відносин шляхом забезпечення послідовної їх інституціоналізації.

Післяшумпетерівські дослідники значною мірою дотримуються ідеї про зміст підприємництва незалежно від галузі та сфери його інституціоналізації як діяльності, спрямованої на одержання прибутку всезагально за рахунок впровадження інновацій – це безумовний атрибут фундаментальності вчення про підприємство.

Серед наукових модераторів проблематики підприємництва, у тому числі аграрного, в умовах інституціональних трансформацій, методології інституціонального дискурсу слід виділити таких дослідників, як: Х. Бергман [3], З. Варналій [4], О. Балакірева [2], А. Ноур [2], В. Гребенюк [6], Ю. Губені [7],

В. Кредісов [12], Ю. Лупенко [14, 15, 25], П. Саблук [26], В. Андрійчук [1], В. Месель-Веселяк [19], Б. Пасхавер [21], А. Мазур [16], М. Збарський [10], С. Єрохін [9], Ю. Лопатинський [13], О. Прутська [23] й інші. Проблематика інституційного розвитку аграрної сфери розкрита також у публікаціях авторів статті [14, 17, 18, 27, 28], проте вважаємо за необхідне посилити науковий конструкт розкриття інституціональної парадигми розвитку саме аграрного підприємства в оцінках динаміки його становлення та формування ефективності.

Метою статті є окреслення основних засад і принципів здійснення підприємницької діяльності, її специфіки й напрямів у сільському господарстві та на селі, показати започаткування й розвиток колективного та індивідуального підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Теорія підприємництва вважається цілком усталеним науковим вченням про суть і засади економічного розвитку, інноваційного зростання. Найбільш концептуально усталеною, визнаною у науково-практичному контексті є шумпетерівська концепція підприємства як інституту ринкових взаємодій, які пов'язані з ризиком, боротьбою за обмежені ресурси, але спрямовуються на одержання прибутку.

Шумпетерівська методологія науково-практичного представлення підприємства нині є базою для формування й проведення економічної політики майже усіх розвинутих країн. За Шумпетером, підприємцем можна вважати того, хто: створює підприємство і відкриває справу; запроваджує нові способи виробництва; відкриття та опанування нових ринків збуту; освоєння нових джерел одержання сировини; проведення реорганізації галузі й створення нових підприємств. Підприємець, за Шумпетером, відрізняється від «просто хазяїна» поведінкою та мотивами господарської діяльності й світоглядом. Він здійснює постійний пошук нового, поліпшення якості продукції, має достатньо волі та здібностей, щоб долати опір конкурентів, впливає на інших результатами свого успіху й витратами сил та енергії [29]. Підприємницьку функцію він отожднював із функцією економічного лідерства

тва і новаторства, а інновації вважав основою підприємництва. Сформувавши концепцію підприємницької діяльності він наголошував на необхідності новизни – підприємець залишається таким до тих пір, доки здійснює «нові комбінації». Такої думки про підприємницьку діяльність був також Ф. фон Хайек. Проте основним у підприємницькій діяльності він вбачав особисту свободу, яка дає змогу людині продуктивніше розпоряджатися своїми здібностями та знаннями й інформаційно-економічним потенціалом.

Підприємництво як явище, економічна діяльність і об'єкт наукового пізнання характеризується багатоаспектністю практичного вияву функцій та широкоплановістю визначень змістовних характеристик. Тому прийнятним для означення конструкції наукового дискурсу з проблеми підприємництва, крім суто економічного, вважаємо міждисциплінарний синтез. Задане твердження представлено у формалізації наукового дискурсу як модерація стверджувального висновку про те, що підприємництво наслідуює не лише економічну, але й соціологічну, філософську, антропологічну та, безумовно, інституціональну природу. Іншими словами, підприємництво як явище, процес й інститут інституціоналізується у практику буття через економіку (господарство) і суспільство.

Економіка в силу специфіки, а аграрний сектор поготів, наслідують системні транс-

формації інституціонального характеру, адже знаходяться у постійній еволюції. Цілком доцільним для сприйняття в науковому середовищі є висновок А. Мазура про те, що «...основна суперечність сучасності криється в інституціональній природі суспільно-економічних перетворень, а саме між державою-ініціатором ринкової трансформації, що використовує несумісні з логікою перетворень методи регулювання...» [16]. Означений контекст оцінювання конструкції вітчизняних інституціональних трансформацій характерний зокрема для аграрного сектору щодо становлення інституту підприємництва.

Забезпечення підприємницької діяльності та стимулювання інноваційного розвитку відбувається на основі створення відповідних інституційних умов: ринок, законодавче й організаційне забезпечення, відносини між державою і підприємницькими структурами та іншими суспільними інститутами.

Під економічною категорією «інститут» будемо розуміти сформовані в процесі еволюції правила, норми й обмеження взаємодії індивідів. Інститути взаємодіють, утворюють інтегративну цілісність, яка зазнає трансформаційних змін.

На практиці економічні суб'єкти функціонують у різних підсистемах, де і виникають проблеми, пов'язані з необхідністю постійно враховувати норми поведінки та обмеження. Пропонуємо виокремлювати в інституційній системі такі складові (рис. 1).

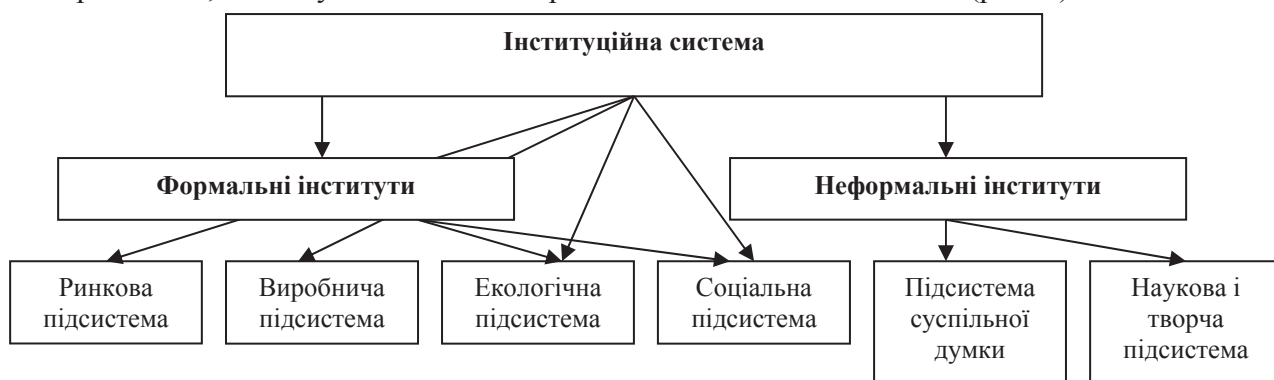

Рис. 1. Структура інституційної системи підприємництва

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Визнання підприємництва як діяльність, спрямовану на одержання прибутку, пов'язану з ризиком, є раціональним підходом. Останнє пропонуємо як квінтесенцію наукових думок М. Вебера про раціональну

очевидність [5, с. 15], який вкладає в її визначення зміст висновку про те, що: «раціональна очевидність налицо, прежде всего когда структура подразумеваемого смысла

дійства ціликом и повністю розуміється інтелектуально» [5].

Для означення господарського процесу термін «підприємництво» (*entreprendre* – фр.) увів Річард Кантільйон, наприкінці XVII століття. За його визначенням, підприємництво – це діяльність, пов'язана з ризиком в організації певного підприємництва, виробництва, справи.

В економічній літературі можна знайти чимало визначень підприємництва, але вони дискусійні [7]. Це можна пояснити комплексністю цього поняття. В одних упускають ризиковість, в інших – систематичність, відношення до державної реєстрації, соціальні результати.

Така діяльність досить часто позначається поняттями «бізнес» і «підприємництво». На нашу думку, це синоніми, хоча є визначення, які трактують «бізнес» як ширше поняття, куди включають роботу за наймом.

У нашому конкретному випадку природа й функціональні характеристики підприємництва є «зрозумілими інтелектуально». Тому правильним і прийнятно-універсальним вважаємо визначення підприємництва як самостійної, ініціативної, на власний ризик діяльності, спрямованої на одержання прибутку. Проблематика підприємництва багатоконтекстна, її розглядають в економічному, політичному та соціологічному плані.

Зокрема, соціологічний контекст тлумачення підприємництва в конструкції загальноприйнятого дискурсу про дане явище ґрунтується на тому, що факт здійснення даного виду діяльності пов'язаний з мотивацією індивіда, яка у своїй економічності становить економічний інтерес. Взагалі соціологія питання щодо сутності підприємництва надзвичайно складна, адже підприємцем може стати не кожен індивід, а лише той, який володіє відповідними здібностями. В соціологічному вимірі підприємництво розглядаємо у контексті вислову М. Вебера як «раціонально орієнтованої цільової дії» [5], тобто діяння підприємця за природою усупільнення є раціональним.

Економічний контекст визначення підприємництва, надбаний наукою, за Й. Шумпетером представлений як організаційно зумовлена комбінація ресурсів у здійс-

ненні акту виробництва на засадах інноваційності [29, с. 31-32]. При цьому таку комбінацію вважаємо інструментальною системою творення благ для задоволення суспільних потреб, яка функціонує у певних інституціональних умовах.

Науковий пошук й ідеологема дослідницьких пріоритетів теорії та методології підприємництва засвідчують широту предметного дискурсу. Нині наука про підприємництво надзвичайно багатогранна у структуризації його видових ознак. Під ознакою підприємництва розуміємо ефект його впливу на соціально-економічний процес через постачання благ на ринок. Це зокрема: соціальне підприємництво (продукує соціальні блага); економічне (економічні); інституціональне (інституціональні блага). Поглиблення теорії підприємництва не означає відхід від фундаментальних теоретичних постулатів, закладених ще Й. Шумпетером [29], воно є наслідком інституціональних трансформацій, які відбуваються в динамічному середовищі господарського буття. Адже, як зазначав знову ж таки Й. Шумпетер, підприємництво саме по собі виступає конструктором всезагальної, постійної трансформації, модернізації, через безумовне прагнення набуття ще більшого прибутку. На нашу думку, можна стверджувати про те, що підприємництво є «центром ваги» суспільства, інститутом, навколо і за рахунок якого донині змодеровано усі наявні віхи науково-технічного прогресу.

Підприємницька модель економічних відносин у теоретичному сенсі наслідувань результатів наукових розвідок показує свою всезагальну актуальність. Тому конструктивно вважаємо позицію про те, що методологія знанневого позиціонування даного суспільного явища значно розширила межі дискусії, вступила в еру всезагальної міждисциплінарності. У практичному сенсі це підтверджено, адже у розвинених ринкових економіках уся діяльність по створенню й споживанню благ наслідує принципи підприємництва. Підприємництво все більше інституціоналізується в інформаційному полі економіки, набуваючи не тільки суто виробничого характеру.

Дослідження проблематики підприємництва увібрали в себе ідеї інституціоналізму, за врахування яких трактуємо підприємництво як інститут – організаційно оформлену систему правил. Саме у цьому вбачаємо його (підприємництва) міждисциплінарність, ознаки змінності методології трансформації середовища соціально-економічних взаємодій індивідів. Загалом підприємництво як інститут є засобом, який формує базу для реалізації інтересів агентів ринку.

Беручи до уваги вітчизняні реалії оцінювання підприємництва, зазначимо, що його аграрний аспект для України визначальний у широкому форматі практики прикладання, але знаходиться в тривалому періоді інституціональних трансформацій, які все ще продовжуються. Специфіка інституціоналізації в тому, що аграрне підприємництво як ніякий інший інститут, спосіб прикладання ресурсів, підпорядковане законам конкурентного ринку, але залежне від природи, на що ми звертаємо увагу.

Суб'єкти господарювання в умовах ринку діють як підприємницькі структури, що зумовлено законом конкуренції, взаємодіють в умовах визначеного державою, ринком, а також відповідними інститутами-провідниками інституційного порядку. Вважаємо, що інституційний порядок – це упорядкована формальними і (або) неформальними нормами, система правил поведінки ринкових агентів, у межах та під дією яких вони змушені розвиватися, досягаючи визначеної мети. Саме інституційний порядок, різновидом якого для аграрного підприємництва є господарський, вибудовує систему обмежень, стимулів, противаг у забезпеченні відповідних підприємницьких трансакцій, виконуючи які, підприємець наслідуює класичну ситуацію ... «діє в умовах ризику, спрямовуючи свої зусилля на ефективне поєднання ресурсів і капіталу задля одержання прибутку».

Для вітчизняного аграрного підприємництва характерними є часті інституційні пастки, спричинені дефектами інституціоналізації. На практиці підприємець наслідуює діючий інституційний (господарський) порядок або ж намагається його обійти, порушуючи правила. В цьому полягає парадокс ризику,

бо за певних ситуацій, які можуть вибудовуватися діями самого підприємця, або ж бути вбудовані в існуючий інституційний порядок, підприємець потрапляє в інституційну пастку, що погіршує рівень інституційної безпеки підприємства. Дилема інституційної пастки для підприємця – об'єктивна неспроможність вирішити будь-яку ситуацію законним, конкурентним способом для одержання прибутку, тому постає вибір – порушити норми, порядок або не порушувати та «програти». Зазвичай, підприємець мотивує свої дії саме вирішенням такого роду ситуації й у цьому – природа підприємництва.

Для аграрної підприємницької діяльності, яка тривалий час ведеться в умовах незавершених реформацій ринкового укладу господарювання в Україні, а отже, інституціональних трансформацій, даний аспект констатації погіршення інституційної безпеки є доказово прийнятним для розгляду в межах нашого наукового пошуку. Вважаємо проблему інституційної безпеки для розвитку аграрного підприємництва важливою саме з огляду на тривалі інституціональні трансформації укладу господарювання, які все ще продовжуються.

У суспільстві, економіці, ринку, інституціональній системі загалом детермінуються різні види безпеки, які «спеціалізуються» на видових ознаках їх прояву (економіка – економічна, енергетика – енергетична, політика – політична безпека). Все ніби просто та зрозуміло, проте інституційна безпека – це специфічний статусний конструкт позиції економічних агентів по відношенню до «якості» інституцій і «якості» інституцій по відношенню до економічних агентів [28].

Поняття «інституційна безпека» також долучаємо до дискурсу про природу агропідприємництва. Інституційна безпека – це факт протидії інституційним пасткам, які виникають у процесі обміну, формуючи рівень трансакційних витрат, спроможність ринку бути ефективним по відношенню до економічних агентів, мотивації їхньої діяльності в ринковій системі координат. Інституційна безпека є наслідком певного рівня інституційної мобільності учасників ринкового обміну, тому у вимірі ефектів впливу,

наприклад, конкуренції, вона являє собою рівень актуальності інституційних норм та їхню функціональну ефективність. Інституційну безпеку необхідно вважати проявом ефективності передусім інститутів ринку, тобто інституційної ефективності, а також вираженням інституційного захисту від неправомірної поведінки суб'єктів у системі міжагентських відносин. Це також рівень наявних можливостей з забезпечення від не-

конкурентної поведінки стейкхолдерів у плані інституційної верифікації їх місця й ролі на позиціях, які не шкодять їхнім партнерам [28]. Варіації рівнів інституційної безпеки (рис. 2) вбудовані в систему впливу інституцій на середовище інституціоналізації (упровадження) норм, традицій, законів, що означає насамперед наслідкову форму зміни статусу об'єкта, а отже, і підприємницької діяльності.

Рівень	Модератор	Фундація інституційної безпеки
1-й	Працівник	Рівень добробуту індивіда
2-й	Підприємство	Підприємницька конкурентоспроможність
3-й	Держава (економіка, національний ринок)	Ефекти творення й перерозподілу суспільного продукту
4-й	Глобальна економіка і ринок	Глобальна конкурентоспроможність та інституційна адаптивність економіки

Рис. 2. Варіації рівнів інституційної безпеки підприємницької діяльності в умовах дії ринкового механізму

Джерело: Сформовано на основі досліджень і методологічних узагальнень.

У плані вираження інституційної безпеки не слід забувати про наслідки видозміни інститутів у випадку переорієнтації, трансформаційної зміни, реструктуризації моделі господарського порядку, наприклад, перехід від командно-адміністративної до ринково-конкурентної економіки. Тут також мають місце аспекти інституційної безпеки, спричинені трансплантацією інститутів, а також створенням нових, які можуть викликати несприйняття економічними агентами. Виходячи зі сказаного, під інституційною безпекою також можна розуміти рівень актуальності інституційних норм та їхню функціональну ефективність по відношенню до економічних агентів у процесі їх дифузії (маємо на увазі дифузію¹ інституційних норм).

У заданому контексті суджень і методологічних узагальнень в ареалі обраного поля інституціонального дискурсу зазначимо, що трансплантовані, запозичені інститути, інституції можуть створювати як інституційну безпеку, так й інституційну небезпеку під-

приємництва. На цьому наголошуємо та звертаємо увагу. Інколи певні інститути не сприймаються наявною в суспільстві, економіці інституційною системою в силу особливостей соціально-господарської моделі відносин, інституційних традицій. Наприклад, вислів «реформи не йдуть» є кодифікацією інституційних ефектів суспільного вибору, сформованих взаємодією і головне – суперечностями між «новими» й «старими» інститутами. З цього приводу наше національне господарське буття наслідую чимало прикладів, тобто мають місце ситуації, коли нові інститути не сприймаються, набувають статусу відторгнених, і це є фактом інституційної небезпеки, який негативно впливає на ефекти господарського процесу, рівень добробуту. Зокрема інститут приватної власності, незважаючи на тривалий період реформаційних процесів з утвердження ринку, поки що не став органічно вбудованим в економічну систему на конкурентних, взаємовигідних для всіх учасників ринкового обміну умовах. Яскравий приклад – аграрний сектор економіки – аграрне підприємництво – право приватної власності на землю – інституційно його реалізація має половинчастий характер, бо імплементовано в господарську практику лише у контексті оренди, а інститут купівлі – продажу не діє, тому це певною мірою інституційна небезпека, яка

¹ Поняття «дифузія» запозичене нами з теорії інновацій, правомірність і доцільність даного запозичення зумовлено нашим переконанням у тому, що актуальність інституційних норм межує з їх інноваційністю, дифузія (diffusion) – це процес, під час якого інновація з плином часу через певні канали поширюється серед членів соціальної системи [10], а ринок також є соціальною системою.

практично проявляється в недосконалості системи перерозподілу вартостей, демотивації власників, обмеженні права їх трансакційної активності у здійсненні довгострокових інвестицій. Загалом аграрне підприємство в сучасній Україні все ще наслідують ефект транзитивності, нестабільності інституціонального середовища господарювання.

Формація теоретичних основ розвитку підприємництва вимагає означення нашого ставлення до методологічного базису, який закладений інституціоналізмом – це напрям наукового пізнання предметів і явищ, базований на еволюційній методології. Предметну сукупність об'єктів дослідження цієї школи становлять такі базові категорії, як інституція та інститут, інтерпретації сутності-значимості яких конструює ідейне підґрунтя, цільові орієнтири для пізнання. Контури інституціоналізму надзвичайно багатогранні, тому ми й визнаємо складність проблеми, але все ж таки спробуємо викристалізувати пріоритети дослідницьких напрацювань, спираючись на визнані предмет і метод інституціональної економіки. Наголос на «економічності» зроблений на підставі того, що діяльність підприємців є суто економічною за об'єктом, суб'єктами, інтерпретацією ефектів. Це особливо специфічний напрям наукового пізнання, який інтерпретує причини тих чи інших результатів розвитку суспільно-економічних процесів як наслідків дії «правил гри» – інституцій (за Нортон Д.), а також їх консолідації у формі складних економічних систем – організацій, установ, кодексів правил економічної поведінки (за Коммонсом Дж., Шмоллером Г.). Підтвердженням цього є економічна дійсність, адже ринок, держава, суспільство, живуть за певними правилами, яких так чи інакше дотримуються, формалізуючи поведінку економічних агентів, зокрема підприємців, що в кінцевому підсумку створює ефект регуляцій. До того ж є економіка – суспільна наука, яка у своїй основі зініційована філософією – вихідною методологією й для інституціоналізму також. На наше переконання, невпізнані грані інституціоналізму по відношенню до економічних процесів, пов'язаних із діями суб'єктів ринку і держави, вельми розмиті й саме це дає змогу ви-

знати його прогресивним у набутті нових знань, у тому числі про економіку. Все ж таки реальні економічні інститути продукують різноманітні ефекти, зокрема і регуляторного спрямування, які за результатами визначають певний добробут та задоволеність потреб соціуму. Якість інститутів, а отже, їхня функціональна ефективність, визначає рівень добробуту населення – на це вказують реалії сьогодення, у тому числі в глобальному контексті конкурентоспроможності, що проектується також на засади інституціональних трансформацій аграрного підприємництва.

Підприємство позиціонується в інституційному середовищі як специфічне, спеціалізоване за функціональним призначенням утворення, яке підпадає під дію регуляторних механізмів – конкуренції, ціноутворення, інфраструктури, кооперації, кластеризації, державного управління. Завдання кожного з них унормовані інституціями, визнані державою, суспільством, ринком і реалізуються вони через інституції – суспільні, ринкові та встановлені державою норми. По відношенню до підприємництва згадані норми розглядаємо залежно від їх регуляторного впливу – це може бути пряме державне й опосередковане регулювання, саморегулювання завдяки ринку, внутрігосподарське управління.

Наслідуючи безумовно ринковий підхід у науково-методологічному позиціонуванні інституціоналізації підприємництва, одним із найважливіших, найвпливовіших у даному конкретному випадку механізмів вважаємо конкуренцію. Конкуренція – це інституційний механізм – ідеологія ринкових взаємодій, яка унормовує «життя» підприємця в умовах постійної боротьби за ресурси та ринки збуту товару, тобто за споживача. До того ж ринковий механізм конструює певні рамки інституціоналізації підприємництва, а отже, рівня трансакційних витрат та ефективності. Механізм конкуренції, завдяки працям Т. Гоббса, Б. Манделівія, І. Ньютона, Ч. Дарвіна, Г. Спенсера, сприймається як інституційна основа, базисний дороговказ у становленні, забезпеченні й реалізації підприємницької ініціативи, що в сучасному розумінні та інституційному закріпленні

становить основу суспільного благополуччя. Механізм конкуренції в класичному розумінні встановлює певні обмеження для економічних агентів, а отже, і підприємців. Інституції, тобто норми конкуренції, які конструюють однойменний механізм, наслідувані ідеологією ринку як середовища взаємодії економічних агентів (підприємців), кожен з яких прагне одержати ресурси якомога дешевше, робочу силу найкращішу та здійснивши їх, виробити продукт і реалізувавши його на ринках за ціною, рівень якої дасть змогу одержати найвищий за певних рівних умов дохід. Механізм конкуренції – складна факторна сукупність різноаспектних важелів впливу на підприємницький процес, під дією яких формується нова якість суспільного продукту.

Інституціональні трансформації аграрного сектору економіки України все-таки при-

вели до характерної національним традиціям ринкової моделі сільського господарства, незалежно від того, який рівень досконалості нею набутий, відповідно – це стосується аграрного підприємництва. Погоджуємося з висновком академіка НААН Ю. Лупенка про те, що «у даний час розвиток сільського господарства відбувається за моделлю, сформованою у перехідний період під впливом напрямів реформування. Ця модель... наразі є багатоеlementною, різноплановою, включає щонайменше чотири економічних уклади (табл. 1): приватно-фермерський (фермерські господарства, приватні підприємства), корпоративний (сільськогосподарські товариства, виробничі кооперативи), державний (державні підприємства) та сімейний (господарства населення)» [15].

1. Динаміка кількості суб'єктів аграрного підприємництва в Україні

Організаційно-господарська форма	Рік				2015 р., %, до		
	2001	2005	2010	2015	2000	2005	2010
Сільськогосподарські підприємства – всього	12820	8520	9180	8502	66,3	99,8	92,6
З них:							
господарські товариства	6970	4733	4956	4860	69,7	102,7	98,1
приватні підприємства	2577	1814	2268	2111	81,9	116,4	93,1
виробничі кооперативи	2165	1041	551	337	15,6	32,4	61,2
державні підприємства	358	271	279	181	50,6	66,8	64,9
фермерські господарства	390	437	821	836	214,4	191,3	101,8
інші	360	224	305	177	49,2	79,0	58,0

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

До сімейного укладу тепер додаємо ще й сімейні ферми – форма підприємства, яка законодавчо унормована нещодавно і є проміжною між фермерським господарством та господарствами населення, її ще можна назвати транзитивною або гібридною (авт.) – по суті різні типи, форми фермерських господарств вважаємо за парадокс національних інституціональних трансформацій у становленні моделі аграрного підприємництва. Разом із тим із функціонального погляду щодо розвитку аграрного підприємництва «... у галузі відбуваються структурні зміни, пов'язані з розширенням діяльності великого бізнесу, збільшенням виробництва експортноорієнтованої продукції та продукції, що користується підвищеним попитом...» [15]. Галузь прогресує, навіть незважаючи на те,

що ефекти, вартості й рівні задоволення потреб соціуму акцентовані на сировинній моделі деінноваційного типу, так званої «моделі виживання».

Яскраво вираженим вважаємо факт існування плюралізму організаційно-правових форм сільськогосподарських суб'єктів, що дає підстави говорити про диференціацію їх конкурентоспроможності, що є показовим фактом оцінки розвитку аграрних підприємств.

Ведучи мову про розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій, звертаємо увагу на аналітику, тобто економіку представлення суб'єктів господарювання аграрного профілю в економіці України (табл. 2).

2. Ефективність розвитку аграрних підприємницьких структур в Україні

Показник	2005				2010				2015			
	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	Державні підприємства
Кількість підприємств, од.	4733	2251	1041	271	4956	3089	552	279	4859	2948	340	181
Середня площа с.-г. угідь, га	1995	1702	1740	2707	2241	1594	1719	2099	2207	1626	1604	2884
Середньооблікова чисельність працівників (на 1 п-во), осіб	97	74	103	157	65	34	68	85	55	30	56	72
Валовий прибуток, грн на:												
1 працівника	3747	2487	210	-466	26096	34946	6951	465	238217	245588	89157	26879
1 га с.-г. угідь	182	109	12	-27	762	736	274	19	5968	4594	3119	674
Рівень рентабельності, %:												
усієї діяльності	10,4	9,7	1,2	-2,1	19,7	27,5	11,6	0,8	44,9	49,7	42,7	14,9
рослинництва	6,9	12,5	6,5	6,0	24,5	34,2	27,5	14,1	49,8	54,5	55,7	21,7
тваринництва	8,5	2,7	-5,9	-14,7	9,9	-0,2	-11,6	-17,1	25,0	13,3	11,7	-12,1
Виручка (дохід), грн:												
на 1 га с.-г. угідь	1935	1232	1024	1289	4628	3416	2638	2320	19267	13842	10415	5205
на 1 працівника	39902	28165	17307	22233	158495	162129	66888	57053	769003	740038	297724	207489
Оплата праці 1 працівника, грн/міс	366	331	277	424	1134	1014	915	1129	2502	2165	1945	2099
Орендна плата за 1 га землі, грн	114	105	103	100	311	283	261	316	1125	987	936	437
Урожайність культур, ц з 1 га:												
пшениця	30,9	30,1	27,4	30,9	29,1	26,4	26,4	26,5	43,5	38,7	38,4	31,9
ячмінь	22,4	22,6	21,5	21,5	21,6	20,3	20,7	19,2	34,7	32,5	30,0	25,6
кукурудза на зерно	53,6	44,2	37,4	32,9	49,6	44,9	46,5	34,4	61,8	55,7	51,8	44,1
насіння соняшнику	14,5	14,5	12,2	10,8	16,8	16,0	16,2	13,5	25,0	23,7	21,1	14,2
цукрові буряки (фабричні)	268	261	233	211	292	283	259	219	454	481	382	287
Продуктивність тваринництва												
Середньорічний надій молока на 1 корову, кг	2952	2975	2696	3332	4201	3758	3400	4147	5762	5382	3624	4593

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Суб'єкти підприємницької діяльності залежно від конкретних завдань дослідження поділяють на виробничу, комерційну і фінансову. Відповідно до масштабів діяльності підприємництво поділяють на мале, середнє та велике.

Досвід господарської діяльності стверджує, що рівні за обсягами діяльності підприємницькі структури доповнюють одне одного й знаходять свої ніші на ринку. Великі підприємницькі структури мають свої переваги на ринку за рахунок масштабу обсягів. Проте об'єктивна необхідність розвитку малого підприємництва зумовлена змінами у великому

виробництві. Як показує практика, мале підприємництво є особливим типом підприємницької діяльності: суть якої полягає у суспільному поділі праці та виокремленні споживачів. Головними економічними рисами якого є: відособленість, спеціалізація на будь-якому виді діяльності, реалізація вироблених товарів на ринку, може бути засноване на особистій праці власника й членів його сім'ї з використанням також найманої праці. Таким чином, мале підприємництво – це самостійна інноваційна діяльність громадян-підприємців на власний ризик із метою одержання підприємницького доходу (табл. 3).

3. Основні показники діяльності малих підприємницьких структур аграрного сектору економіки

Показник	Рік						Відхилення 2015 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	+/-	%
Кількість малих аграрних підприємств, од.	47213	38387	44487	46906	43389	44182	-3031	93,6
Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб.	219,9	197,6	220,4	238,7	218,2	203,3	-16,6	92,5
Частка реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості, %	22,7	27,8	30,2	30,3	30,5	32,5	9,8п.п.	x
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	11,2	21,8	16,7	8,1	9,8	32,4	21,2	x

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Розвиток аграрних підприємств слід обов'язково розглядати через призму земельно-майнових відносин, і тут чимало проблем, аспектів статусного плану щодо землі – основного засобу виробництва. Земля не є інституційно визнаним на державному рівні товаром, економічні відносини із залучення землі в економічний оборот здійснюються у форматі орендних, тому це значною мірою впливає на стабільність підприємницької мо-

делі за структурою суб'єктів аграрного бізнесу, їх розмірами, кількістю, інституційним закріпленням формами господарювання.

Конструкція землекористування сучасних вітчизняних аграрних підприємств є такою, що понад 50% сільськогосподарських угідь, задіяних у виробничому процесі, закріплені за ними через оренду – земля фактично є тимчасово залученим (на строк оренди) капіталом (табл. 4).

4. Характеристики орендно-земельних відносин сільськогосподарських підприємств України

Організаційно-господарська форма	Рік				2015 р., %, до		
	2001	2005	2010	2015	2001	2005	2010
Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га							
Сільськогосподарські підприємства – всього	22943	16254	18454	17729	77,3	109,1	96,1
З них:							
господарські товариства	13057	9442	11108	11491	88,0	121,7	103,5
приватні підприємства	4054	3065	3328	3115	76,8	101,6	93,6
виробничі кооперативи	3787	1811	941	544	14,4	30,0	57,8
державні підприємства	934	734	586	522	55,9	71,2	89,1
фермерські господарства	526	765	1595	1677	319,0	219,2	105,2
інші	585	437	896	379	64,8	86,8	42,3
Взято в оренду, %							
					2015 р. до: +, - %		
Сільськогосподарські підприємства – всього	85,9	91,5	94,8	95,8	9,9	4,3	1,0
З них:							
господарські товариства	87,7	94,9	98,2	98,7	10,9	3,8	0,5
приватні підприємства	94,7	98,4	97,9	98,9	4,2	0,5	1,0
виробничі кооперативи	89,3	95,3	97,3	98,2	8,9	2,9	0,9
державні підприємства	3,5	4,8	3,5	3,2	-0,3	-1,5	-0,3
фермерські господарства	97,0	97,5	98,4	98,3	1,3	0,8	-0,1
інші	82,6	90,5	92,4	96,0	13,4	5,5	3,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Звідси кардинальне інституційне переформування організаційно-правової суб'єктності підприємств (див. табл. 1) і можна вказати на певні прояви «тимчасовості» бізнесу для

окремих підприємців, тому про перспективну ефективність, яка б забезпечувала не лише ринкову, а й соціальну, екологічну орієнтацію бізнесу, мова не йде.

Недоформованість інститутів ринку у сенсі товарності землі унормовує певним чином і відчуженість селянина-власника, який не може ефективно впливати на її використання. Орендарі ж намагаються максимально використати потенціал орендованої землі, постійно перебуваючи в інституційній пастці можливих змін законодавства, інших норм перерозподілу в системі землекористування на кшталт суборенди, емфітевзису тощо. Нестабільність інституційних норм, невизначеність періоду існування так званого «гібридного» ринку землі унормовує тимчасовий характер функціонування підприємств.

Раніше у наших дослідженнях зазначалося, що «... кращі умови для виробництва продукції із впровадженням інноваційних технологій мають великі агропромислові інтегровані структури холдингового типу. Вони володіють власними фінансовими інститутами або тісно зв'язані з ними капіталом і доступом до довгострокових фінансових запозичень та можливостями зайняти значну частку продовольчого ринку. Тим самим вони обмежують доступ на ринок малим і середнім підприємствам та особистим селянським господарствам» [18]. Нині ситуація мало чим відрізняється, знову першість належить великим підприємствам, але кількість останніх зменшилася, хоча починають вкладати кошти у переробку продукції, переорієнтовуючись на внутрішній ринок й експорт продукції в переробленому вигляді – приклад соняшнику.

Актуальним залишається висновок про те, що: «Проведені аграрні реформи виявили особливості трансформаційного періоду. Привнесені штучні умови без наявності належного інституційного забезпечення не дали достатніх економічних результатів. Причини негативних наслідків реформ полягають у відсутності підготовлених заходів; недооцінці впливу неформальних інститутів – звичок, традицій; значній інертності розвитку суспільства; недостатньому рівні знань і правової освіти» [17].

Підприємництво – інститут забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки, який виступає засобом структурної перебудови, стимулом трансформаційних змін через інституціоналізацію економічних відносин до умов ринку. Проте інститут

аграрного підприємництва поки що не став економічно відповідальним, а надлишок економічної влади дає можливості диктату умов формування відносин, які головним чином пов'язані з перерозподілом ренти не на користь селянина-власника. Зокрема, інституційні власники – селяни-орендодавці знаходяться в орбіті недосконалого економіко-правового середовища, що породжує відчуженість та демотиваційні умови аграрного розвитку.

Висновки. Приведені й систематизовані аналітично характеристики ефектів, значимості, динаміки розвитку аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій показують парадокс, що усталеності інституційного середовища ще не скоро будуть досягнуті, тому дилема інституцій залишається невирішеною. Загалом інституціональні трансформації забезпечили формування багатоукладної економіки, реальний плюралізм форм власності та агрогосподарювання навіть якщо вони ще не до кінця інституціоналізовані в ринок. Перетворення у підприємницькому середовищі ми називаємо трансформацією інституціональних умов розвитку господарських формувань. Інститут підприємництва через недосконалість правил й умов економічних взаємодій поки що не став взаємовигідним інститутом для його функціональних учасників.

Аналіз розвитку аграрного підприємництва України в умовах інституційних трансформацій доводить про суперечливість інституційної бази підприємницької діяльності, що призводить до зменшення кількості підприємств – суб'єктів господарювання, непрозорі діяльності підприємницьких структур, відсторонення орендодавців від участі в діяльності підприємств.

Вплив інституціональних механізмів регулювання підприємницької діяльності включає систему базових і похідних інституцій, традицій, організацій та установ, завдання яких полягає у визначенні поведінки суб'єктів господарювання.

В умовах інституціональних трансформацій розвиток аграрного підприємництва потребує створення умов для підвищення підприємницької активності суб'єктів господарювання на всіх рівнях, диверсифікації

сільськогосподарської й несільськогосподарської підприємницької діяльності.

Основними індикаторами розвитку аграрної підприємницької діяльності на селі ма-

ють стати: збільшення на 30% кількості суб'єктів підприємництва в 1,5 раза; зайнятих в аграрному виробництві.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 3 – 15.
2. Балакірева О.М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 7-24.
3. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве ; пер. с нем. Ю.И. Тимофеева и О.Г. Тропова, под ред. и с предисловием А.И. Королькова. – М. : «Прогресс», 1969. – 296 с.
4. Варналій З.С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З.С. Варналій. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2006. – 350 с.
5. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии ; пер. с нем. Л.Г. Илонина / М. Вебер // Экономическая социология. – 2016. – № 5. – Т. 17. – С. 13-28.
6. Гребенюк В.В. Про необхідність розвитку малого підприємництва як особливого сектору економіки України / В.В. Гребенюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nuwm.rv.ua/methods/asp/v39ek.html.
7. Губені Ю.Е. Підприємництво / Ю.Е. Губені. – Львів: НВФ «Українські технології», 2012. – 592 с. – С. 13.
8. Дементьев В.В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? [Текст] / В.В. Дементьев // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 75–92.
9. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (методологічний аспект) : моногр. / С.А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 250 с.
10. Збарський В.К. Економіка підприємства / В.К. Збарський. – К. : КиМУ, 2015. – 316 с.
11. Іващук Ю. Емерджентний інституційний порядок в економіці та його поведінкові підстави / Ю. Іващук // Економічна теорія. – 2016. – № 3. – С. 69–80.
12. Кредісов В.А. Підприємство – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою : моногр. / В.А. Кредісов. – К. : Знання України, 2003. – 328 с.
13. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : моногр. / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
14. Лупенко Ю.О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та інші]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 430 с.
15. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – №11. – С. 10-14.
16. Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади системних трансформацій в національній економіці / А.Г. Мазур // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 158-165.
17. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169-177.
18. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86-93.
19. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 3-18.
20. Моральність капіталізму. Те, про що ви не почуєте від викладачів ; за ред. Тома Дж. Палмера. – К. : Основи, 2014. – 128 с.
21. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16-23.
22. Полтерович В.М. Трансплантація економічних інститутів [Текст] / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24-50.
23. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О.О. Прутська. – К. : Логос, 2003. – 256 с.
24. Роджерс Еверетт М. Дифузія інновацій ; пер. з англ. Василя Старка / Е. Роджерс. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 592 с.
25. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Гадзало Я.М., Лупенко Ю.О., Пугачов М.І. та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 546 с.
26. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 1997. – 304 с.
27. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку : моногр. / О.Г. Шпикуляк – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 480 с.
28. Шпикуляк О.Г. Інституційна безпека економічних агентів і ринковий механізм / О.Г. Шпикуляк, О.О. Прутська // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – № 5. – С. 80-93.
29. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу ; пер. з англ. В. Старка / Й. Шумпетер. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.
30. Эггертссон Т. Знания и теория институциональных изменений [Текст] / Т. Эггертссон // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 4-16.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2017 р.

* * *

УДК 330:711.438

*В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Аналітична оцінка трудомістких галузей сільськогосподарських підприємств Одещини

Постановка проблеми. Внаслідок безсистемних реформувань, безвідповідальності керівництва держави, спаду господарської активності відбулися різкі зміни в структурі виробництва сільгосппідприємств у напрямі його деінтенсифікації. Склад продукції переважної більшості господарств тепер обмежується кількома видами, здебільшого зерновими й олійними культурами. У результаті не задовольняються потреби населення в повноцінному доступному харчуванні, не використовуються належним чином природні матеріальні та трудові ресурси. Впродовж багатьох років економічний механізм створює вкрай неоднакові умови щодо вигідності для виробників різних продуктів, і цим занедбуються інтенсивні, трудомісткі, з високою доданою вартістю галузі. Їх не інвестують, хоча в багатьох підприємствах нагромаджуються великі прибутки від реалізації кон'юнктурно вигідних видів продукції. Вочевидь є можливості мобілізувати внутрішні ресурси сільського господарства для випереджуючого розвитку інтенсивних галузей. Щоб їх виявити, слід проаналізувати ефективність різногалузевого виробництва аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різних наукових установах і вишах

виконуються дослідження з економіки сільськогосподарських галузей, включаючи інтенсивні – картоплярство, овочівництво, плодівництво, ягідництво, свинарство, птахівництво. Вишукуються ресурси підвищення їх ефективності. Проте галузеві дослідження відрізняються від наших у двох аспектах. У відомих публікаціях та чи інша галузь розглядається як самостійна, поза структурою підприємства і внутрішньогосподарськими зв'язками. У даній статті пропонується розглядати не власне галузі, а підприємства, в яких дана галузь представлена. У публікаціях останнього часу висвітлюється досвід окремих підприємств. Нами аналізується їхня сукупність, що включає сотні підприємств, з виокремленням різних груп, в які об'єднані виробники певних галузей. Поряд із галузевими характеристиками виділені показники організації та ефективності діяльності підприємств.

Мета статті – показати, як використання обмеженої статистичної інформації дає змогу виконувати розширені аналізи діяльності підприємств. Ставиться завдання висвітлити неоднорідність нинішніх підприємств, великі відмінності їхньої ефективності, виділити кращі зразки ведення інтенсивних галузей, а також виявити й оцінити внутрішні ресурси розвитку інтенсивних виробництв.

Виклад основних результатів дослідження. Одеська область у плані інтенсифі-

© В.С. Дієсперов, 2017

кації аграрного виробництва являє особливий інтерес із різних причин. Це найбільший за територією регіон, який простягається на сотні кілометрів від півночі, яка заходить у зону Лісостепу, до крайніх південних рубежів країни. На цих землях сприятливі умови для виробництва широкого асортименту продуктів рослинництва та тваринництва. Як і в інших південних областях тут завдяки багатоземеллю, можливості одержання високих доходів від вигідних польових культур особливо швидко занепало виробництво технологічно складних, трудомістких, відносно малодохідних продуктів. Одещина має ще й специфіку, зумовлену прикордонним розташуванням і багатонаціональним сільським населенням.

Даний аналіз структури виробництва та ефективності різних галузей виконано в основному на масиві інформації з форми 50-сг за 2014 рік, також інших статистичних матеріалів. Підприємства пронумеровані від-

повідно до їх розміщення в обласному масиві економічних форм.

У таблиці 1 територія області розділена на три частини по горизонталях. Центральна частина включає основні приміські й приморські території навколо Одеси та Чорноморська (Іллічівська). Південна районна частина Бессарабії, яку називають Буджак, раніше становила Ізмаїльську область. Із півночі на південь зменшується землемісткість сільськогосподарського робочого місця, що доводить про нарощування інтенсивності виробничої структури. У центральних індустріально розвинених районах, зокрема Біляївському, зменшується частка аграрного виробництва. У таблиці 1 представлені два райони з найбільшою і найменшою сільськогосподарською зайнятістю. У Тарутинському краще працевлаштування досягається при нижчій густоті населення й розвиненіших інтенсивних галузях – 2727 га плодоносних виноградників, 19,1 тис. свиней, 5,4 тис. овець тощо.

1. Характеристики територій Одеської області

Показник	Північні	Центральні	Південні	Разом	Район	
					Біляївський	Тарутинський
Кількість районів	9	8	9	26	1	1
Територія, кв.км	9057	10903	13166	33126	1496	1874
Частка площ с.-г. підприємств у території, %	37,7	37,1	37,1	37,3	38,2	35,1
С.-г. угідь на працівника у с.-г. підприємствах, га	71,9	67,1	43,2	55,9	61,6	43,9
Сільське населення на 01.01.2015 р. тис. осіб	159,7	296,4	332,0	788,1	79,5	28,7
Густота: населення на 1 кв. км, осіб	30,2	45,1	43,5	40,4	62,7	22,2
сільського населення, осіб/кв. км	17,6	27,2	25,2	23,8	53,1	15,3
Зайнятих у с.-г. підприємствах на 1000 осіб сільського населення, осіб	29,8	20,3	34,2	28,0	11,7	52,2
Щільність поголів'я ВРХ, на 1га, ум. гол.	12,0	43,4	76,7	66,6	50,7	28,2

Джерело: Статистична форма «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств» по Одеській області.

Насичення інтенсивними виробництвами на нинішній час не вигідне для економіки підприємств. Високоприбуткова діяльність досягається при їх відсутності, сприяють цьому також значні розміри виробництва. Прикладом може бути Кодимський район (табл. 2). Тут немає інтенсивних культур, незначне поголів'я худоби мали тільки два підприємства, середня площа угідь на під-

приємство значно вища за середньообласну. У районі ж виділяється підприємство № 673, яке сконцентрувало майже третину угідь, позбулося скотарства. При цьому для робочого місця потрібно більше 100 га. У приміському Овідіопольському районі результативність суттєво гірша, а додана вартість набула від'ємного значення. Тут представлені всі трудомісткі галузі, а середня площа

підприємства серед районів області найменша. Вочевидь, тут низький рівень господарювання. Підпорядкування підприємств великим містам не сприяло розвитку в них інтенсивних галузей, які мали б бути атрибутом приміського господарювання. Всі во-

ни відмовилися від скотарства. Серед них виділяється підпорядковане Ізмаїлу підприємство № 627 із величезним земельним банком. Порівняно висока частка тваринництва у доходах тут досягнута завдяки ефективному, найбільшому в області свинарству.

2. Характеристики діяльності сільськогосподарських підприємств Одеської області в 2014 році

Показник	Одеська область	Кодимський р-н	У т.ч. № 673	Овідіопольський р-н	У підпорядкуванні міст обласного значення	
					№ 627	інші
Кількість підприємств	695	10	1	34	1	21
На підприємство: працівників с.-г., осіб	32,9	39,2	77	32,6	501	13,9
площа с.-г. угідь, га	1907	2500	7905	962	24639	1038
Площа угідь на с.-г. працівника, га	55,9	63,8	102,7	29,5	49,2	74,9
Відношення виторгу від рослинництва до тваринництва	18,6	595	x	6,08	4,14	1696
Площа угідь на умовну голову ВРХ, га	66,6	336	x	22,2	x	x
Витрати на 1 га, грн	5225	7371	11281	6443	10446	3858
Додана вартість на 1 га, грн	1062	4966	9738	-338	5726	1312
Окупність усіх витрат с.-г. виторгом, %	109	161	185	80,5	143	121

Джерело: Статистична форма «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств» по Одеській області.

У таблиці 3 показана кількість підприємств, якими представлені в районах різні інтенсивні галузі. Райони розміщені за іншими географічним положенням – з півночі на південь. Як видно, значно різноманітніше виробництво в південній частині області. Більшість підприємств не мають інтенсивних галузей.

Картоплярство для південного регіону нехарактерне. Але поблизу Одеси, як й ін-

ших великих міст, намагаються мати надійних постачальників ранніх урожаїв. У підприємствах області було 215 га картоплі, з них 193 га в двох приміських районах. Найбільші площі 90 і 70 га не становили великої частки у виробництві відповідних підприємств. Більшу частину картоплі реалізували іншими каналами, що непрямо підтверджує вигідність культури.

3. Розміщення інтенсивних культур і тваринництва (кількість у підприємствах)

Район	Підприємств у районі	Їхня площа, с.-г. угідь	Картоплярство	Овочівництво	Плодіництво	Виноградарство	Скотарство	Свинарство	Вівчарство	Птахівництво	Площа с.-г. угідь на умовну голову ВРХ, га
Савранський	13	26524					2	2			131
Кодимський	10	24996					2	1			336
Балтський	27	45125			1		5	2	1		158
Любашівський	21	78910	1	1			2	5	2	1	200
Котовський	20	39723					4	4	2		88,5
Ананьївський	16	36154					2	7	5		209
Миколаївський	15	27974			1		1	2	2		1537
Красноокнянський	14	33325					4	4	2		31,4
Ширяївський	33	57002		2			6	9	6	2	31,2
Фрунзівський	15	28988					2	1			14,7
Березівський	35	56806					8	6	2		22,2

В.-Михайлівський	29	47343		1			7	7		2	54,4
Іванівський	21	50611			1		2	4		1	99,2
Комінтернівський	35	67440					4	4	1		34,7
Роздільнянський	30	45518		1	2	3	6	5	4		60,1
Біляївський	45	57200	2	11	3	2	7	11	2	1	50,7
Овідіопольський	34	22709	2	6	3	8	4	6	1	1	22,2
Б.-Дністровський	47	83381		5	3	3	12	18	5	6	77,0
Тарутинський	34	65816				17	5	10	11		28,2
Саратський	27	87931			2	12	11	9	6	2	38,7
Арцизький	23	60358		1	1	6	4	9	3		47,2
Татарбунарський	20	36080		3	1	4	1	2	5		2255
Болградський	36	57969			1	17	8	10	8	3	70,1
Ренійський	15	21772	1	1		4	1	4	2		475
Кілійський	21	34269		3	1	2	6	9	7	3	60,1
Ізмайльський	37	43140	1	4	1	7	3	6	3		601
Разом	673	1237064	7	39	21	85	119	157	80	22	66,6

Джерело: Статистична форма «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств» по Одеській області.

Ці ж два підприємства з найбільшими площами картоплі були найзначнішими виробниками в овочівництві. У № 197 із 624 га овочевих, які займали 28,4% площі угідь, тільки 9% продукції реалізували безпосередньо підприємствам. У № 448 із 405 га овочевих, що становили 13,2% площі, галузь одержала 56,4% витрат. У підприємстві № 204 з урожайністю 569 ц/га овочі, займаючи 3,5% угідь, забезпечили 22,9% надходжень при окупності витрат 137%. Тут було реалізовано 98% вирощеного врожаю. Зазначимо, що по Україні частка реалізованого тільки 76% – значна частина врожаю або гине або продається неофіційними каналами.

Південні регіони, природно, є особливо сприятливими для овочівництва із широким набором культур. На підприємства Одещини припадає десята частина площ овочевих, але це значно менше, ніж у Херсонській області. Вирощували овочі в 41 підприємстві на площі 2765 га, із них 2593 га мали десять підприємств, в яких було більше як по 50 га. Концентрація площ сприяє раціональній організації та технологічному прогресу. Звичайно, розвиток овочівництва стримується великою потребою в робочій силі протягом кількох напружених місяців, складністю реалізації продукції, непередбаченістю ринкової ситуації, високою пропозицією продукції з господарств населення.

Південне розташування Одещини сприяє ефективному розвитку овочівництва закритого ґрунту. Проте тут воно занедбане, має низьку врожайність.

Нині важко знайти високоефективне велике плідництво. Одещина з 1128 га плодоносних насаджень у 22 підприємствах мала тільки 2% у площах при дуже низькій урожайності. У підприємстві із 120 га урожай зовсім не збирали. І в цій галузі південний регіон не використовує свій природний потенціал. Реалізаційна ціна ж по Україні становила 235 грн/ц, а фруктів з підприємств області – 442 грн/ц.

При необтяжливих масштабах плідництво може бути чинником успішності господарювання. У № 645 із 90 га збирали по 85 ц фруктів, окупність витрат по них становила 341%. Плодоносні сади займали 7% угідь. Підприємство без тваринництва, але з ефективним веденням рослинницьких виробництв дало добрий результат – 25481 грн доданої вартості на гектар і 249% окупності витрат. Землемісткість робочого місця становила тільки 16,5 га.

Особлива роль Одещини у виноградарстві. Після втрати Криму на підприємства області припадає 62% площ. Плодоносних 15813 га, з них 3496 га у Болградському районі, 2725 – у Тарутинському, 2325 га – у Білгород-Дністровському. У великих підприємствах площа культури здебільшого є переважаючою, а в частини їх ріллі зовсім немає.

У таблиці 4 наведено трьох найбільших виробників галузі. Вони суттєво різняться між собою за землемісткістю робочого місця, залученням послуг зі сторони, реалізацією продукції й іншими показниками.

4. Характеристики підприємств – найбільших виробників винограду

Показник	№4	№16	№285
Площа с.-г. угідь, га	1161	1536	1565
у т.ч.: ріллі, га	230	166	480
плодоносних виноградників, га	931	810	684
Урожайність, ц/га	140	112	105
Валове виробництво, т	13051	9056	7207
Працівники рослинництва, осіб	24	166	255
Частка послуг у витратах рослинництва, %	76	6	37
Частка реалізованого винограду, %	9,4	–	100
Собівартість 1 ц реалізованого винограду, грн/ц	200,01	...	330,36
Окупність витрат, %: по винограду	129	...	150
по рослинництву	115	175	148
по підприємству	21	32	147
Частка винограду у виторгу підприємства, %	53,2	–	95,9

№ 4 – лідер за площею, врожайністю та валовим збором. У ньому також низька собівартість і частка реалізації. Зовсім мало своїх працівників, три чверті витрат зайняла оплата послуг зі сторони. Прибуток при офіційній реалізації малої частки винограду – 703 тис. грн. Якщо перерахувати на умовно повну реалізацію врожаю при тій же ціні прибуток становив би 7,5 млн грн.

№ 16 – виробнича собівартість низька – 80,94 грн/ц, що в 2,36 раза менше, ніж у попередньому підприємстві. Весь урожай продано на сторону – ознака високої вигідності виробництва. Якщо допустити, що він був би реалізований за середньою по області ціною, виторг від цього дорівнював би 29 млн грн.

№ 285 – дане підприємство, навпаки, продало і показало реалізацію всього врожаю. Від винограду майже весь виторг. Продано урожай за високою ціною і забезпечено високу рентабельність. У результаті підприємство одержало 13 195 грн доданої вартості на гектар угідь.

№ 575 – одне з тих, у кого виноградарство – єдина галузь. Усі 155 га угідь – плодоносний виноградник. Мала землемісткість робочого місця – 4,3 га. Виняткова інтенсивність виробництва – 31387 грн доданої вартості на гектар. Усі витрати покрито виторгом на 183%. Досить висока оплата праці – 39,5 тис. грн на середньорічного працівника і частка витрат на неї в доданій вартості – 29,3%. Якщо віднести додану вартість на працівника в сільськогосподарському виробництві (бо не знаємо загальної чисельності працівників підприємства), то такий показ-

ник продуктивності праці виражається вартістю в 135,1 тис. грн.

По підприємствах області у 2014 році окупність витрат у виноградарстві становила 124,1% (по Україні – 161%, а в 2015 р. – 202,3%). Галузь повністю самодостатня й здатна розвиватися та розширюватися на власних ресурсах. На різних територіях країни склалися передумови для створення й розвитку галузі, тим більше, що культура виноградної лози невибаглива до ґрунтів.

У свинарстві 110 611 гол. розміщено у 158 підприємствах. Як і по всій країні це найпоширеніша тваринницька галузь сільгосппідприємств. І повсюдно переважно малі виробництва, доходючи до 5 гол., із низькою офіційною ефективністю, виправдані місцевими потребами, які реально могли б бути задоволені господарствами населення. По територіях ставлення до свинарства різняться. Якщо в підприємствах Тарутинського району утримували 19 096 гол., у Харцизькому – 18 862, то в Татарбунарському – 66, Савранському – 206.

Офіційна рентабельність свинарства в підприємствах близька до нульової, але реально значна частка цього виробництва в тіні, що показує про його вигідність – потенційну чи фактично реалізовану в тих чи тих інтересах.

№ 632 – друге виробництво за поголів'ям – 13 261 гол., яке є єдиною в підприємстві галуззю, де було зайнято 17 працівників. Офіційно реалізовано тільки 3% продукції, по якій собівартість прирівняно до реалізаційної ціни. Таким чином показується офі-

ційна нульова рентабельність по підприємству. Реально ж показаний виторг покривав витрати на 2,1% , а обчислений збиток сягнув 31,6 млн грн. Звичайно, витрати були відшкодовані з надлишком, але наскільки і ким – це закрита інформація.

№ 627 – найбільший виробник у свинарстві підприємств області – 15 332 гол. із добовим приростом 676 г. Це вже згадуване підприємство (табл. 2) із величезним земельним банком. Свинарство достатньо рентабельне – витрати покриті на 113%, хоча це й менше, ніж по рослинництву.

Сучасне свинарство ґрунтується на високоефективних технологіях і його представляють об'єкти з великим поголів'ям. На Одещині тільки п'ять підприємств, де утримували понад 5 тис. гол., і їхня частка становила тільки 42,6%. Розвиток галузі в області з великим зерновим виробництвом недостатній.

Підприємства області утримували 27,5% поголів'я овець від загальноукраїнського обсягу, але це тільки 30 939 гол., розосереджених по 82 підприємствах. Половина поголів'я припадає на три райони – Болградський – 6029, Тарутинський – 5391, Кілійський – 3878 гол. Тут масово проживають болгари, молдавани, гагаузи – народи, в яких традиційно вівці – одна з головних складових селянського господарювання.

В Україні апробоване вівчарство з багатотисячним структурованим поголів'ям, організованим у спеціалізовані отари. Тепер таких немає, у всякому разі на Одещині. Було тільки два підприємства, де більше 2 тис. овець і ще п'ять із понад тисячним поголів'ям. У них була відносно краща продуктивність – 47,5 г добового приросту і 3,5 кг настригу вовни. Для економіки жодного підприємства вівчарство не має великого значення. У витратах його частка не перевищує 2–3%, а у виторгу – ще менше. Покриття витрат у підприємствах області – 53%, по Україні – 45%.

Продукцію вирощування одержали всі 82 підприємства, а вовну – 61. Виторг від реалізації овець у 9,4 раза перевищував одержаний за вовну. Таке співвідношення пояснюється руйнуванням вовнопереробної промисловості, а ще більше тим, що природні

умови України не уможлиблюють конкурувати на світовому ринку вовни. Водночас перспективне виробництво баранини, а також різної продукції від грубововних порід.

Тільки в підприємстві № 482 виторг по обох продуктах вівчарства разом приблизно покривав витрати. Тут було 1178 гол. з добовим приростом 63 г і настригом 8,9 кг – настільки високим, що виникає сумнів щодо достовірності такого показника.

У 39 підприємствах з вівчарством не було великої рогатої худоби, що дає змогу визначити насиченість площі сільгоспугідь вівцепоголів'ям. Виходить, що орієнтовно можна вважати прийнятним 2 га на голову. Оскільки галузь надто не вигідна, більша щільність може відчутно негативно впливати на економіку господарства. Але це при нинішньому стані галузі. Очевидно, що в Україні, тим більше в Одеській області, доцільно мати невелику кількість спеціалізованих підприємств такої унікально багатфункціональної галузі.

Аналізувати птахівництво за формою № 50-сг складно. Не вдається пояснити, врахувавши й переведення молодняку в основне стадо, чому така низька частка реалізованої продукції по вирощуванню: по підприємствах України в 2014 році – 7,4%, у 2015-му – 8,2% від виробленого. Надто велика частка реалізованого на сторону. Дисбалансують вартісні показники – виробнича собівартість 1 ц продукції вирощування була 806,61 грн, а реалізованої її частини – 1097,28 грн. Цим занижується дохідність, завищується ціна реалізації, а отже, й здорожчується для населення об'єктивно найдешевший вид м'яса. Важко в обліку розділити витрати на продукцію вирощування та яйця, оскільки реалізується й молодняк, і вибракувана доросла птиця.

Роль Одещини у птахівництві як найбільшого та переважно степового регіону мала б бути значною. Однак частка угідь підприємств із птицею – 4,3%, а поголів'я в 22 підприємствах не досягає 100 тис. гол. У семи підприємствах від 72 до 500 гол. Тільки в одному – близько 20 тис., але це вочевидь не передове виробництво – витрати надто великі, а відшкодувалися вони на 81%. Продуктивність птиці в підприємствах

області низька—4,4 г добового приросту і 98 яєць за рік на курку несучку.

У двох підприємствах без землі птахівництво було єдиним виробництвом. У № 287, де головна продукція – вирощування, при повній офіційній реалізації виробництво виявилось рентабельним. Показово, що 13,5 тис. гол. птиці обслуговували 4 працівника. У № 689 з яєчною спеціалізацією витрати були покриті на 111%, при тому що продуктивність птиці залишалася низькою.

У 13 підприємствах, крім птиці, утримували свиней. Таке поєднання недоцільне. Ресурси підприємства звичайного розміру недостатні для ведення на сучасному рівні двох галузей із високою потребою в концентрованих кормах. Тільки в трьох із цих підприємств тваринництво було рентабельним.

Нарешті про головну й особливо проблемну галузь. Нині скотарство розміщується переважно в господарствах населення, де воно не має перспективи. Сучасні технології у виробництві молока та яловичини вимагають концентрації поголів'я. Скотарство залишилося в невеликій частині підприємств, і з таким поголів'ям потреба населення в раціональному споживанні може задовольнятися тільки наполовину. Виявом низького рівня виробництва стало зростання цін на молочні продукти, що прогресує. Необхідно прискорено створювати нові виробничі потужності, що вимагає величезних коштів, які окупляться нескоро. Втім, прибутки у підприємствах із переважною кон'юнктурною структурою виробництва дають змогу робити щороку мільярдні вкладення у розбудову скотарства. Однак суспільство й держава не ставлять питання про такі інвестування.

Одеська область – одна з тих, що найгірше зберегли худобу. Умовна її голова в 2014 році по області припадала на 63,9 га угідь, по Україні – на 21,8 га, у 2015-му відповідно на 73,0 і 22,6 га. У підприємствах області нижча продуктивність худоби, але при цьому собівартість продукції навіть дещо менша – умови сільськогосподарської діяльності у південних районах залишаються сприятливішими. Разом по скотарству витрати в області покривалися на 87,6 % – приблизно на середньоукраїнському рівні.

Насторожує низька частка офіційної реалізації молока – 79,5 %, по країні – 92 %.

Виділяємо із 119 підприємств, у яких була худоба, 30 зі збереженим скотарством, яким вважаємо таке, де на умовну голову припадає не більше 10 га площі угідь. Вони зосереджували 51 % поголів'я. У цій групі витрати скотарства відшкодовувалися виторгом на 100,3 % (віднесені на молоко – на 114 %, на вирощування – на 73 %). Витрати покривалися у 18 підприємствах, у 12 – скотарство було збитковим. У половини підприємств даної групи додана вартість виявилася мінусовою. Середня площа угідь на підприємство – 1796 га – менша середньообласної. У групі більше малоземельних підприємств, тобто невеликі розміри угідь не стали перешкодою для зайняття скотарством.

Виділяється особливо високою, навіть сумнівною, щільність у № 445 – на 128 га угідь 275 корів і 339 гол. молодняку. Всі корми повною їх вартістю показано як куповані. Надто високі надії – 9738 кг, а офіційно реалізовано тільки 9 % надосного молока. При піднятті до середнього відсотка – 92 % надходження збільшилися б на 7,6 млн грн. Бачимо приклад тіншової діяльності.

У № 111 мали тільки 557 га угідь та на 3 га припадала 1 ум. гол. Надій також високий – 8852 кг. Скотарство давало 68 % надходжень від тваринництва, вони були більші за рослинницькі у 2,4 раза. Витрати у тваринництві покривалися на 160 %, по підприємству – на 129 %.

№ 162 із значною площею у 3253 га і 3,6 га угідь на 1 ум. гол. Продуктивність худоби була дещо вищою за середню. У скотарстві витрати відшкодовані на 109%. Надходження від тваринництва перевищили рослинницькі в 1,5 раза.

Складною проблемою у вітчизняному скотарстві стала велика збитковість виробництва яловичини. Рідкісними є випадки, коли вирощування худоби прибуткове. Основна причина – низька продуктивність тварин. По 30 підприємствах із середнім добовим приростом 414 г виробнича собівартість 1 ц становила 1776 грн, у № 313, де приріст 433 г – 1437 грн, у № 445 з приростом 633 г – 1361 грн, у № 500 при 903 г – 1194 грн. На

скотарських фермах із повним оборотом стада телята порівняно з коровами здебільшого виявляються обділеними, нерідко і в обліку витрат віддають перевагу дійному стаду. Зрештою складно поділити витрати по різних групах худоби. Тому краще аналізувати разом по всьому скотарському поголів'ю. А для ефективного вирощування худоби потрібні сучасні спеціалізовані ферми з новітньою технологією.

У чотирьох підприємствах мали всі чотири основні види тваринництва. Результати в усіх були негативними. Нині при обмежених ресурсах слід орієнтуватися, як правило, на одну галузь, але значних розмірів із забезпеченням усіх технологічних вимог. Скотарство повинно бути майже в усіх підприємствах. При спроможності допустимо мати, крім цього, свинарство чи птахівництво. Розвиток цих двох галузей здатна забезпечити й невелика кількість сучасних потужних виробничих об'єктів.

Висновки. Всі інтенсивні галузі в підприємствах області скорочені до таких розмірів, при яких вони, як правило, не відіграють суттєвої ролі в економіці підприємства. Разом з тим виявлені зразки успішного ведення різних інтенсивних виробництв. У кожній галузі результати роботи підприємств дуже різняться, що доводить про невикористані резерви ефективності. Надто велика різниця між районами області у насиченні інтенсивними галузями. Значна час-

тина продукції реалізується побічними, неофіційними каналами, що переконує у вигідності таких виробництв, а також зростанні тінювих доходів. Прибутки підприємств за умов обмеження маловигідних інтенсивних галузей зросли до таких рівнів, які дають змогу використовувати значну їхню частину на відродження цих виробництв. Важливо створити правову базу, яка спрямовуватиме розвиток сільського господарства в суспільно корисному напрямі. В області не використовуються переваги південного розташування, які сприяють розвитку овочівництва, плодівництва, інших галузей. Практикою доведено можливість високорентабельного ведення виноградарства, при якому галузь розвиватиметься і розширюватиметься за рахунок своїх доходів. Особливу тривогу викликає значний занепад в області скотарства. Розвиток галузі має інвестуватися першочергово, необхідно створювати мережу нових сучасних виробничих об'єктів. Увагу інвесторів повинно привернути також свинарство і птахівництво, де нові виробництва забезпечують швидкий оборот коштів, раціональне використання продукції зернового господарства, створення численних робочих місць та високу прибутковість. Одеська область – одна з головних у вівчарстві, але не збереглося жодної ферми зі значним й ефективним виробництвом. Потребують серйозного обґрунтування перспективи розвитку в країні вівчарства різних напрямів.

Список використаних джерел

1. Статистична форма „Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств” по Київській області.
2. Білоус І.В. Стратегія розвитку виноградарства і виноробства України та перспективи виходу їх продукції на світовий ринок / І.В. Білоус. – Одеса : ННЦ виноградарства і виноробства ім. В. С. Таїрова, 2015. – 204 с.
3. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарських підприємствах / В.С. Дієсперов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 340 с.
4. Микитюк В.М. Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій / В.М. Микитюк. – Житомир: Вид-во Житомирського національного університету, 2012. – 508 с.
5. Осипчук С.О. Природно-сільськогосподарське районування України / С.О. Осипчук. – К. : Урожай, 2008. – 190 с.
6. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року. – Одеса : Астропринт, 2012. – 112 с.
7. Шелест Л.С. Організація конкурентного вівчарства / Л.С. Шелест. – Асканія Нова, 2008. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2016 р.

Фахове рецензування: 17.01.2017 р.

* * *

УДК 631.11.005 (477)

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
М.Г. МИХАЙЛОВ, кандидат технічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінка економічної ефективності використання матеріально-технічної бази підприємств

Постановка проблеми. Зростаюча інтеграція аграрного сектору України до світового економічного простору характеризується кардинальними змінами в організації та управлінні виробництвом. Економічні перетворення зумовлюють необхідність розробки нової стратегії розвитку сільського господарства, а також нових підходів до дослідження окремих економічних категорій, зокрема матеріально-технічної бази й оцінки ефективності її використання.

Аналіз економічної ефективності використання матеріально-технічної бази здійснюється як по окремих галузях сільськогосподарського виробництва – рослинництву, тваринництву, кормовиробництву, так і в цілому по галузі. В них аналізується використання окремих видів основних засобів – машинно-тракторного парку, транспортних засобів, виробничих приміщень, продуктивної худоби, багаторічних насаджень. При цьому враховується забезпеченість матеріально-технічної бази основними й оборотними засобами, визначаються їхнє раціональні співвідношення для сільськогосподарських підприємств різного виробничого напрямку.

Вихідними даними для аналізу економічної ефективності матеріально-технічної бази є матеріали річних звітів сільськогосподарських підприємств, зведені річні звіти виробничих об'єднань адміністративних районів, областей, матеріали первинного обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу проблемі підвищення

економічної ефективності матеріально-технічної бази у сільському господарстві приділяли у своїх наукових працях відомі вчені-економісти: В.Г. Андрійчук [1], М.І. Герун [10], Я. М. Гінзбург [2], О.М. Голованов [3], О.В. Захарчук [4-6], М.І. Кісіль [4], Ю.О. Лупенко [5], К. Маркс [7], Ф. Енгельс [7], М.М. Могилова [5], П.П. Пасічник [9], Г.М. Підлісецький [10], А.П. Покин'ячерода [11], П.Т. Саблук [8, 12], С.С. Сергеев [13] та ін. Більшість дослідників даної проблеми головний критерій вбачали у підвищенні продуктивності праці, інші – у збільшенні обсягів національного доходу, пропонувалося брати за головний критерій фондівіддачу й строки окупності капітальних вкладень. Дискусії вчених-економістів щодо головного критерію, системи показників і методів визначення економічної ефективності використання матеріально-технічної бази ведуться й досі.

Мета статті – узагальнення та розробка основних показників аналізу економічної ефективності використання матеріально-технічної бази аграрних підприємств у контексті розбудови науково-методичного базису їх формування й ефективного використання.

Виклад основних результатів дослідження. Загальноприйняте визначення економічної ефективності матеріально-технічної бази для виробництва сільськогосподарської продукції характеризується співвідношенням між витратами на їх формування та одержаними економічними результатами, зокрема збільшенням обсягів виробництва, поліпшенням якості й зни-

© О.В. Захарчук, М.Г. Михайлов, 2017

женням собівартості продукції. Воно здійснюється при аналізі та оцінці діяльності сільськогосподарських підприємств, при перспективному й поточному плануванні, виборі варіантів господарських рішень при обґрунтуванні напрямів капітальних вкладень, виявленні резервів збільшення виробництва найважливіших видів продукції.

Загалом рівень ефективності використання матеріально-технічної бази формується під впливом безлічі різних факторів, головних і другорядних, прямих та непрямих, які тісно переплітаються між собою. Виділимо три групи факторів:

1) фактори, вплив яких коригується безпосередньо підприємством (мікрорівень) – забезпеченість основними засобами, стан і структура основних засобів, формування й організація роботи трудового колективу, організаційно-технічні можливості, спеціалізація виробництва, стратегічні цілі підприємства, ефективність менеджменту, фінансовий стан підприємства;

2) фактори сукупного впливу, які створюються функціонуванням кількох підприємств або галузі (мезорівень) – наявність і стан ресурсів, природно-кліматичні умови, особливості регіонального розвитку, міжгосподарські зв'язки та партнерські відносини;

3) зовнішні чинники, дія яких конкретне підприємство не може скоригувати (макрорівень) – загальний розвиток економіки, державне регулювання, рівень розвитку науки й науково-технічний прогрес, ставка банківського відсотка.

Методологія аналізу економічної ефективності використання та відтворення матеріально-технічної бази передбачає: визначення й розробку показників, коефіцієнтів, динамічних рядів; збір інформації та створення бази даних; аналіз і оцінку наявного стану, структури та потреби в основних засобах для комплексної оцінки діяльності сільськогосподарських підприємств; виявлення резервів збільшення обсягів виробництва продукції, нарощування виробничих потужностей, підвищення рівня їх дохідності й рентабельності. При цьому важливого значення набуває підбір методів і способів аналізу економічної ефективності використання та відтворення основних виробничих засобів.

Методологія визначення економічної ефективності використання матеріально-технічної бази включає формулювання категорій, що використовуються у процесі її здійснення, визначення критерію й уточнення показників економічної ефективності використання основних виробничих засобів, вибір методів дослідження.

Дослідження економічної ефективності матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств проводять методами аналізу рядів динаміки фондооснащеності одиниці земельної площі та фондоозброєності праці, структурного аналізу складу основних засобів у різних типах підприємств, статистичних групувань і кореляційно-регресійного аналізу, монографічним, порівняння та зіставлення кількісних і вартісних показників, розрахунково-аналітичним, індексним, моделювання й конструювання, екстраполяції, розрахунково-нормативним та іншими.

Вплив технічної оснащеності сільськогосподарських підприємств на ефективність виробництва визначають методом статистичних групувань за вартістю технічних засобів на 1 га сільськогосподарських угідь, 1 га ріллі, за кількістю умовних тракторів, комбайнів й іншої техніки на відповідну площу оброблюваних угідь. Вплив складу основних виробничих засобів на ефективність виробництва за групувальні ознаки приймають питому вагу виробничих приміщень і споруд, технічних засобів, продуктивної худоби, багаторічних насаджень та інших видів основних засобів.

При всебічному дослідженні економічної ефективності матеріально-технічної бази за групувальні ознаки доцільно використовувати також результативні показники: вартість валової продукції, валового й чистого доходу на одиницю земельної площі, одного працездатного, 1 грн основних засобів, визначати взаємозалежності цих показників із рівнем фондооснащеності одиниці земельної площі, фондоозброєності праці, видового складу та співвідношень окремих видів основних і оборотних засобів.

Аналіз методом статистичних групувань дає змогу виявити найважливіші залежності між факторними та результативними показ-

никами, зокрема, між рівнем фондооснащеності одиниці земельної площі, фондоозброєності праці, технічної оснащеності, співвідношенням оборотних і необоротних активів, іншими факторними й результативними показниками, оцінити ефективність використання матеріально-технічної бази, накреслити шляхи та розробити рекомендації щодо удосконалення структури матеріально-технічної бази, ефективного її використання.

Важливим методом визначення економічної ефективності матеріально-технічної бази у конкретному підприємстві є монографічний, який уможливує глибше проаналізувати вплив окремих факторів на рівень їх економічної ефективності, виявити причини зміни ефекту в часі, резерви підвищення ефективності. Монографічний метод використовують при аналізі й узагальненні досвіду передових підприємств по ефективному використанню матеріально-технічної бази, при обґрунтуванні нормативів для різних типів підприємств. Цим методом визначають зміни абсолютних і питомих розмірів основних засобів різного виробничого призначення, їх видовий склад та структуру за ряд років, середньорічні темпи росту й приросту, що дає змогу встановити в динаміці найважливіші тенденції та рух основних засобів, визначити їхню раціональну структуру й розміри, що забезпечують зростання показників господарської діяльності. У процесі аналізу важливо виявити недіючі засоби праці, а також ту їх частину, яка підлягає реконструкції, реалізації іншим підприємствам або списанню.

Для оцінки показників, які характеризують явища та процеси більш або менш віддаленого майбутнього, застосовується прогнозування – наукове виявлення ймовірних шляхів і результатів майбутнього їх розвитку. Прогнозування вартості матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств на перспективу здійснюється за допомогою застосування алгоритму експоненціального згладжування й побудови регресійної моделі з експоненціальним базисом.

Рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами характеризується порівнянням на-

явного їх стану з нормативами. Нормативи основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення – це науково обґрунтовані вартісні питоми розміри будівель, споруд, силових і робочих машин, транспортних засобів, інших видів основних засобів на одиницю посівної площі, 1 га сільськогосподарських угідь, одну тонну продукції залежно від рівня врожайності культур та продуктивності тварин [10]. Розрахунок нормативних обсягів основних виробничих засобів здійснюється на прикладі модельних підприємств, які репрезентують найважливіші техніко-економічні та природні особливості певного регіону. Причому, враховуючи рівень науково-технічного прогресу, інфляційні процеси, зростаючий диспаритет цін між продукцією сільськогосподарських товаровиробників і продукцією промисловості, що використовується в аграрному секторі, необхідно щорічно коригувати нормативи на коефіцієнти зміни вартості основних виробничих засобів, що сталися за розрахунковий період. Раціонально сформовані на базі нормативів обсяги основних засобів забезпечують передумови зростання обсягів виробництва продукції на перспективу з урахуванням спеціалізації сільськогосподарських товаровиробників.

Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств оцінюється за допомогою ефективності використання ресурсного потенціалу: земельних, трудових ресурсів, матеріально-технічної бази, особливо в частині основних виробничих засобів, та визначається мінімізацією витрат ресурсного потенціалу на виробництво одиниці якісної сільськогосподарської продукції.

Для визначення економічної ефективності матеріально-технічної бази вченими-економістами рекомендована система натуральних і вартісних показників. До групи натуральних вони відносять всі техніко-економічні показники роботи двигунів, машин та ін. Група вартісних показників враховує: відношення національного доходу на одиницю вартості основних засобів; чистого доходу до основних і оборотних засобів (рентабельність); обсягу виробленої продукції до основних виробничих засобів (фондовіддача) та продуктивність праці. Як додаткові

показники, на думку автора, слід включати вихід валової продукції на одиницю виробничих витрат; термін окупності капітальних вкладень на формування основних засобів; фондовіддачу й продуктивність праці, обчислені за величиною валового доходу; обсяги продукції сільського господарства, валового та чистого доходу на одиницю земельних угідь і чистого доходу з розрахунку на одиницю основних засобів, собівартість продукції [11]. Також до вартісних показників відносять обсяг валової продукції, рівень продуктивності праці та грошово-матеріальних витрат на одиницю продукції, обсяги валового й чистого доходу, рентабельність підприємств. Вартість валової продукції, обсяги валового доходу доцільно визначати на одиницю сільськогосподарських угідь, 1 грн грошово-матеріальних витрат та основних виробничих засобів. Результативні показники, віднесені до одиниці земельної площі, характеризують рівень використання основного засобу сільськогосподарського виробництва.

Узальнюючими показниками використання матеріально-технічної бази є фондовіддача, фондомісткість, фондозабезпеченість підприємства й фондоозброєність праці. Фондовіддача – відношення вартості виробленої продукції до первісної середньорічної вартості основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення. Для змістовнішої оцінки рівня ефективності використання показник фондовіддачі доцільно розраховувати за обсягом товарної продукції, що повніше характеризуватиме економічну ефективність використання основних виробничих засобів, на відміну від визначення фондовіддачі за обсягом валової продукції, яку обчислюють у порівнянних цінах. Для сільськогосподарських підприємств характерні коливання рівня фондовіддачі, що пов'язано, передусім, із різним рівнем оснащеності їх основними засобами, різною їх структурою, рівнем придатності тощо.

Для визначення рівня фондовіддачі сільськогосподарського підприємства, на нашу думку, слід використовувати інтегральний показник запропонований В.Г. Андрійчуком, який визначають за формулою:

$$I_i = \sqrt{I_{фв} \times I_{ен}} \quad (1)$$

де $I_{фв}$ – індекс фондовіддачі, що розраховується діленням показника фондовіддачі у звітному періоді на базовий; $I_{ен}$ – індекс валової (товарної в поточних цінах) продукції. Його обчислюють діленням цього виду ефекту з гектара сільськогосподарських угідь у звітному році на даний показник у базовому році. Застосовувати інтегральний показник фондовіддачі доцільно для оцінки рівня ефективності використання основних виробничих засобів у динаміці за умови, коли їх фондовіддача знижується. Тенденція до зростання інтегрального показника фондовіддачі показуватиме позитивні зрушення у використанні цього ресурсу, і навпаки, тенденція до зниження його ставить перед підприємством невідкладні завдання щодо залучення наявних резервів використання техніки, продуктивної худоби, транспорту тощо [1, с. 273].

У спеціальній економічній літературі нема єдності думок дослідників щодо термінів „фондозабезпеченість”, „фондооснащеність”, „фондоозброєність” стосовно одиниці земельної площі, окремих галузей та в цілому суспільного чи приватного виробництва, працевдатних працівників тощо. Термін „фондозабезпеченість” має широке змістовне навантаження й охоплює вузлі поняття – фондооснащеність одиниці земельної площі, фондоозброєність праці, енергетичну оснащеність виробництва, наявність виробничих приміщень і споруд, машин та обладнання, інших засобів праці. Конкретизована термінологія характеризує різні аспекти фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств, дає змогу проводити факторний аналіз економічної ефективності основних виробничих засобів у часі й просторі, визначати шляхи удосконалення їх видового складу та підвищення економічної ефективності. Фондозабезпеченість вимірюється відношенням середньорічної повної початкової вартості основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення до площі сільськогосподарських угідь.

Крім того, Я.М. Гінзбург пропонує систему показників, до якої входять основні, додаткові й окремі. До основних, на його

думку, слід віднести: ефективність використання землі, виробництво кінцевої продукції на душу населення, продуктивність живої праці, продуктивність сукупної (живої та уречевленої) праці; додаткових – вартість кінцевої продукції, чистої продукції й чистого доходу на одиницю капітальних вкладень і основних засобів, відношення приросту цих показників до капітальних вкладень або приросту основних засобів; окремих – собівартість одиниці праці, сезонну та змінну норму виробітку машин і механізмів, строк служби устаткування, продуктивність одиниці устаткування [2]. А С. С. Сергеев вважає, що до системи показників необхідно включати ті, які відображають використання засобів праці в часі та за потужністю, капіталомісткість, фондомісткість, умови виробництва і його витрати [13].

Багато вчених-економістів до системи показників ефективності матеріально-технічної бази взагалі відносять лише показники фондовіддачі й фондомісткості продукції, причому пропонують застосовувати їх як загальні показники ефективності основних виробничих засобів. Проте надавати вищезгаданим показникам значення основних неправомірно, оскільки на рівень фондовіддачі та фондомісткості продукції впливають спеціалізація й структура виробництва, диспаритет цін на продукцію промисловості, що споживається у сільському господарстві, та на продукцію сільськогосподарських товаровиробників. При розрахунку даних показників річний обсяг продукції зіставляють із вартістю матеріально-технічної бази, яка сформована не за один рік, і, як правило, не відповідає реальній їх вартості. Крім того, рівень фондовіддачі не завжди достатньо й об'єктивно показує ефективність використання матеріально-технічної бази, оскільки при нині діючих високих цінах на засоби виробництва, особливо імпортні, їхня вартість випереджає приріст валової продукції, яку розраховують за внутрішніми стабільними порівняльними цінами.

Для визначення показника фондовіддачі, який адекватно характеризує рівень використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств у сучасних умо-

вах, необхідно враховувати середньорічну вартість власних основних засобів, суму витрат на використання орендованих основних засобів та орендної плати за земельні частки (паї). При оцінюванні рівня ефективності використання матеріально-технічної бази слід враховувати вартість земельних ділянок разом із вартістю капітальних витрат на поліпшення земель. Адаже одним із вирішальних факторів, який суттєво впливає на ефективність використання матеріально-технічної бази, є родючість землі. Тому при визначенні рівня фондовіддачі необхідно враховувати за інших рівних умов проведені заходи щодо підвищення родючості земель. З цією метою фондозабезпеченість і вихід валової продукції слід, на думку авторів, зіставляти із земельною площею. Це дасть можливість оцінити не тільки ефективність використання матеріально-технічної бази, а й рівень інтенсифікації виробництва. Адаже обсяги виробництва валової продукції та валового доходу з розрахунку на одиницю грошово-матеріальних витрат характеризують доцільність їх авансування, ефективність живої й уречевленої праці.

Доцільно доповнити показник фондовіддачі визначенням по підприємству розміру прибутку, рівнем і нормою рентабельності. При збитковості – зниженням суми збитків із розрахунку на одиницю вартості основних виробничих засобів. Це дасть можливість виявити позитивний вплив останніх на підвищення продуктивності праці, зниження ресурсоемності та собівартості продукції, збільшення доходів, окупність авансованого капіталу. Такий комплексний підхід до оцінки фондовіддачі повніше й об'єктивніше характеризуватиме ефективність їх використання. У цьому випадку розмір валової продукції на одиницю вартості основних засобів може знижуватися, а фондовіддача – падати. Для усунення такого протиріччя П.П. Пасічник [9] пропонував використовувати для розрахунку фондовіддачі показник продуктивності сукупної праці – живої та уречевленої:

$$\Phi_o = \frac{B_n}{O_s + Z_n}, \quad (2)$$

де Φ_o – фондовіддача;

B_n – валова продукція с.г. в порівнянних цінах;

O_3 – основні засоби с.-г. призначення;

Z_n – оплата праці в цілому по підприємству працівників сфери матеріального виробництва.

При оцінюванні рівня фондівдачі й пошуку резервів її збільшення потрібно мати на увазі, що зниження фондівдачі зумовлене, передусім, випередженням темпів зростання виробництва валової продукції порівняно з темпами зростання фондооснащеності. Також зниження показника фондівдачі відбувається за умов перевищення темпів зростання фондоозброєності порівняно з темпами підвищення продуктивності праці. Ця закономірність є наслідком математичної залежності, відповідно до якої фондівдача зростає в тому випадку, коли темпи підвищення продуктивності праці випереджають темпи зростання фондоозброєності. Зворотним показником фондівдачі є фондомісткість. Економічний зміст даного показника полягає у тому, що він показує обсяг використаних основних засобів для виробництва однієї гривні продукції.

Ефективність використання матеріально-технічної бази у сільськогосподарському виробництві, як вважає О.М. Голованов, відображають показники рентабельності, валової продукції з розрахунку на відпрацьовані людино-дні (люд.-год), вартість валової продукції (валового, чистого доходу) до вартості виробничих засобів (на одиницю земельної площі) та виробничих витрат на одиницю валової продукції [3].

Ріст продуктивності праці забезпечується впровадженням у сільськогосподарське виробництво нової техніки й прогресивних технологій, виробничих будівель і споруд, переведенням виробництва на індустріальну основу, що забезпечує економію живої та уречевленої праці. Фондоозброєність праці визначається вартісним обсягом основних виробничих засобів на середньорічного працівника. Важливу роль у підвищенні економічної ефективності використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств відіграє зростання фондоозброєності праці й підвищення рівня механізації

виробничих процесів, що забезпечує підвищення продуктивності праці.

Вплив рівня фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств на розмір грошово-матеріальних витрат визначається зіставленням показників фондооснащеності одиниці земельної площі та фондоозброєності праці в окремих підприємствах чи їхніх групах із видовим складом основних виробничих засобів. У такій же послідовності аналізують рівень продуктивності праці з урахуванням навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника, рівня використання й забезпеченості трудовими ресурсами.

Фондозабезпеченість сільськогосподарського підприємства розраховують як відношення середньорічної вартості основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення до площі сільськогосподарських угідь із розрахунку на 100 га.

Аналіз запропонованих показників економічної ефективності використання матеріально-технічної бази більшістю учених-економістів показує, що головним критерієм ефективності основних виробничих засобів є підвищення продуктивності праці з урахуванням запровадження науково-технічного прогресу. Таким чином, ефективність використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств необхідно характеризувати системою показників, яка включає виробництво валової продукції в порівнянних цінах і валового доходу з одиниці земельної площі з розрахунку на середньорічного працівника, 1 люд.-год затрат праці, 1 грн виробничих витрат, на одиницю вартості основних виробничих засобів.

Рівень продуктивності праці визначається обсягами валової продукції й валового доходу на середньорічного працівника, зайнятого в суспільному виробництві, на 1 люд.-год у цілому по сільськогосподарських підприємствах. Рівень продуктивності праці та грошово-матеріальних витрат визначають по окремих галузях, на яких спеціалізуються підприємства.

При визначенні загальної економічної ефективності матеріально-технічної бази пріоритетні вартісні показники, які характеризують обсяги виробництва продукції, ва-

лового (чистого) доходу, рівень продуктивності праці й грошово-матеріальних витрат, коефіцієнт ефективності основних засобів. При аналізі порівняльної ефективності матеріально-технічної бази у різних типах підприємств, районах чи регіонах із приблизно однаковим рівнем фондозабезпеченості вирішальне значення за рівних інших показників слід надавати показникам фондомісткості продукції (фондовіддачі) та приведеним витратам.

К. Маркс, Ф. Енгельс у своїх працях зазначали, що суспільна форма процесу виробництва повинна бути безперервною, тобто виробничий процес має періодично проходити одні й ті ж стадії, бути у постійному зв'язку і безперервному потоці свого поновлення [7]. Відтворення основних засобів являє собою складний механізм, який включає інтегровану, органічно пов'язану цілісну систему економічних, організаційних та правових форм і методів господарювання. Відтворення основних засобів складається із заходів, спрямованих на запровадження прогресивної й принципово нової техніки, а також із комплексної модернізації основних засобів. Останніми роками через обмеженість фінансових ресурсів спостерігаються негативні тенденції у відтворенні основних засобів аграрного сектора. Окрім низки об'єктивних чинників, дана ситуація зумовлена також невідповідністю між головними складовими управління матеріально-технічної бази – плануванням, оцінкою та формуванням їхнього обсягу й структури. В сучасних умовах питання точної оцінки ефективності відтворення матеріально-технічної бази набуває актуального значення.

В основі методики розрахунку капітальних вкладень лежать функціональні зв'язки між забезпеченістю основними засобами і виробництвом сільськогосподарської продукції. Ця методика включає три етапи. На першому

етапі визначають обсяг інвестицій, необхідних для простого відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств з урахуванням чинника часу, який зумовлює неоднакову вартість грошей у різні періоди часу. На другому етапі проводять розрахунок інвестицій із позицій збільшення основних засобів до умовного рівня, який відповідає певним економічним параметрам конкретного підприємства. Передбачається, що умовний рівень основних засобів залежатиме від обсягу й виду виробленої продукції, наявності та якості трудових і земельних ресурсів. На третьому етапі визначають потребу в інвестиціях, які забезпечують зростання обсягу виробництва продукції підприємств, згрупованих за напрямками спеціалізації.

Висновки. У світовій практиці існує значна кількість методів та прийомів оцінювання інвестицій в основні засоби. Універсальність даних методів робить їх доступними для всіх галузей. Виділяють дві групи методів: засновані на облікових оцінках – за терміном окупності, за нормою прибутку на капітал; засновані на дисконтованих оцінках – розрахунок чистої приведеної вартості, внутрішньої норми дохідності, розрахунок дисконтованого терміну окупності інвестицій, індексу прибутковості.

Узагальнення методичних підходів до аналізу використання й відтворення основних виробничих засобів дає змогу встановити наявність серед науковців значного різноманіття поглядів на їхню сутність і методику аналізу матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Такі методики уможливають комплексно оцінити рівень матеріально-технічної бази, ефективність її використання та оновлення. Вони, як правило, універсальні й можуть застосовуватися до підприємств будь-якої галузі, в тому числі також для дослідження матеріально-технічної бази аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Аналіз методології визначення вартості підприємства в межах дохідного підходу / В.Г. Андрійчук, Р.В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 40-47.
2. Гинзбург Я.М. Совершенствование методов определения эффективности капитальных вложений и основных фондов / Я.М. Гинзбург // Экономика сельского хозяйства. – 1981. – № 1. – С. 50-54
3. Голованов О.М. Ефективність використання основних виробничих фондів колгоспів / О.М. Голованов. – К.: Урожай, 1975. – С. 89–90.
4. Захарчук О.В. Методи та практика оцінки інвестиційних проектів бюджетних установ ; за ред. М.І. Кісіля, О.В. Захарчука та М.М. Кропивка. – К.: ТОВ «Алефа», 2011. – 217 с.

5. *Захарчук О.В.* Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України : посіб. / [Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Вишневецька О.В. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.В. Захарчука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 144 с.
6. *Захарчук О.В.* Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / О.В. Захарчук // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 92-99.
7. *Маркс К.* Сочинення: в 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 23: Процесс обращения капитала. – 908 с.
8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. ; за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
9. Організація праці у тваринництві : підруч. ; за ред. П.П. Пасічника. – К.: Урожай, 1967. – 116 с.
10. Основні засоби сільськогосподарського призначення: потреба та забезпеченість / [Л. І. Васильок, М. І. Герун, Г. М. Підлісецький та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 98 с.
11. *Покинъчереда А.П.* Экономико-статистическое изучение производственных фондов колхозов и совхозов / А.П. Покинъчереда. – М.: Статистика, 1972.
12. *Саблук П.Т.* Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва : монографія / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 356 с.
13. *Сергеев С.С.* Воспроизводство и эффективность основных фондов в сельском хозяйстве / С. С. Сергеев. – М.: Колос, 1982. – С. 79–84.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2017 р.

Фахове рецензування: 17.01.2017 р.

* * *

Новини АПК

Відновлення зрошення – ключова умова розвитку українського АПК та забезпечення світової продовольчої безпеки

Для розв'язання світової продовольчої кризи та нарощування обсягів виробництва зерна вкрай важливими є питання відновлення та розвитку зрошувальних систем. Про це заявив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий під час Глобального форуму з продовольства і сільського господарства "Сільське господарство і Вода – ключ до забезпечення світової продовольчої безпеки".

«Згідно з висновками ФАО Україну віднесено до держав, які в перспективі можуть стати світовими продовольчими донорами. За умови відновлення та розвитку зрошувальних систем, Україна матиме можливості для нарощування виробництва зерна до 100 млн т на рік та для збільшення продовольства в обсягах, достатніх для 400–500 млн людей», – зазначив Міністр.

За домовленістю із Світовим банком Урядом України утворено Координаційну раду для розробки Стратегії відновлення та модернізації зрошувальних систем України. Наявність затвердженої Урядом Стратегії стане основою підготовки угоди зі Світовим банком щодо його участі у фінансуванні відповідних робіт.

«Розраховуємо, що фінансування і відновлення зрошення розпочнуться у 2017 році. За експертними оцінками, має бути залучено 1,5-2 млрд дол. інвестицій. Наша мета – до 2021 року відновити поливи на площі 500-550 тис. га, що дозволить виробляти зернових до 20 млн т щорічно», – повідомив Тарас Кутовий.

Довідково:

Глобальний форум з продовольства і сільського господарства – це міжнародна конференція з основних питань світового сільського господарства та харчової промисловості, який цього року проводиться вдев'яте, в рамках Міжнародного Зеленого тижня у Берліні. Форум надає політичним, діловим, науковим колам та громадянському суспільству можливість обміну думками і політичного спілкування щодо актуальних проблем сільськогосподарської політики в контексті продовольчої безпеки.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 347.156:711.13

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Гендерні проблеми жіноцтва в житті сільського населення

Постановка проблеми. Проблема гендерної рівності в даний час є однією з основних у забезпеченні розвитку суспільного життя і знаходиться у фокусі його економічного та соціального зростання.

Життя показує, що гальмування соціально-економічного прогресу посилює проблему справедливого ставлення до самої людини. Адже наша держава уповільнено крокує до заданої мети – гендерної справедливості. Ситуація на селі не створює належних умов, які були б оптимальними для поєднання трудової діяльності всіх сільських людей, і зокрема, сільської жінки із материнством та поліпшенням її соціального становища. Існуюча нерівність характеризує усі сфери людського життя, проте в сільській місцевості це виражено яскравіше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потребу в дослідженнях щодо соціально-економічних та демографічних проблем із широким використанням матеріалів офіційних даних доводили вчені К. І. Якуба [1], Г. І. Купалова [2], О. П. Славкова [3], Г. Новіков [4], В. О. Завалевська [5] й інші.

Мета статті – на основі аналізу гендерних проблем охарактеризувати важливість ролі жінок-селянок у розвитку соціально-економічного життя суспільства і запропонувати основні напрями вирішення питань, які виникають з цієї проблеми.

Виклад основних результатів дослідження. Різнобічні вивчення науковцями та суспільством цього напрямку досліджень підводять до запровадження гендерного підходу, що означає не тільки дотримання прав

людини, її соціальної справедливості, а насамперед, необхідність забезпечення рівноправного, стійкого і розумного людського розвитку, створення належних умов для самореалізації особистості.

Гендер – це основна складова життя людини, а тому саме цим поняттям закладені рівні права й можливості для обох статей – чоловіка і жінки в суспільстві, рівні умови для реалізації їхніх прав, а також участі у національному, економічному, соціальному та культурному розвитку. І якщо ігнорується питання гендерної рівності, то сам розвиток суспільства знаходиться під загрозою.

З огляду на гендерну ситуацію в аграрній сфері потрібно виходити з того, що необхідною умовою життя людей і становлення країни є розвиток її територій, а звідси – й самого аграрного виробництва. Нині Міністерство аграрної політики та продовольства України в основних напрямках формування АПК під кодовою назвою „3+5” на передній план ставить розвиток сільських територій, а для цього потрібні робочі місця й інвестиції.

Оцінка стану економіки розвинених країн світу, їх суспільно-економічних формацій підтверджує, що там, де така ідеологія найповніше задовольняє потреби людини, де вона є визначальною, трудова участь людей висока. Вся індустрія тих держав спрямовується, передусім, на розвиток аграрної сфери, а відтак – на задоволення потреб індустріального розвитку працюючих там людей.

Найявна в суспільстві гендерна дискримінація жінок в Україні початку третього тисячоліття характеризується низкою проблем, де на передньому плані маємо демографічну

© Г.І. Саблук, 2017

кризу, гендерний дисбаланс у сільській місцевості за рахунок активної міграції жінок із села, низьких доходів сімей тощо.

Проте, як показують наші дослідження, – це непростий шлях, яким утверджується гендерна рівність і паритетність демократії в суспільстві. Потрібно відзначити також позитивні зрушення в цьому напрямі, які спостерігаються у розробці концепцій, законів, у збалансованості представництва жінок і чоловіків у більшості місцевих рад. Над зміцненням прав і жінок, та чоловіків ООН протягом багатьох років через різноманітні установи працює з владними структурами України. В цьому напрямі діють організації жіночих рухів, засоби масової інформації тощо.

Жіночі організації стали потужним фактором становлення жіночої самовідданості, відстоювання жінок як окремої соціальної групи. Цей рух набирає чіткого окреслення мети уже наприкінці 60-х років XIX ст. Саме жінки незаможні, які у пореформений період шукали роботу в містах, стали ініціатором створення громадських жіночих об'єднань. Жінки розповсюджували знання, несли прогресивні цивілізовані ідеї в побут, розширювали межі світогляду, а цим самим уможливили верхівці суспільства згуртувати селянок. Такої активізації уже набутого досвіду вимагає українське село й нині.

Національна стратегія щодо прав людини, затверджена Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015, серед основних завдань виносить визначення забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що в свою чергу зумовить необхідність продовження активної й комплексної роботи по розв'язанню проблем гендерної дискримінації та забезпеченню реальної гендерної рівності.

Незважаючи на позитивні результати в цих потребах у межах країни, нині визначальними є проблеми розвитку й організації сільських територій. Адже село зі своїми величезними природними ресурсами (земля, ліси) залишається основою життєвого благополуччя українських людей, а тому туди повинна бути направлена всіляка суспільна та державна підтримка. Тільки інтегрований підхід до розвитку сільських територій зі всіма позитивними зрушеннями в аграрному

секторі дасть можливість забезпечити економічне зростання всієї країни. І тільки тоді буде можливість ліквідувати бідність, нерівність та безробіття. Українські селяни завжди берегли землю й будували своє житло на окраїнах, щоб не руйнувати земельні масиви, і за рахунок їх формували своє благополуччя. Руйнація цього підходу призведе до обезлюднення земель, чого аж ніяк не можна допустити. Багата країна, коли багаті її території, й у першу чергу – людьми.

Соціально-економічні умови, що склалися на селі, впливають на саме життя сільських людей, основний тягар якого несе жінка. І цю постійну ношу потрібно розглядати в таких напрямках.

По-перше. Жінка-селянка працює в сільськогосподарському підприємстві, якщо таке існує в тому регіоні, де проживає. В протилежному випадку – шукає роботу за кілька десятків кілометрів від власної домівки. Це пояснюється тим, що становище жінок на ринку праці менш доступне та сприятливе, ніж для чоловіків. Завжди на роботу, за нашими спостереженнями, не так охоче приймають жінок, на першочергове звільнення також підходить скоріше жінка, а ще точніше – для жінки завищені вимоги порівняно з чоловіком, тому й число безробітних жінок більше, ніж чоловіків. Економічний спад виробництва в період трансформаційної економіки призвів до закриття підприємств, унаслідок чого, як показує офіційна статистика, відбулося масове звільнення працюючих, серед яких більша частина – жінки.

Як правило, чоловіче ставлення до жінки традиційно патріархальне, що і є головною причиною гендерної нерівності в сільських помешканнях. Жінка, як наслідок, починає замислюватися над своєю долею, роллю та місцем у суспільстві. Виникають сімейні непорозуміння, що в кінцевому результаті (характерно нині для українського села) веде до розпаду сімей. Тоді жінки шукають роботу в містах, а найчастіше – за кордоном.

Незважаючи на наявність профільних Законів України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, „Про попередження насильства в сім'ї” та ін., ці матеріали мають переважно декларативний характер з низки причин:

а) низької обізнаності жінок, що дуже характерно для сільської місцевості;

б) недовершеності органів юридичної й судової служби в роботі над ідентифікацією тих випадків, які стають наслідком дії дискримінаційних положень законодавства та порушенням інтересів жінки;

в) необхідності уважнішого ставлення керівників й інших вищих посадових осіб у подоланні подібних життєвих дій щодо ролі жінок і чоловіків у суспільстві. Детальнішу характеристику активності населення за статтю можна спостерігати за даними таблиці 1.

1. Економічна активність населення за статтю у віці 15-70 років у 2015 р., тис. осіб

Показник	Усе населення	У тому числі	
		жінки	чоловіки
Економічно активне населення – всього	18097,9	8564,6	9533,3
У тому числі:			
працездатного віку	17396,0	8180,9	9215,1
старше працездатного віку	701,9	383,7	318,2
Зайняте населення	16443,2	7872,4	8570,8
Безробітне населення (за методологією МОП)	1654,7	692,2	962,5
Рівень зайнятості (у відсотках до населення)	56,7	51,7	62,2
Рівень безробіття (за методологією МОП)	9,1	8,1	10,1

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Жінки масовіше представлені у таких видах діяльності, як гуртова й роздрібна торгівля, операції з нерухомим майном, сфера освіти та охорони здоров'я, фінансова діяльність, юридичні послуги й соціальне забезпечення.

У сільській місцевості гендерна нерівність виражена яскравіше. Майже 90 % учителів у школах – це жінки, медичний персонал також становить жіноча частина населення, бухгалтерський і обліковий персонал – у більшості жінки, хоча такі робочі місця на селі

обмежені. При цьому, як правило, керівні посади обіймають чоловіки, які службовими шаблями просуваються впевненіше.

Водночас відповідно до Конституції України, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок останні мають рівні з чоловіками права на працю та рівну винагороду за неї. Але гендерні відмінності мають місце, насамперед, в оплаті праці, що спостерігаються протягом усієї історії статистичного дослідження за рівнем заробітної плати.

2. Показники середньомісячної заробітної плати жінок і чоловіків за видами економічної діяльності, грн

Сфера діяльності	2014 р.*			2015 р.**		
	жінки	чоловіки	зароб. плата жінок до зароб. плати чоловіків, %	жінки	чоловіки	зароб. плата жінок до зароб. плати чоловіків, %
Сільське господарство	2226	2589	86,0	2767	3307	83,7
Промисловість	3164	4456	71,0	3915	5283	74,1
Будівництво	2638	2915	90,5	3231	3630	89,0
Торгівля та ремонт автотранспортних засобів	3126	3742	83,5	4147	5246	79,0
Транспорт	3651	3797	96,2	3893	5090	76,5
Поштова діяльність	1789	2728	65,6	2029	3140	64,6
Освіта	2701	2890	93,4	3082	3299	93,4
Охорона здоров'я та соц. допомога	2384	2703	88,2	2772	3090	89,7

* Статистичний щорічник України за 2014 р. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 369.

** Статистичний щорічник України за 2015 р. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – С. 77.

Дані таблиці показують, що заробітна плата в сільському господарстві найнижча, хоча менша питома вага оплати праці жінок спостерігається і в інших сферах народно-господарської діяльності.

По-друге. Жінка віддає свої сили на працю в особистому господарстві, без якого неможливе життєве існування її родини, й це є не менш важливою сферою затрат жіночої праці. Фізичне щоденне навантаження призводить до надмірної перевтоми та великого виснаження.

Діяльність особистих селянських господарств ставить за мету забезпечення власних потреб у продуктах харчування й праці на землі без створення юридичної особи, що є специфічною сферою трудової діяльності. Такий її вид має в основному споживчий характер, але в приватному секторі сільського господарства України воно залишається одним із основних виробників продуктів харчування. Людина виявляє великий інтерес до такого

господарювання, адже це задоволення власних потреб, що в свою чергу значною мірою приводить до благополуччя суспільства.

Захоплені зацікавленою працею, саме жінки відіграють найбільшу роль у вирішенні даної справи. І саме гендерний підхід дає реальний шанс оцінити наслідки існуючої до цього часу парадигми соціально-економічного розвитку суспільства та знайти можливість зміни в бік поліпшення системи соціальної диференціації й нерівності за ознаками статі на переході до сталого розвитку.

З огляду ставлення до такого підходу господарювання з боку держави і суспільства навіть за роки радянської влади воно вважалося правильним, тому що підтримки владних структур таке господарство не відчувало. В цьому й полягає його специфічність, адже живиться виключно за рахунок самих господарів-селян (табл. 3). На таких же засадах воно тримається й нині, і тут праця жінок особливо вагома.

3. Структура виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у господарствах населення (у відсотках до загального обсягу виробництва)

Продукція	Р і к				
	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Тваринництво:</i>					
М'ясо (у забійній масі)	43,3	42,5	39,7	38,5	37,0
Молоко	79,7	77,7	77,5	76,2	74,9
Яйця	37,2	37,3	37,6	36,0	41,8
Вовна	83,3	85,1	86,6	85,4	86,2
Мед	97,9	98,0	98,2	98,5	98,6
<i>Рослинництво:</i>					
Картопля	96,9	96,7	97,0	96,8	97,8
Овочі	84,3	85,7	88,3	86,1	86,1
Плоди та ягоди	84,2	81,6	80,6	83,4	80,9

Джерело: Сільське господарство України за 2015 рік: стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016.

Якщо частка виробленої продукції зростає, то це дає можливість зробити висновок, що є стійка стабільність розвитку конкретної сфери аграрної економіки, а сільський двір є важливим джерелом забезпечення продуктами харчування не тільки своєї сім'ї, а й додатково значної кількості населення.

Однак ніякий облік не наведе конкретних загальних даних щодо затрат праці жінок у такому господарюванні. І тільки окремі обстеження можуть дати відповідь про щоденні витрати жіночої праці в домашньому господарстві (табл. 4). Наші обстеження проводилися в Жмеринському районі Вінниць-

кої області на прикладі двох селянських господарств.

По-третє. Жінка виконує всю домашню господарську роботу по догляду за членами своєї сім'ї – діти, старі батьки, що також забирає багато сил та енергії, а тому бюджет її часу дуже насичений. Якщо робочий день брати за восьмигодинну норму, то жінка у підсумку на працю в особистому господарстві й чисто домашніх хатніх справах затрачає в 1,5 рази і більше. Їй треба вставати о 6-й ранку і відходити до сну не раніше 12-ї години ночі, щоб упоратися зі всіма обов'язками.

4. Затрати праці сільської жінки в особистому підсобному господарстві по догляду за домашніми тваринами (за один день у хвилинах)*

Вид роботи	Ранок		Обід		Вечір	
	I госп.	II госп.	I госп.	II госп.	I госп.	II госп.
Догляд:						
Корова: чищення	20	20	-	-	-	-
годівля	10	15	-	-	10	10
доїння	20	25	60	55	30	25
вигін на пасовище і назад	20	15	-	-	15	15
Свині: чищення	15	20	-	-	10	10
годівля	20	25	-	-	30	40
Кури, качки: чищення	10	10	-	-	-	-
годівля	10	10	10	10	-	-
Кролі: чищення	10	-	-	-	10	-
годівля	10	-	10	-	10	-
Усього	145	140	80	65	115	100
По I господарству – 340 хв., або 5,7 год.						
По II господарству – 305 хв., або 5,1 год.						

*Джерело: Розроблено автором.

Як показує життя, нинішня сільська жінка практично обмежена у будь-якій механізації виробничих процесів на своєму дворі, її праця переважно ручна й важка. Тому подальший розвиток особистих господарств повинен бути поставлений на розширення можливостей селянки на засоби малої механізації та умов її придбання. Звичайно, якщо в господарстві чоловік має більше можливостей допомагати дружині у повсякденній праці, там цей бюджет часу розподіляється між ними по мірі їх входження в даний вид роботи. У неповних сім'ях, де жінка сама веде господарство, їй можуть допомагати діти, якщо вони дорослі, а в іншому випадку ця ноша лягає тільки на одні жіночі плечі. Проте навіть у таких ситуаціях селяни не йдуть на зменшення розміру присадибних ділянок чи кількості худоби на подвір'ї, бо життя заставляє їх працювати і вірити в краще завтра. Віддаючи належне своєму приватному господарству, жінка готова працювати в ньому за будь-яких умов, навіть думаючи при цьому про його розширення.

При такому розпорядку життя сільська жінка фізично змучена, економічно скривджена й соціально незахищена. Тому молодші жінки не витримують такої напруги, бо не мають надії на поліпшення умов життя в майбутньому. В даному випадку спасінням служить міграція, що є соціальним викликом суспільству від імені села, а тому демо-

графічна ситуація у сільській місцевості набирає дедалі більших обертів.

Особливо великий розрив затрат праці між чоловіками та жінками спостерігається у приготуванні їжі й догляду за дітьми. Тут, звичайно, спрацьовує наш менталітет, ніби ці види робіт невіддільні від жінки з того часу, як тільки вона народилася жінкою. Домашні справи забирають у сільської жінки більше часу, ніж по догляду за дітьми, а тому на виховання дітей часу не вистачає, навіть у вихідний день ця домашня робота не зникає, а турбота про дітей закінчується прагненням їх нагодувати та купити необхідний одяг.

Як правило, виховання сільських дітей покладено на них самих, тому що чоловіки, в основному, їх вихованням не займаються. Звідси всі ті негативні наслідки із підростаючим поколінням, що часто відгукуються сумними картинами у суспільному житті.

Таким чином, із вищенаведених трьох основних частин і складається сукупна суспільно необхідна зайнятість сільської жінки.

Відомо, що з подальшим розвитком суспільства докорінно змінюватимуться складові цього розвитку. І дзеркальним відображенням життя завжди буде участь сільської жінки у суспільному виробництві. Це основний критерій, який визначає економічний рівень життя всього суспільства.

При всьому цьому, аналізуючи нинішнє сільське життя людей, насамперед, як на картині – життя сільської родини, яке в ниніш-

ньому сільському сьогодні дуже часто закінчується несхвально. І в більшості випадків це ті сім'ї, де в силу часу першою у вічність відходить жінка. Одинокий чоловік після такого горя часто не в змозі впоратися з тими обов'язками, які виконувала жінка, а тим більше, коли чоловік уже на схилі літ. Якщо й молодший, то теж характер життя змінюється, втрачається його сутність, а в підсумку іноді чоловіки спиваються, ніяке господарство не ведеться, подвір'я, хата пустощі.

Доля селян, селянської хати дуже влучно і правдиво змальована в нарисі „Пуста хата” журналіста-публіциста Василя Кривого (Чернівецька обл., 2006 р) : „... йдеться загалом про сільську хату, якій судилося стати пустою. Таких хат десятки, а то й сотні у кожному селі. І в цьому бачиться трагедія. Трагедія пустої хати... І це трагедія не якоїсь родини чи десятка сільських родин. Це трагедія всього села. Усіх сіл. України в цілому...” [8].

Висновки. Розуміння важливості гендерного бачення на нинішньому етапі, як ніколи, повносиле. Саме поняттям гендера закладені однакові права та можливості для чоловіка й жінки в суспільному житті, рівні умови для реалізації їхніх прав, участі у національному, економічному, соціальному та культурному розвитку.

Проте, хоч гендерний підхід донині ще не став явним природним способом міркування, все ж таки дії суспільства спрямовані на швидше досягнення ним традиційної мети – поліпшити становище жінки. Поступово питання забезпечення рівноправ'я між чоловіками і жінками та всебічного прояву їх життєвих

можливостей входить до порядку денного й місцевих, і централізованих органів управління. Велику допомогу в цьому напрямі надають жіночі неурядові організації й Державний комітет України у справах сім'ї та молоді.

Так, у забезпеченні гендерної рівності за 2011 і 2015 роки можна відзначити, що гендерне співвідношення серед депутатів до обласних органів влади виражається співвідношенням жінок та чоловіків як 1 : 4 і 1 : 2,5, а серед депутатів селищних чи сільських органів влади у цих роках – як 1 : 1.

Тобто, справжня паритетна демократія досягається там, де залучається широка громадськість до гендерних перетворень у суспільстві.

Усе українське суспільство повинно розуміти, що село є й буде завжди основою розвитку нації, традицій її народу, який живе на землі. Воно – найважливіший засіб виробництва, тому відкриття широкого простору ініціативі сільських працівників – першочергове завдання держави. При цьому наша країна повинна дотримуватися вимог міжнародного співтовариства відносно рівноправ'я громадян за статевою ознакою, забезпечення їх захисту та розвитку гендерної активності.

Отже, досягнення гендерної рівності є одним з основних питань, яке стоїть на порядку денному при вирішенні розвитку суспільства і, зокрема, його економічного життя. Як ланцюгова реакція в цьому плані – усунення гендерної нерівності приведе до підвищення доходів жінок, а це в свою чергу підвищить продуктивність праці, що вигідне підприємствам, оскільки дасть можливість збільшити обсяги виробництва, підвищити їхні прибутки.

Список використаних джерел

1. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села / К.І. Якуба. – К. : Аграрна наука, 1998. – С. 209.
2. Купалова Г.І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України (теоретичні та прикладні проблеми) / Г.І. Купалова. – К. : Інститут аграрної економіки, 1995.
3. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. – Суми : РВВ Сумського нац. аграр. ун-ту, 2010. – С. 330.
4. Новіков Г. Гендер і бідність // Зайнятість та ринок праці / Г. Новіков. 2002. – Вип.. 16. – С. 73-81.
5. Завалевська В.О. Гендерна політика: проблеми та напрями їх вирішення / В.О. Завалевська. – К. : Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pav/2012_22/22-02.pdf
6. Жіночі організації в Україні: довідник / Упорядник О. І. Сидоренко. – К.: Центр інновацій та розвитку, 2001. – 376 с.; сторінки в Інтернеті наукових центрів; архів Одеського наукового центру жіночих досліджень.
7. Програма та методичні рекомендації до курсу „Гендерні проблеми сталого розвитку України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gender.org.ua/wedukt/maternalolanova.html>
8. Кривий В. Д. Животоки. : Публіцистика / В.Д. Кривий. – Чернівці : Місто, 2006. – 372 с.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2016 р.

Фахове рецензування: 26.12.2016 р.

* * *

UDC 330.131.52

*O.V. HONCHARENKO, doctor of economic sciences,
associate professor (docent), professor
K.M. DIDUR, candidate of economic sciences, associate professor (docent)
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University*

Assessment of the agricultural innovations institute efficiency: methodical approach

Scientific problem. Approaches to the definition of efficiency significantly differ from each other and not all of them are equally acceptable for institutions efficiency research. It is necessary to consider value of innovations and changes in provision of resources while assessing economic efficiency under modern conditions. Conceptions of optimization the use of given resources quantity (i.e. conception of allocative efficiency) seem to be unjustifiable narrowing of the efficiency problem. The conceptions of efficiency that pay substantial attention to economic changes, institutional dynamics and adaptation of institutions are becoming the most actual.

Analysis of recent researches and publications. Problems of institutions efficiency in scientific surveys is debatable and is considered from various viewpoints, which context is determined mainly by the scientific research methodology. In this aspect, D. Nort introduced the conception of adjustive efficiency according to which the resources allocation effectiveness differs with admitting an opportunity to reach the standard neoclassic Pareto criterion [6, p. 106]. According to I.M. Shyriaiev, adjustive efficiency is institutions' concordance with certain principles according to which political order is preserved facing economic changes [10, p. 100]. In his research, V.F. Islamutdinov links the institutions efficiency to their ability to minimize transactional expenses and justifies methodological approach to transaction efficiency determination [4]. Sociobiological ap-

proach considers efficiency of institutes as an ability to maintain their own existence and extend even against the interests of economic entities, whose way of thinking and activity form these institutes [13, p. 103].

Such domestic and foreign scientists as A. Holubev [1], O. Datsii [2], V. Dementiev [3], N. Vasylieva [14], M. Malik [5], P. Sabluk [7], S. Tyvonchuk [8], L. Fedulova [9], O. Shpykuliak [11], O. Shubravska [12] dedicated their scientific research to the problems of institutional provision of innovative development, development of mechanisms for realization of innovative process in agricultural industry and methodological approaches to its estimation. Despite certain development of the raised problem, there is no unanimity as for the estimation of the institute's innovations among the researchers, neither unified approaches to determination of innovative process effectiveness at meso and macro levels, nor united methodological approaches to the integral index of agricultural innovations efficiency. The necessity to determine the innovative process activation tools in agrarian sphere and solving institutional problems that hinder innovative development of agricultural production outlines the further development of methodological tools and support for research and evaluation of innovation dynamics in the institutional aspect.

The objective of the article the analysis of existing methodological approaches to the estimation of institutional efficiency of agricultural innovations and justifying the author's approach to the integral estimation of efficiency of institute's agricultural innovations.

© O.V. Honcharenko, K.M. Didur, 2017

Statement of the main results of the study.

Forming the effective institute of agricultural innovations outlines identification and consideration of institutional dynamics factors. Translational or evolutionary institute changes provide inheritance, variability and selection that act as endopathic causes of institutional dynamics, implement the institute's functional purpose and are directed to stabilization, adaptation and regulation of innovative development. Exopathic impact on the development of an institute is performed by means of import, design and creation of new institutes. This impact causes structural changes in the institute or its transformation, modernization or modification.

Understanding that the institute of agricultural innovations has to provide implementation of three functions: stabilizing, adaptive and regulative, we suggest establishing an integrated index of the institute of agricultural innovation actions efficiency based on their functional efficiency estimation.

We believe that further effective development of the institute of agricultural innovations is impossible without determination of indexes and limitations that determine such state. In this context, we suggest preliminary evaluating the initial state of the institute based on the unified integrated index that would have clear identification criteria (numerical and linguistic). To form an integrated index of institutional efficiency of agricultural innovations we combine the tools of fuzzy sets theories with econometric tools for assignment of tasks and formation of a multiplex econometric model.

The condition of extension of functional impact of the institute of agricultural innovations

on agricultural producers is as follows: introduction of product, process, organizational or marketing innovations; reception of funds in terms of the state support program by manufacturers; impact of stimuli to innovative activity on agricultural producers.

We believe that stabilizing capacity growth, adaptive and regulative capacity of the institute of agricultural innovations provide the institute of agricultural innovations efficiency that is reflected on the growth of innovative activity of agricultural producers, extending of new kinds of innovations, increasing share of the innovative products. Due to this, to form a mathematical expression of the integrated assessment of the institute's efficiency as the resultant index (Y), we take the results of the aspectual estimation of agricultural innovations conducted by expertize.

Aspectual characteristic of innovations introduced (or not introduced) by enterprises points to the direct correlation between the size of an enterprise, output volume, specialization, innovative demand of agricultural producers and kinds of innovations they introduced. Aspectual characteristic of innovations was performed according to the results of questioning the 32 largest agricultural producers of Dnipropetrovsk region. The results are shown in Tables 1-2. Previous surveys showed that there is a tight correlation between productive efficiency and kinds of innovations introduced by producers. Enterprises with the highest profitability and profit volume introduced almost all kinds of innovations and had their own innovative concepts.

Table 1

Value of the weight of components of aspectual characteristics of innovations*

Characteristics	Grade number conferred by experts	Estimated value of the characteristic
Innovative product	1	0.33
Innovative process	2	0.27
Own innovative concepts	3	0.20
Marketing innovations	4	0.13
Organizational innovations	5	0.07

*Determined according to the results of expert estimation.

Source: Author's calculations.

It is significant that enterprises with low financial indexes introduced only a certain kind of innovations (predominantly product innova-

tions) depending on their own specialization and financial ability. We consider the fact that stabilizing function of the institute of agricul-

tural innovations aims to ensure the innovation process implementation and maintenance of available routines and use it for its financial, technological indexes of agricultural producers'

activity and productivity indexes estimation that indirectly reflect the innovation activity state.

Table 2

Estimation of experts' opinion consistency according to the aspectual characteristics of innovations

Indexes	Sum of grades	Deviation from average	Deviation square
<i>Characteristics of institutional changes adaptation</i>			
Innovative product	44	-52	2,704
Innovative process	73	-23	529
Own innovative concepts	91	-5	25
Marketing innovations	120	24	576
Organizational innovations	152	56	3136
<i>Evaluation characteristics</i>			
Average grade	96	x	x
Sum of deviation squares	x	x	6970
Maximum sum of deviation squares	x	x	10240
Concordance coefficient	x	x	0.68

Source: Authors' calculations.

Variables of our model are as follows:

X₁ – profitability of main activity, %; X₂ – labor productivity, thousand UAH/man; X₃ – capital productivity index; X₄ – material consumption of agricultural production; X₅ – power consumption of agricultural production, kW/thousand UAH; X₇ – wear coefficient of main production inventories; X₈ – coefficient of renewal of main production inventories.

When presented variables taken to the model we will consider that they have competing direction concerning characteristic of the innovative activity of studied enterprises. Profitability growth, labor productivity, coefficient of renewal of main funds must be a testimony of the innovative activity. At the same time enterprises' coefficient decline indirectly might point out the decline of energy consumption, wear coefficient of main production means and material consumption.

We will characterize the adaptive function of the institute with expert evaluation of state support programs, tax stimulation efficiency, availability of credit resources, availability of stimuli to innovative activity, levels of informative and infrastructure software. After grading and determining the weight of every factor we will submit this index as a single variable:

X₉ - Institute of agricultural innovations adaptability.

The growth of this index must testify institutional effectiveness of agricultural innovations. Regulative function of the institute of agricultural innovations is directed to provide tax tools for stimulating innovations, realization of projects in designing and development of innovative infrastructure, realization of programs of monetary and credit stimulation of agricultural industry, realization of programs of innovative development of agricultural industry. We will assume the total expression of the impact of government on activation of innovative process as a single variable:

X₆ - the amount of state support for 100 hectares, UAH th.

Studies conducted on the basis of 32 enterprises of Dnipropetrovsk region that are overcome with the impact of the institute of agricultural innovations and is potentially capable to realize innovations. Considering that most factors are dimensionless coefficients and some of them are represented in monetary form (labor productivity indexes and state support volume), variables normalization needs to be conducted. We will normalize statistics data by the formula:

$$X_{ij}^0 = \frac{X_{ij} - \bar{X}_i}{\sqrt{n * \delta_{x_i}}}, (j = \overline{1, n}), (i = \overline{1, m}), \quad (1)$$

where *n* – number of enterprises studied =32; *m* – number of factors =9; \bar{x}_i – factor's

average value x_i ; δ_{x_i} - average quadratic deviation of x_i factor

Statistic characteristics are calculated according to such conditions:

$$\delta_{x_i} = \frac{\sum_{j=1}^n (X_{ij} - \bar{X}_j)^2}{n-2}, \quad \bar{X}_i = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{n}. \quad (2)$$

Calculation results are contained in the table 3.

Table 3

Statistic characteristics of indexes

Indexes	Independent variables									Dependent variables
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	Y
Average values	22.2	335.4	0.74	0.72	0.03	45.2	0.49	0.11	1.86	2.72
Average quadratic values	16.1	185.9	0.39	0.10	0.02	33.3	0.21	0.14	0.36	1.09

Source: Authors' calculations.

On designing economic model one of the problems is the issue of defining the materiality of impact of individual factors on the Y index. Materiality of the factors' impact on the Y index can be determined by the correlation matrix or using F - statistics. The r matrix consists of paired correlation coefficients that indicate the tightness of the correlation between the factorial features.

Correlation coefficients are calculated by the formula:

$$r_{x_i x_j} = \frac{\sum_{k=1}^n X_{ik} * X_{jk} - n * \bar{X}_i * \bar{X}_j}{n * \delta_{x_i} * \delta_{x_j}}. \quad (3)$$

Matrix of paired coefficients has a view:

$$r = \begin{bmatrix} r_{x_1 x_1} & r_{x_1 x_2} & \dots & r_{x_1 x_9} \\ r_{x_2 x_1} & r_{x_2 x_2} & \dots & r_{x_2 x_9} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{x_9 x_1} & r_{x_9 x_2} & \dots & r_{x_9 x_9} \end{bmatrix}. \quad (4)$$

Y index should be included in this correlation matrix since factors that correlate with the resultant index and do not correlate with each other must be included to the model. Correlation matrix with the use of available data has been obtained (table 4). According to table, X7 index has the lowest impact on the Y index. But, on the other hand, the linearly independent between each other factors– not multicollinear – must be included into this model.

Table 4

Matrix of paired coefficients of correlation

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	Y
X ₁	1.00	0.68	0.67	-0.59	-0.63	0.45	-0.47	0.63	0.45	0.79
X ₂	0.68	1.00	0.53	-0.40	-0.61	0.48	-0.61	0.68	0.25	0.65
X ₃	0.67	0.53	1.00	-0.39	-0.52	0.69	-0.50	0.51	0.59	0.65
X ₄	-0.59	-0.40	-0.39	1.00	0.37	-0.24	0.44	-0.32	-0.04	-0.46
X ₅	-0.63	-0.61	-0.52	0.37	1.00	-0.61	0.44	-0.56	-0.26	-0.60
X ₆	0.45	0.48	0.69	-0.24	-0.61	1.00	-0.52	0.46	0.55	0.52
X ₇	-0.47	-0.61	-0.50	0.44	0.44	-0.52	1.00	-0.69	-0.24	-0.36
X ₈	0.63	0.68	0.51	-0.32	-0.56	0.46	-0.69	1.00	0.26	0.59
X ₉	0.45	0.25	0.59	-0.04	-0.26	0.55	-0.24	0.26	1.00	0.51
Y	0.79	0.65	0.65	-0.46	-0.60	0.52	-0.36	0.59	0.51	1.00

Source: Authors' calculations.

To explore the availability of multicollinearity we will apply the Farrar-Glauber Method. First, general multicollinearity is tested. To research the general multicollinearity χ^2 -criterion has been used. Estimated criteria value has been determined by the formula:

$$X_{fact}^2 = - \left[n - 1 - \frac{1}{6} (2m + 5) \right] Ln|r|, \quad (5)$$

where $|r|$ - determinant module of correlation matrix of factors

We will obtain

$$X_{fact}^2 = - \left(32 - 1 - \frac{1}{6} * (2 * 9 + 5) \right) * Ln0.08 = 68.62 \quad (6)$$

The critical value of the criterion is determined according to the X^2 allocation table at the given error level $\alpha = 0,05$ and freeness number $k = 0,5m * (m - 1) = 0,5 * 9 * 8 = 36$. We will obtain the following:

$$X_{crit}^2 = X^2(\alpha; k) = 50.99, \text{ and } X_{fact}^2 > X_{crit}^2. \quad (7)$$

This testifies availability of general multicollinearity. To clarify the issue between what factors multicollinearity exists t-statistics is used. For its determination we will find the matrix enveloped towards the correlation matrix of factors $[Z] = [r]^{-1}$, and then calculate correlation fractional coefficients by the elements of the matrix $[Z]$ by the formula:

$$r'_{ij} = \frac{-Z_{ij}}{Z_{ii} * Z_{jj}}. \quad (8)$$

To determine fractional coefficients we will find t-statistics by the formula:

$$t_{ij} = \frac{r'_{ij} * \sqrt{n - m - 1}}{\sqrt{1 - (r'_{ij})^2}} \quad (9)$$

Critical meaning of the Student's criterion at given error rate α freeness $K = n - m - 1 = 22$ we will determine according to the Student's allocation table

$$t_{crit} = t(\alpha; K) = t(0.05; 22) = 2.074. \quad \text{Since}$$

$$Y = \bar{a}_1 X_1^0 + \bar{a}_2 X_2^0 + \bar{a}_3 X_3^0 + \bar{a}_4 X_4^0 + \bar{a}_5 X_5^0 + \bar{a}_6 X_6^0 + \bar{a}_8 X_8^0 + \bar{a}_9 X_9^0 \quad (11)$$

or

$$Y = 0.511X_1^0 + 0.167X_2^0 + 0.102X_3^0 - 0.109X_4^0 - 0.098X_5^0 + 0.007X_6^0 + 0.044X_8^0 + 0.145X_9^0.$$

$$a_i = \bar{a}_i * \frac{\delta_y}{\delta_{x_i}}. \quad (12)$$

We will obtain the model of the following view:

$$Y = 0.034X_1 + 0.001X_2 + 0.285X_3 - 1.037X_4 - 5.84X_5 + 0.0001X_6 + 0.349X_8 + 0.439X_9.$$

The obtained model needs to be reviewed for data adequacy. We will determine the determination coefficient by the formula:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}. \quad (13)$$

Determination coefficient $R^2 = 0,96$ indicates that the change of Y index at 96% depends on change of existing factors X, and at 4% depends on other factors not included in this model. Examination of this model at the ade-

$|t_{78}| > t_{crit}, 2.719 > 2.074$, it is possible to claim that there is a multicollinearity between factors X_7 i X_8 . Availability of multicollinearity testifies an impossibility to obtain model's parameters or their insecurity. To eliminate one of the multicollinearity factors we will exclude it from consideration. With an allowance of economic grounds and impact of the X_7 coefficient on Y ($r_{x_7 y = -0,36}$) we will exclude from further consideration X_7 factor.

We consider that there is a linearly dependence between Y index and X_i ($i=1, 2, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9$) factors that can be displayed like that:

$$Y = a_1 X_1 + a_2 X_2 + a_3 X_3 + a_4 X_4 + a_5 X_5 + a_6 X_6 + a_8 X_8 + a_9 X_9 \quad (10)$$

Parameters of identified dependence we will determine by the least squares method. For all these calculations built-in functions of electronic *Microsoft Excel* spreadsheets are used: LINEAR, MATRIX MULTIPLICATION, MATRIX DETERMINANT, MATRIX TRANSPOSE, INVERTIBLE MATRICES, MEAN/AVERAGE VALUE, ROOT-MEAN-SQUARE DEVIATION, FUNCTIONS Xi2 DISTRIBUTION, STUDENT'S ALLOCATION VALUE. Appliance of the LINEAR function at the table of normalized data allows to obtain the linear model of the view:

quacy to the data by the Fisher's criterion requires comparison of the calculated rate with the critical one. We will obtain calculated rate by the formula:

$$F_{calc} = F_{(m, n-m-1)} = \frac{(n-m-1) * \sum_{i=1}^n \left(\hat{y}_i - \bar{y} \right)^2}{m * \sum_{i=1}^n \left(\bar{y}_i - \hat{y}_i \right)^2}. \quad (14)$$

On using the formula we will obtain the calculated value of the criterion $F_{calc} = 69.14$,

while according to the tables $F_{crit} = F(0,05;k_1;k_2) = 2.37$, where $k_1 = m$; $k_2 = n - m - 1$. As $F_{calc.} > F_{crit.}$, with the probability of 95% it is possible to assume that the model created is adequate to the data and can be used for estimation of the institutional effectiveness of agricul-

tural innovations and forecasting. We give the example of the usage of the model for forecasting, known values of factors are given in the table 5. Point estimation of the Y index is determined according to the model:

$$Y_{np} = 0.034 * 4.2 + 0.001 * 267 + 0.285 * 0.34 + 1.037 * 0.71 - 5.84 * 0.04 + 0.0001 * 38.94 + 0.349 * 0.18 + 0.439 * 1.43.$$

Table 5

Initial data for forecasting of agricultural innovations' institutional effectiveness

X_{fr}	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_8	X_9
Numerical expression	4.2	267	0.34	0.71	0.04	38.94	0.18	1.43

Source: authors' calculations.

Calculations allowed to obtain:

$$Y_{fr} = 1,72.$$

Confidential interval of this point estimate was defined by the formula:

$$\left(Y_{fr} - d \hat{y}_{fr}; Y_{fr} + d \hat{y}_{fr} \right), \quad (15)$$

де

$$d \hat{y}_{fr} = t_{p,k} * S_y * \sqrt{X_{fr} * [X]^T * [X]^{-1} * X_{fr}^T}. \quad (16)$$

We will obtain $d \hat{y}_{fr} = 0.52$. Then

$$Y_{fr} - d \hat{y}_{fr} = 1.2, \quad Y_{fr} + d \hat{y}_{fr} = 2.25.$$

Consequently, under the pointed values of these factors the value of the Y index falls in the range of 1.2 to 2.25 with confidential probability of 0.95.

Conclusions. Conducted modeling of integrated efficiency rating of the institute of agricultural innovations revealed a direct linkage between the introduction of innovations by agricultural producers and growth of indexes that characterize efficiency of enterprises' activity and use of the available resources. Results of calculations revealed that profitability growth in 1 (1%) testifies that growth of the integrated efficiency index of the institute of agricultural innovations in 0.034; growth of the labor productivity index in 1 increases the institutional effectiveness of agricultural innovations in 0.001; increase of capital productivity in 1 provides growth of integrated efficiency index of the institute of agricultural innovations in

0.285. Along with this increase of material consumption of the agricultural products reduces the institutional effectiveness of agricultural innovations in 1.037; increase of power consumption of the agricultural products reduces the efficiency integrated index of the institute of agricultural innovations in 5.84. The growth rate of the amount of the state support amount of 100 hectares in 1 increases the institutional effectiveness of agricultural innovations in 0.0001; growth of the coefficient of renewal of the production facilities in 1 increases the institutional effectiveness of agricultural innovations in 0.349; growth of the adaptation index of the institute of agricultural innovations in 1 provides growth of institutional index of agricultural innovations in 0.439.

The results of modeling allowed to obtain the average mean of the integrated index (Y) = 2.72 of the institute of agricultural innovations that corresponds to the "satisfactory" grade according to the author's scale. This index was calculated for different groups of producers. According to the data of enterprises of the first group the value of the integrated index of the institute of agricultural innovations (Y) = 2.16 that according to the scale corresponds to the "satisfactory" grade; institutional effectiveness of agricultural innovations calculated according to the data of enterprises of the second group amounted to (Y) = 3.74 that corresponds to the "good" grade; for the third group of enterprises the index (Y) = 3.8 that also corresponds to the "good" grade.

References

1. Голубев А.А. Парадоксы развития аграрной экономики России [Текст] // Вопросы экономики . – 2012. - № 1. – С.115-126.
2. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України [Текст] / О.І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С.65-76.
3. Дементьев В.В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз [Текст] / В.В. Дементьев, В.П. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С.5-20.
4. Исламудинов В.Ф. Методика оценки эффективности институтов инновационной среды [Текст] / В.Ф. Исламудинов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2012. – № 6. – С. 3–11.
5. Малік М.Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері [Текст] / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С.86-92.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст] / Д. Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко] ; под. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
7. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т.Саблук, О.Г.Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
8. Тивончук С.О. Організаційно-економічний механізм активації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення) [Текст] / С.О. Тивончук, Я.О. Тивончук // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 98-105.
9. Федулова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України [Текст] / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 87-100.
10. Ширяев И. М. Типологизация подходов к определению эффективности экономических институтов [Текст] / И. М. Ширяев // Журнал институциональных исследований. – 2014. – Т. 6. – № 2. – С. 91–109.
11. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності [Текст] / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109-116.
12. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект [Текст] / О. Шубравська // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 27-35.
13. Янсен Ф. Эпоха инноваций [Текст] / Ф. Янсен ; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 308 с.
14. Vasylieva N. Cluster models of households' agrarian production development / N. Vasylieva // Economic Annals-XXI. – 2016. – № 3–4(2). – P. 13–16.

The article has been received 15.12.2016

Revision: 22 December 2016

*

УДК 65.012.123: 631.11

*В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Економіко-математичне забезпечення інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. Відсутність певної системи управління сільськогосподарськими підприємствами стримує процес систематизації економічної інформації про їхню господарську діяльність, розробку на її основі інформаційно-аналітичної моделі інноваційного управління. У зв'язку з цим виникає проблема ефективного інформацій-

ного забезпечення в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, яка полягає у знаходженні взаємозв'язку між процесами виробництва та реалізації продукції, зокрема як змінюється її виробництво від умов ринку, який при цьому спостерігається економічний розвиток підприємства, на чому ґрунтується інформація про стан його господарювання. З огляду на це, для її розв'язання необхідно, щоб певна система управління

© В.П. Павлик, 2017

References

1. Голубев А.А. Парадоксы развития аграрной экономики России [Текст] // Вопросы экономики . – 2012. - № 1. – С.115-126.
2. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України [Текст] / О.І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С.65-76.
3. Дементьев В.В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз [Текст] / В.В. Дементьев, В.П. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С.5-20.
4. Исламудинов В.Ф. Методика оценки эффективности институтов инновационной среды [Текст] / В.Ф. Исламудинов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2012. – № 6. – С. 3–11.
5. Малік М.Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері [Текст]/ М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С.86-92.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст] / Д. Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко] ; под. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
7. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т.Саблук, О.Г.Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
8. Тивончук С.О. Організаційно-економічний механізм активації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення) [Текст] / С.О. Тивончук, Я.О. Тивончук // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 98-105.
9. Федулова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України [Текст]/ Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 87-100.
10. Ширяев И. М. Типологизация подходов к определению эффективности экономических институтов [Текст] / И. М. Ширяев // Журнал институциональных исследований. – 2014. – Т. 6. – № 2. – С. 91–109.
11. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності [Текст] / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109-116.
12. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект [Текст] / О. Шубравська // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 27-35.
13. Янсен Ф. Эпоха инноваций [Текст] / Ф. Янсен ; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 308 с.
14. Vasylieva N. Cluster models of households' agrarian production development / N. Vasylieva // Economic Annals-XXI. – 2016. – № 3–4(2). – P. 13–16.

The article has been received 15.12.2016

Revision: 22 December 2016

*

УДК 65.012.123: 631.11

*В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Економіко-математичне забезпечення інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. Відсутність певної системи управління сільськогосподарськими підприємствами стримує процес систематизації економічної інформації про їхню господарську діяльність, розробку на її основі інформаційно-аналітичної моделі інноваційного управління. У зв'язку з цим виникає проблема ефективного інформацій-

ного забезпечення в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, яка полягає у знаходженні взаємозв'язку між процесами виробництва та реалізації продукції, зокрема як змінюється її виробництво від умов ринку, який при цьому спостерігається економічний розвиток підприємства, на чому ґрунтується інформація про стан його господарювання. З огляду на це, для її розв'язання необхідно, щоб певна система управління

© В.П. Павлик, 2017

сільськогосподарськими підприємствами була спрямована на регулювання їх економічного розвитку залежно від умов виробництва та реалізації продукції на ринку, наявної економічної інформації про стан господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про практичну важливість для систематизації процесів виробництва та реалізації продукції, господарювання підприємств вказують наукові праці як вітчизняних [2 – 5, 8], так й іноземних учених [7, 9 – 14], присвячені розробці певної системи управління підприємством. Характерним для розроблених ними систем управління підприємством є те, що у них виділяється об'єкт дослідження – підприємство або процес, на вхід якого надходять ресурси, витрати, а на виході одержується реалізована продукція, випуск.

Обов'язковим є наявність зворотного зв'язку, в результаті якого процес перетворення ресурсів у реалізовану продукцію піддається управлінню, дає змогу регулювати рівень витрат [7, с. 30]. Однак у зазначених наукових працях учених відсутній економіко-математичний апарат для аналізу розроблених систем управління підприємством, на основі якого можливо одержати інформаційно-аналітичну модель інноваційного управління підприємством, яка б забезпечувала регулювання його економічного розвитку. Тому дослідження зосередимо саме на цих нерозв'язаних задачах.

Мета статті – економіко-математичне забезпечення інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами на основі інформаційно-аналітичної моделі їхнього розвитку для узгодження показників виробництва, ринку, інформації – інновації та підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з розробки інформаційно-аналітичної моделі інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на припущенні, що систему автоматизованого управління сільськогосподарським підприємством [5] можливо описати математичною системою рівнянь, в якій такі елементи, як виробництво,

ринку, інформація залежать від певного підприємства. При цьому з урахуванням вхідних і вихідних величин вказаних елементів можна записати математичну систему:

$$\begin{cases} C / Z_{\text{ПР}} = Ц / Q_{\text{Р}} \\ Q_{\text{Р}} / C = Ц / Q_{\text{Р}} \\ Z_{\text{ПР}} / Ц = Ц / Q_{\text{Р}}, \end{cases} \quad (1)$$

де $Ц$, $Q_{\text{Р}}$, C , $Z_{\text{ПР}}$ – відповідно ціна реалізованої продукції, обсяг її реалізації, собівартість, затрати праці; співвідношення вихідної величини до вхідної $C / Z_{\text{ПР}}$ характеризує виробництво, $Q_{\text{Р}} / C$ – ринок, $Z_{\text{ПР}} / Ц$ – інформацію про господарювання підприємства, $Ц / Q_{\text{Р}}$ – підприємство.

У системі рівнянь (1) замість $Q_{\text{Р}}$ запишемо формулу визначення обсягу реалізації залежно від умов ринку [4, с. 124]:

$$Q_{\text{Р}} = (Q_{\text{В}} - Y) * N_{\text{В}} / N_{\text{С}}, \quad (2)$$

де $Q_{\text{В}}$ – обсяг виробленої продукції, Y – обсяг нереалізованої продукції, $N_{\text{В}}$ – кількість виробників, $N_{\text{С}}$ – кількість споживачів.

У результаті записана система рівнянь (3) і буде розробленою інформаційно-аналітичною моделлю інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами:

$$\begin{cases} Q_{\text{В}} * C * N_{\text{В}} / (Z_{\text{ПР}} * N_{\text{С}}) - Y * C * \\ N_{\text{В}} / (Z_{\text{ПР}} * N_{\text{С}}) = Ц; \\ Q_{\text{В}} * Q_{\text{В}} * N_{\text{В}} * N_{\text{В}} / (N_{\text{С}} * N_{\text{С}} * C) \\ - 2 * Q_{\text{В}} * Y / (N_{\text{С}} * N_{\text{С}} * C) + Y * Y \\ * N_{\text{В}} * N_{\text{В}} / (N_{\text{С}} * N_{\text{С}} * C) = Ц; \quad (3) \\ (Q_{\text{В}} * Z_{\text{ПР}} * N_{\text{В}} / N_{\text{С}}) - (Y * Z_{\text{ПР}} * N_{\text{В}} / \\ N_{\text{С}}) = Ц * Ц. \end{cases}$$

Як видно з системи рівнянь (3) елементи системи управління підприємством - виробництво, ринок, інформація про господарювання підприємства - у лівій частині виражені через ціну реалізованої продукції, у правій, що може вказувати ціну виробництва продукції, її реалізації на ринку та інформації про господарювання підприємства – інноваціям. Для розв'язання вказаної системи рівнянь наведемо умовний приклад - підставимо у її змінні умовні числові значення: $Ц = 1000$ ум. од.; $C = 800$; $N_{\text{В}} = 5$; $N_{\text{С}} = 2$; $Y = 70$; $Z_{\text{ПР}} = m * T$, де m – чисельність працівників у підприємстві, осіб; T – відпрацьовано годин у році; $m = 100$; $T = 2890,8$ год; $Q_{\text{В}} = 100$; $Q_{\text{Р}} = 75$.

Вибір числових значень ціни й собівартості та інших зазначених показників зумовлюється умовою ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств. Необхідно, щоб ціна перевищувала собівартість на 20%, а то й більше, її значення взято з розрахунку, що ринкова ціна озимої пшениці становить 1801,4 грн/т. Класифікація типів сільськогосподарських підприємств можлива відповідно до Господарського кодексу України на мікропідприємства, малі, середні та великі. Запропонована інформаційно-аналітична модель описуватиме мікропідприємства з такими числовими значеннями: $Y = 20$; $Q_B = 25$; $m = 5$; малі - $Y = 40$; $Q_B = 50$; $m = 25$; середні - $Y = 50$; $Q_B = 75$; $m = 100$; великі - $Y = 60$; $Q_B = 100$; $m = 300$ за однакових ринкових умов $\Pi = 1000$ ум. од.; $C = 800$; $N_B = 5$; $N_C = 2$. Як видно, ризик не реалізувати продукцію зростає у великих підприємств, проте їх обсяг виробництва має 100%. Для розв'язання системи рівнянь скористуємося методом Крамера [1].

Після підстановки числових значень умовного прикладу у систему рівнянь (3) одержимо таку систему:

$$\begin{cases} 0x_1 + 0,69x_2 - 0,48x_3 = 1000; \\ 78,125x_1 - 109,375x_2 + 38,28x_3 = 1000; \\ 0x_1 + 72,27x_2 - 50,59x_3 = 1, \end{cases} \quad (4)$$

де x_1 , x_2 , x_3 – коефіцієнти системи рівнянь.

Одержимо визначник матриці коефіцієнтів при невідомих:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 0 & 0,69 & -0,48 \\ 78,125 & -109,375 & 38,28 \\ 0 & 72,27 & -50,59 \end{vmatrix} \quad (5)$$

Детермінант (визначник) матриці (5) дорівнює $16,9921875 = 0*(-109,375)*(-50,59)+0,69*38,28*0+(-0,48)*(78,125)*72,27-((-0,48)*(-109,375)*0+0,69*78,125*(-50,59)+0*38,28*72,27)$. Замінімо лівий стовпчик матриці числовими значеннями, що стоять у правій частині та визначимо детермінант нової матриці:

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} 1000 & 0,69 & -0,48 \\ 1000 & -109,375 & 38,28 \\ 1 & 72,27 & -50,59 \end{vmatrix} \quad (6)$$

Детермінант матриці (6) дорівнює $2766977,06 = 1000*(-109,375)*(-50,59)+0,69*38,28*1+(-0,48)*1000*72,27-((-0,48)*(-109,375)*1+0,69*1000*(-50,59)+1000*38,28*72,27)$. За аналогією визначимо детермінант для наступних матриць:

$$\Delta_2 = \begin{vmatrix} 0 & 1000 & -0,48 \\ 78,125 & 1000 & 38,28 \\ 0 & 1 & -50,59 \end{vmatrix} \quad (7)$$

Детермінант матриці (7) дорівнює $3952306,25 = 0*1000*(-50,59)+1000*38,28*0+(-0,48)*78,125*1-((-0,48)*1000*0+1000*78,125*(-50,59)+0*38,28*1)$.

$$\Delta_3 = \begin{vmatrix} 0 & 0,69 & 1000 \\ 78,125 & -109,375 & 1000 \\ 0 & 72,27 & 1 \end{vmatrix} \quad (8)$$

Детермінант матриці (8) дорівнює $5646039,84 = 0*(-109,375)*1+0,69*1000*0+1000*78,125*72,27-(1000*(-109,375)*0+0,69*78,125*1+0*1000*72,27)$. Для знаходження коефіцієнтів x_1 , x_2 , x_3 скористаємося формулами Крамера: $x_1 = \Delta_1/\Delta$; $x_2 = \Delta_2/\Delta$; $x_3 = \Delta_3/\Delta$.

В результаті одержимо $x_1 = 162838,19$; $x_2 = 232595,494$; $x_3 = 332272,69$.

Перевіримо розв'язання системи рівнянь (4), для чого замість коефіцієнтів підставимо їхні числові значення:

$$\begin{cases} 0 * 162838,19 + 0,69 * 232595,494 - 0,48 * 332272,69 = 1000; \\ 78,125 * 162838,19 - 109,375 * 232595,494 + 38,28 * 332272,69 = 1000; \\ 0 * 162838,19 + 72,27 * 232595,494 - 50,59 * 332272,69 = 1. \end{cases} \quad (9)$$

На основі системи рівнянь (9) можна стверджувати, що розроблена інформаційно-аналітична модель інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами (3) має своє розв'язання й може використовуватися на практиці.

Для наближення до практичного використання пропонується на прикладі виробництва озимої пшениці провести відповідні розрахунки, але з іншими умовами господарювання сільськогосподарського підприємства:

$\Pi = 2724,4$ тис. грн; $C = 2198,4$ тис. грн; $N_B = 5$; $N_C = 2$; $Y = 15,5$; $m = 62$ особи; $T = 2890,8$ год; $Q_B = 22,1485$ тис. ц.

Після підстановки числових значень у систему рівнянь (3) одержимо наступну систему (10):

$$\begin{cases} 0x_1 + 0,68x_2 - 0,475x_3 = 2724,4; \\ 1,395x_1 - 1,952x_2 + 0,683x_3 = 2724,4; \\ 0x_1 + 9,924x_2 - 6,945x_3 = 7,422. \end{cases} \quad (10)$$

Одержимо визначник матриці коефіцієнтів при невідомих:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 0 & 0,68 & -0,475 \\ 1,395 & -1,952 & 0,683 \\ 0 & 9,924 & -6,945 \end{vmatrix} \quad (11)$$

Детермінант матриці (11) дорівнює $0,0121365 = 0*(-1,952)*(-6,945)+0,68*0,683*0+(-0,475)*1,395*9,924-((-0,475)*(-1,952)*0+0,68*1,395*(-6,945)+0*0,683*9,924)$. Замінімо лівий стовпчик матриці числовими значеннями, що стоять у правій частині та визначимо детермінант нової матриці:

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} 2724,4 & 0,68 & -0,475 \\ 2724,4 & -1,952 & 0,683 \\ 7,422 & 9,924 & -6,945 \end{vmatrix} \quad (12)$$

Детермінант матриці (12) дорівнює $18487,7438 = 2724,4*(-1,952)*(-6,945)+0,68*0,683*7,422+(-0,475)*2724,4*9,924-((-0,475)*(-1,952)*7,422+0,68*2724,4*(-6,945)+2724,4*0,683*9,924)$. За аналогією визначимо детермінант для наступних матриць:

$$\Delta_2 = \begin{vmatrix} 0 & 2724,4 & -0,475 \\ 1,395 & 2724,4 & 0,683 \\ 0 & 7,422 & -6,945 \end{vmatrix} \quad (13)$$

Детермінант матриці (13) дорівнює $26389,8184 = 0*2724,4*(-6,945)+2724,4*0,683*0+(-0,475)*1,395*7,422-((-0,475)*2724,4*0+2724,4*1,395*(-6,945)+0*0,683*7,422)$.

$$\Delta_3 = \begin{vmatrix} 0 & 0,68 & 2724,4 \\ 1,395 & -1,952 & 2724,4 \\ 0 & 9,924 & 7,422 \end{vmatrix} \quad (14)$$

Детермінант матриці (14) дорівнює $37709,4986 = 0*(-1,952)*7,422+0,68*2724,4*0+2724,4*1,395*9,924-((2724,4*(-1,952)*0+0,68*1,395*7,422+0*2724,4*9,924))$.

Список використаних джерел

1. Метод Крамера для СЛАР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yukhym.com/uk/sistemi-linijnikh-rivnyan/sistemi-linijnikh-rivnyan-metod-kramera.html>
2. Никитюк О. А. Комплексна система управління якістю сільськогосподарської продукції [Текст] : моногр. / О. А. Никитюк ; за наук. ред. акад. НААН О. І. Фурдичка ; НААН, Ін-т агроекології. - К. : Київський університет, 2010. - 320 с.
3. Новаківський І. І. Система управління підприємством в умовах становлення інформаційного суспільства [Текст] : моногр. / І. І. Новаківський ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". - Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. - 314 с.

Для знаходження коефіцієнтів x_1, x_2, x_3 скористаємося формулами Крамера: $x_1 = \Delta_1/\Delta$; $x_2 = \Delta_2/\Delta$; $x_3 = \Delta_3/\Delta$.

В результаті одержимо $x_1 = 1523317,58$; $x_2 = 2174417,53$; $x_3 = 3107114,79$.

Перевіримо розв'язання системи рівнянь матриці (10), для чого замість коефіцієнтів підставимо їхні числові значення:

$$\begin{cases} 0 * 1523317,58 + 0,68 * 2174417,53 - 0,475 * 3107114,79 = 2724,4; \\ 1,395 * 1523317,58 - 1,952 * 2174417,53 + 0,683 * 3107114,79 = 2724,4; \\ 0 * 1523317,58 + 9,924 * 2174417,53 - 6,945 * 3107114,79 = 7,422. \end{cases} \quad (15)$$

Отже, ліва частина системи рівнянь (13) дорівнює правій, що вказує на правильне її розв'язання.

Висновки. Прийняте припущення, що систему автоматизованого управління сільськогосподарським підприємством можливо описати математичною системою рівнянь у процесі дослідження підтвердилося результатом її розв'язання.

Розроблена інформаційно-аналітична модель інноваційного управління сільськогосподарськими підприємствами являє собою математичну систему рівнянь, в якій розкривається взаємозв'язок виробництва, ринку, інформації про затрати праці та підприємства.

Визначено результат розв'язання запропонованої системи рівнянь – коефіцієнти, які забезпечують рівність їх лівих і правих частин та відповідають певному стану системи; залежно від зміни показників, що її характеризують, вони також змінюватимуться, проте за відомою лівою частиною рівнянь можна встановлювати числові значення правої – ціни виробництва, ринку, інформації – інновації, через реалізовану підприємством продукцію – його дохід.

Встановлені співвідношення між ціною реалізації продукції й показниками виробництва, ринку, інформації про затрати праці, господарювання дають змогу забезпечити інноваційне управління сільськогосподарськими підприємствами.

4. Павлик В.П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : моногр. / В.П. Павлик – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 156 с.
5. Павлик В.П. Система автоматизованого управління сільськогосподарським виробництвом / В.П. Павлик // Економіка АПК. – 2005. - № 12. - С. 37 – 42.
6. Прокопенко Т. О. Інформаційні технології управління організаційно-технологічними системами [Текст] : моногр. / Т. О. Прокопенко, А. П. Ладанюк. - Черкаси : Вертикаль, 2015. - 224 с.
7. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль. Сокращ. пер. с англ.; общ. ред. и послесловие А.И. Анчишкина. – М. : Прогресс, 1972. — 344 с.
8. Яневич М. М. Система інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного маркетингового управління підприємств [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / М.М. Яневич; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль, 2015. - 20 с.
9. Cooper R. The design of cost management systems [Text] : text and cases / R. Cooper, R. S. Kaplan. - 2. ed. - Upper Saddle River (New Jersey) : Prentice-Hall, 1999. – XII. - 536 p.
10. Laudon K. C. Essentials of management information systems: organization and technology [Text] / Kenneth C. Laudon, Jane Price Laudon. - 2nd ed. - Upper Saddle River, New Jersey : Prentice Hall, 1997. – XXXVII. - 564 p.
11. *Modern Agriculture Management* Donald D. Osburn, Kenneth C. Schneberger. The University of Missouri. Reston Publishing Company, Inc. A Prentice-Hall Company Reston, Virginia 1978. – 370 p.
12. Notes and Problems in Microeconomic Theory / Samuel Bowles, David Kendrick in collaboration with Lance Taylor, Marc Roberts. Harvard University Cambridge, Massachusetts. MARKHAM PUBLISHING COMPANY, Chicago. 1971. – 200 p.
13. O'Brien J. A. Management information systems. Managing information technology in the networked enterprise [Text] / James A. O'Brien. – 3rd ed. – Boston, Massachusetts [etc.] : Irwin McGraw-Hill, 1996. – XXXI. – 624 p.
14. Oz E. Management information systems [Text] / E. Oz. – 3. ed. – Boston, Massachusetts : Course Technology, Thomson Learning, 2002. – XXXI. – 752 p.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016 р.

Фахове рецензування: 05.12.2016 р.

*

УДК 330.341.1:634.8

*А.Г. ТОПОВ, асистент
Одеський державний аграрний університет*

Державна підтримка інновацій як основа розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу

Постановка проблеми. Сучасні економічні умови, в яких опинився виноградарсько-виноробний підкомплекс України після підписання угоди про асоціацію з ЄС, а також втрати кримської частини підкомплексу, ставлять нові виклики перед підприємствами й державою. Саме державна підтримка може стати початковим поштовхом і економічною основою для адаптації виноградарських та виноробних підприємств до нових ринкових умов, просуванню на зовнішніх ринках в результаті стимулювання збільшення інвестицій в інновації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державної підтримки інноваційної діяльності аграрного виробництва розглядали

ряд учених: Ю.О. Лупенко [5, 7], П.Т. Саблук [10], Т.І. Олійник, Ю.Є Кирилов., Е.Е. Савицький, М.П. Резнік та ін. Також значну увагу приділяли проблемам залучення інвестицій у виноградарство й виноробство такі вчені, як А.М. Авідзіба [1], В.В. Власов, І.В. Білоус [2] тощо. Однак питання державної підтримки інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу вимагають ретельнішого вивчення.

Мета статті – дослідження сучасного стану та проблем інноваційної діяльності підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу, а також визначення пріоритетних заходів державної підтримки, які направлені на подолання перешкод щодо підвищення інноваційної активності виноробних і виноградарських підприємств.

© А.Г. Топов, 2017

4. Павлик В.П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : моногр. / В.П. Павлик – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 156 с.
5. Павлик В.П. Система автоматизованого управління сільськогосподарським виробництвом / В.П. Павлик // Економіка АПК. – 2005. - № 12. - С. 37 – 42.
6. Прокопенко Т. О. Інформаційні технології управління організаційно-технологічними системами [Текст] : моногр. / Т. О. Прокопенко, А. П. Ладанюк. - Черкаси : Вертикаль, 2015. - 224 с.
7. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль. Сокращ. пер. с англ.; общ. ред. и послесловие А.И. Анчишкина. – М. : Прогресс, 1972. — 344 с.
8. Яневич М. М. Система інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного маркетингового управління підприємств [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / М.М. Яневич; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль, 2015. - 20 с.
9. Cooper R. The design of cost management systems [Text] : text and cases / R. Cooper, R. S. Kaplan. - 2. ed. - Upper Saddle River (New Jersey) : Prentice-Hall, 1999. – XII. - 536 p.
10. Laudon K. C. Essentials of management information systems: organization and technology [Text] / Kenneth C. Laudon, Jane Price Laudon. - 2nd ed. - Upper Saddle River, New Jersey : Prentice Hall, 1997. – XXXVII. - 564 p.
11. *Modern Agriculture Management* Donald D. Osburn, Kenneth C. Schneberger. The University of Missouri. Reston Publishing Company, Inc. A Prentice-Hall Company Reston, Virginia 1978. – 370 p.
12. Notes and Problems in Microeconomic Theory / Samuel Bowles, David Kendrick in collaboration with Lance Taylor, Marc Roberts. Harvard University Cambridge, Massachusetts. MARKHAM PUBLISHING COMPANY, Chicago. 1971. – 200 p.
13. O'Brien J. A. Management information systems. Managing information technology in the networked enterprise [Text] / James A. O'Brien. – 3rd ed. – Boston, Massachusetts [etc.] : Irwin McGraw-Hill, 1996. – XXXI. – 624 p.
14. Oz E. Management information systems [Text] / E. Oz. – 3. ed. – Boston, Massachusetts : Course Technology, Thomson Learning, 2002. – XXXI. – 752 p.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016 р.

Фахове рецензування: 05.12.2016 р.

*

УДК 330.341.1:634.8

*А.Г. ТОПОВ, асистент
Одеський державний аграрний університет*

Державна підтримка інновацій як основа розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу

Постановка проблеми. Сучасні економічні умови, в яких опинився виноградарсько-виноробний підкомплекс України після підписання угоди про асоціацію з ЄС, а також втрати кримської частини підкомплексу, ставлять нові виклики перед підприємствами й державою. Саме державна підтримка може стати початковим поштовхом і економічною основою для адаптації виноградарських та виноробних підприємств до нових ринкових умов, просуванню на зовнішніх ринках в результаті стимулювання збільшення інвестицій в інновації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державної підтримки інноваційної діяльності аграрного виробництва розглядали

ряд учених: Ю.О. Лупенко [5, 7], П.Т. Саблук [10], Т.І. Олійник, Ю.Є Кирилов., Е.Е. Савицький, М.П. Резнік та ін. Також значну увагу приділяли проблемам залучення інвестицій у виноградарство й виноробство такі вчені, як А.М. Авідзіба [1], В.В. Власов, І.В. Білоус [2] тощо. Однак питання державної підтримки інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу вимагають ретельнішого вивчення.

Мета статті – дослідження сучасного стану та проблем інноваційної діяльності підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу, а також визначення пріоритетних заходів державної підтримки, які направлені на подолання перешкод щодо підвищення інноваційної активності виноробних і виноградарських підприємств.

© А.Г. Топов, 2017

Виклад основних результатів дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження були діалектичний метод пізнання і системний підхід до вивчення економічних процесів; законодавчі, нормативні акти, наукові розробки й публікації вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблем державної підтримки аграрного виробництва й економічного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу. У процесі дослідження використані методи: порівняння, абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний та економіко-математичні.

Виноградарсько-виноробний підкомплекс вже протягом тривалого часу переживає спад виробництва. Так, за даними Державної служби статистики України площі виноградних насаджень за останні 40 років скоротилися у 3,5 раза. Загальна площа виноградників в Україні за 2013 рік становила 75,1 тис. га [2]. Більша частина (близько 90%) з них – це технічні сорти, які є сировиною для виробництва виноматеріалів, коньячних спиртів, соків тощо. Без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя загальна площа виноградних насаджень у 2015 році становила 41,8 тис. га (плодоносні насадження) [2].

Слід зазначити, що більшість виноградників в Україні низькопродуктивні через високу зрідженість (при допустимій зрідженості – 5%, велика їхня частка знаходиться на кри-

тичному рівні, що становить близько 30%) [3]. Причиною такої ситуації є ряд пов'язаних між собою факторів, серед яких слід виділити закладання виноградних насаджень без наукового обґрунтування, сортами, інколи навіть не районованими в Україні.

Як наслідок, через скорочення площі та зниження врожайності, зменшився валовий збір винограду, що призвело до імпортозалежності галузі виноробства. Впродовж останніх років значну частину виноматеріалів і коньячних спиртів виробники імпортують, а Україна при цьому розвиває економіку виноробної галузі Молдови, Грузії, Італії, Франції, Чилі й інших країн.

Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що виноградарство та виноробство України за роки незалежності характеризуються: скороченням площ, зниженням урожайності, перевагою імпорту над експортом, падінням рівня якості продукції, збільшенням обсягів фальсифікації [4].

Однак у сучасній глобалізованій і динамічній економіці конкурентоспроможними можуть бути лише ті підприємства, галузі та країни, які постійно займаються пошуком, розробкою й впровадженням нових технологій та техніки, тобто переходять на шлях інноваційного розвитку.

Натомість, інноваційна активність у виноробних підприємствах останніми роками помітно знизилась (табл. 1).

1. Впровадження нових технологічних процесів та інноваційних видів продукції у виноробних підприємствах України у 2011-2015 роках

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. до 2011р., (+; -)
Впроваджено нових технологічних процесів	2	1	2	0	2	0
з них маловідходних, ресурсозберігаючих	1	-	-	-		-1
Запроваджено інноваційних видів продукції	12	11	4	3	1	-11
нові для ринку	-	1	1	-		0
нові лише для підприємства	12	10	3	3	1	-11
із усього запроваджених інноваційних видів продукції – види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо	8	-	-	-	-	-8
Придбано нових технологій, од.	-	-	1	1		0

Джерело: [2].

Протягом досліджуваного періоду (2011-2015 роки) кількість впроваджених технологічних процесів й інноваційних видів продукції у виноробних підприємствах України в цілому коливається від 1 до 2 на рік. При цьому в 2014 році нові технологічні процеси не впроваджувались. Але кількість запроваджених інноваційних видів продукції зменшилася з 12 до 1. Слід підкреслити, що більшість із запроваджених інноваційних видів продукції є новими лише для підприємств в яких вони запроваджуються.

Якщо розглядати джерела фінансування, то очевидно, що виноробна галузь має низьку привабливість для інвестицій, які спря-

мовуються на інновації. По-перше, загальний обсяг витрат на інновації за останні п'ять років зменшився більше як у 100 разів. Особливо різке падіння відбулося в 2014 і 2015 роках, але також протягом попередніх чотирьох років витрати на інновації скоротилися більше як на дві третини. По-друге, практично єдиним джерелом фінансування інновацій були власні кошти виноробних підприємств. Кошти іноземних інвесторів і держави не залучались, а деякий обсяг кредитних коштів використовувався лише у 2011 році й 5,3 тис. грн з державного бюджету було виділено у 2015 році.

2. Джерела фінансування інновацій у виноробних підприємствах України у 2011-2015 роках

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. до 2011 р., %
Загальна сума витрат на інновації, тис. грн	38356,2	12905	10418,4	652,6	379,2	1,0
З них:						
власних коштів	17685,9	12905	10418,4	652,6	373,9	2,1
коштів державного бюджету	-	-	-	-	5,3	x
коштів іноземних інвесторів	-	-	-	-	-	x
кредитів	20670,3	-	-	-	-	x

Джерело: [2].

Загалом інноваційна діяльність пов'язана з ризиком – загрозою втратити власні ресурси, недоодержати дохід або понести додаткові витрати, які не дадуть бажаного результату. В країнах із розвинутою економікою багато уваги приділяють тим труднощам, з якими підприємства стикаються під час розробки та запровадження інновацій. Їх варто враховувати також у вітчизняних підприємствах – це надмірні витрати коштів і часу, пріоритети конкурентного розвитку, незадовільний попередній аналіз ринку, неспроможність підібрати й залучити достатню кількість інформації від кінцевих споживачів і неповна взаємодія між підрозділами підприємства. Запровадження інновацій пов'язано з великими витратами й тому залежить від фінансових можливостей підприємств. Отже, великого значення набуває державна підтримка інноваційного розвитку.

Вагомим фактором розвитку наукового потенціалу виноградарства й виноробства є наявність досить потужної мережі наукових закладів, що включають в себе академічний,

науково-освітній, галузевий, заводський сектори.

Провідним закладом у науковому забезпеченні виноградарства та виноробства є ННЦ «ІВіВ ім. В.Є. Таїрова», який майже 100 років веде роботу над удосконаленням та урізноманітненням асортименту виноградних насаджень України. Починаючи з 20-х років минулого століття й до нинішнього часу шляхом генеративної селекції створено понад 120 сортів і форм.

Основною проблемою інноваційної діяльності у виноградарсько-виноробному підкомплексі, на нашу думку, є запровадження нововведень безпосередньо у виробництво, що пов'язано як із фінансовими проблемами підприємств та установ, так і відсутністю міцних взаємозв'язків між науковими установами й сільськогосподарськими підприємствами.

На наш погляд, для подолання негативних тенденцій у сфері інноваційної діяльності в підприємствах виноградарсько-вино-

робного підкомплексу доцільно було б провести ряд заходів державної підтримки:

Зменшення ставки земельного податку з площ під багаторічними насадженнями (у тому числі виноградом) до періоду плодоношення.

Розробка та прийняття державної цільової програми підтримки й мікrokредитування впровадження нових технологічних процесів та інноваційних видів продукції підприємств із невеликими потужностями й обсягами виробництва та фермерських виноградних господарств.

Приведення національного законодавства у відповідність до вимог ЄС, забезпечення створення й функціонування незалежних регіональних лабораторій для контролю за якістю вин для формування ефективної системи контролю якості та безпечності виноградної продукції.

Запровадження мораторію терміном на п'ять років на підвищення акцизного податку на виноградну продукцію до стабілізації ситуації в галузі й збереження виноградної промисловості.

Згідно з європейською практикою та враховуючи, що вино є харчовим продуктом, слід було б виключити сухе вино з переліку підакцизної продукції.

Внесення змін до Податкового кодексу України для скасування авансової попередньої оплати податку на прибуток і запровадження автоматичного відшкодування ПДВ експортерам виноградної продукції.

Внесення зміни до Закону України «Про державне регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», передбачивши використання визначеної частки вітчизняних коньячних спиртів.

Запровадження максимального терміну розрахунку за поставлену виноградними підприємствами виноградну продукцію мережевій торгівлі – 60 діб, що відповідає європейській практиці, зокрема Директиві 2011/7/ЄС Європарламенту та Ради ЄС «Про

протицію затримкам платежів у комерційних угодах».

Удосконалення системи управління виноградно-виноробною галуззю й налагодження ефективної взаємодії з галузевими асоціаціями виробників, сприяння посиленню ролі професійних спілок виробників.

Забезпечення виконання Угоди про ЗВТ України з ЄС у частині надання виноградній галузі України технічної допомоги для модернізації та виведення на ринок нових торгових марок виноградної продукції.

Проведення заходів щодо диверсифікації ринків збуту виноградної продукції (країни Азії, зокрема Китай, Близького Сходу, африканського континенту тощо). Забезпечення популяризації у світі бренду «Українське вино».

Забезпечення бюджетного фінансування діяльності галузевих наукових установ, приведення у відповідність національного законодавства у сфері виноградарства та виноробства до вимог ЄС, зокрема й за рахунок грантів, іноземної донорської допомоги та міжнародних програм.

Висновки. В Україні простежується тенденція до зменшення площ виноградних насаджень та погіршення їх якості, а також перехід на часткове забезпечення виноградної промисловості імпортною сировиною. Поштовхом до розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу можуть стати інвестиції в інноваційний розвиток підприємств. Через погіршення фінансових показників інвестиції в інновації у виноградних підприємствах також знижуються. В цих умовах державна підтримка інновацій у галузі може стати тим фактором, який змінить негативну тенденцію. Насамперед, це можуть бути податкові пільги підприємствам, які здійснюють інвестиції в інновації, фінансування наукових досліджень і розробок, організаційна підтримка щодо доступу до сучасних досягнень науки й техніки та просуванню вітчизняної продукції на світовому ринку.

Список використаних джерел

1. *Авидзба А.М.* Состояние мирового виноградарства и перспективы направления развития науки и техники этой отрасли / А.М. Авидзба, Н.М. Павленко // Труды научного центра виноградарства и виноделия ИВиВ «Магарац». – Ялта, 2001. – Т. 3. – С. 5-6.
2. *Білоус І.В.* Стратегія розвитку виноградарства і виноробства України та передумови виходу їх продукції на світовий ринок: препринт / І.В. Білоус. – Одеса: ННЦ «ІВиВ ім. В.Є. Таїрова», 2014. – 24 с.

3. Герус Л.В. Практичні результати селекційної програми «Стійкість плюс якість» / Л. В. Герус, І. А. Ковальова, О.В. Салій та ін. // *Виноградарство і виноробство: міжв. тем. наук. зб.* – Одеса: ННЦ «ІВіВ ім. В.Є. Таїрова», 2014. – Вип. 51. – С. 61-66.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
6. Луканин А.С. Проблемы украинского виноделия [Электронный ресурс] / А.С. Луканин. – Режим доступа: <http://www.quercus.com.ua/publikacii/2.pdf>.
7. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю.О. Лупенко // *Економіка АПК.* – 2014. – № 12. – С. 5-11.
8. Egorov E.S. Program of innovative development of foreign countries: experience and achievements / E.S. Egorov // [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/E.-S.-Egorov.pdf>.
9. Henry Chesbrough, Wim Vanhaverbeke and Joel West, eds., *Open Innovation: Researching a New Paradigm*, Oxford University Press (2006). – [Online], available at: <http://www.emotools.com/static/upload/files/Openinnovationparadigm.pdf>.
10. Innovation activity in the agricultural sector: institutional aspect, monograph / [Sabluk P.T., Shpykulyak O.G., Kurylo L.I. and others]. – К.: NSC IAE, 2010. – 706 p.
11. Research and innovation activity in Ukraine: Statistical yearbook. – К.: State Statistics Service of Ukraine. – 2014. – 314 p.
12. The Bloomberg Innovation Index [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries>.
13. Varnaliy Z. Problems of support of innovation activity of small businesses [electronic resource] / Z. Varnaliy // Mode of access: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor43/in-dex.html>.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2017 р.

Фахове рецензування: 17.01.2017 р.

* * *

Новини АПК

Україна підтримуватиме локальне виробництво техніки

Україна буде всесторонньо підтримувати розвиток локального виробництва сільськогосподарської техніки. Про це зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий у своєму виступі на конференції «Стійке зростання – фактори успіху та стратегічні варіанти для сільгоспмашинобудівного сектору України», яка відбувалася у рамках Глобального форуму з продовольства 2017 у Берліні.

«Зараз Україна являє собою перспективний майданчик для сільськогосподарського машинобудування. Тому закликаю міжнародних виробників техніки та інвесторів розширювати та переносити своє виробництво в Україну. Адже для цього у нас є усі умови – зручні технічні території, підготовлені інженери та фахівці, стабільний попит на продукцію цього сегменту», – сказав Тарас Кутовий.

Зокрема Міністр повідомив, що у 2016 році сільгосптоваровиробниками України придбано близько 8,5 тис. од. техніки на суму майже 9 млрд грн. «Минулий рік показав, що ринок живий і йому лише бракує інвестиційного поштовху. Про це свідчать і номенклатура вітчизняної техніки та обладнання, яка налічує понад 2,5 тис. найменувань», – підкреслив Тарас Кутовий та додав, що у 2016 році впроваджено у виробництво близько 50 видів нових та модернізованих машин.

Керівник аграрного міністерства привернув увагу присутніх до необхідності розширення переліку малої техніки для фермерів, які з року в рік збільшують попит на машини та устаткування для сільського господарства.

У Бюджетному кодексі України передбачено, що у 2017-2021 роках щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на підтримку сільськогосподарських товаровиробників, становитиме не менше 1 відсотка випуску продукції у сільському господарстві. При цьому 20% такої підтримки використовується сільськогосподарськими товаровиробниками для закупівлі технічних засобів.

За бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» у 2017 році передбачено 550 млн грн на технічне переоснащення АПК, підвищення купівельної спроможності сільськогосподарських товаровиробників шляхом здешевлення складної сільськогосподарської техніки, компенсації кредитних ставок банків, залучених на придбання технічних засобів.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.П. ГАРАЖА, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва*

Розвиток інституціоналізму в системі управління

Постановка проблеми. Теорія управління земельними ресурсами – це міждисциплінарна суспільна наука, яка накопичує базові положення, поєднує результати минулих і сучасних етапів розвитку земельних відносин у суспільстві. Головною ознакою сучасної теорії управління земельними ресурсами є приєднання до екологічних та економічних також наукових проблем соціального характеру, що виникли на перетині соціальних і економічних наук. Показники соціального й економічного спрямування характерні для інституціональної парадигми, що набуває всебічного поширення у науковому світі для опису сучасного розвитку суспільства та економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний напрям досліджень інституціональної теорії висвітлено в роботах зарубіжних учених: М. Блауга [1], Ю.М. Осипова [18], Д. Норта [17], С.В. Козлової [8], А.Г. Нецветаєва [14], С.Г. Кирдиної [7] й вітчизняних – Т.В. Бухальської [2], М.А. Хвесика, В.А. Голяна, Ю.А. Мосійчука [23], В.А. Мамчура [11], О.Г. Шпикуляка [27], А.Г. Мартина [12], Нецветаєв А.Г. [14] та інших. Проте в їхніх роботах інституціональна теорія пристосована до пояснення економічних процесів у державі в цілому, а її застосування до теорії управління земельними ресурсами досі не розроблено.

Мета статті – розроблення пропозицій і прогнозування розвитку інституціональної теорії в системі управління, розгляд базових понять «інституції» та «інститути» в управлінні земельними ресурсами.

Виклад основних результатів дослідження. Еволюція теорії управління земельними ресурсами створила численні базові категорії й поняття, які застосовуються у щоденній практичній діяльності та при проведенні наукових досліджень. Аналізуючи еволюцію інституціональної парадигми і характеризуючи її місце в теорії управління земельними ресурсами, виникає потреба у вивченні минулого досвіду. Марк Блауг у своїй праці «Економічна теорія у ретроспективі» стверджував, що кожна новизна у науці змушує звертатися до старого трактату в економіці або застарілої версії трактування видатними вченими минулого [1]. Саме це положення підтверджує еволюційність науки. Накопичення здобутків минулого дає поштовх для створення нового витка у суспільно-економічній формації. Спираючись на вищевикладене, можна стверджувати про наявність історичного підґрунтя інституціоналізму, формування його місця в теорії управління земельними ресурсами.

Аналіз інституціональних характеристик теорії управління земельними ресурсами розкриває широке коло проблем, які є стартовим плацдармом оцінки процесу економічного розвитку суспільства. Інституціональні проблеми охоплюють екологічні, економічні, правові, територіальні, соціальні, кадрові питання, що створює нове спрямування для наукового пошуку.

Методологічною основою інституціональної теорії і водночас невіддільним компонентом у теорії управління земельними ресурсами та головною базою ринку земель і механізмів його регулювання є два категорійних поняття – «інституція» та «інститут». Аналіз сучасних напрацювань з інституціо-

налізму у вітчизняному науковому колі доводить про синонімізацію цих понять. Фундатори інституціоналізму їх розмежовують. У процесі наукового дослідження автор, який схильний до фундаментальних основ інституціоналізму, спробує довести їхню правдивість. Ринкова ідеологія потребує аналізу людської поведінки, що покладено в основу інституціоналізму. Тому інституціональний пошук у науці охоплює політико-правові, соціально-психологічні та еколого-економічні характеристики. Ю.М. Осипов стверджує, що «людина засновує економіку» [18, с. 6], при цьому вона використовує існуючі фундаментальні господарські стандарти, традиції, цінності. В свою чергу Д. Норт описує процес інтегрування поняття інститути в економічну теорію й економічну історію. Він стверджує, що інститути поєднують минуле, сучасне і майбутнє та «виступають фундаментальними чинниками функціонування економічних систем у довгостроковій перспективі» [17, с. 12].

Інституціоналізм проявив себе новою науковою парадигмою, в методологію якої покладено дослідження взаємовідносин суб'єктів у рамках визначених правил гри. На думку С.В. Козлової, завданнями управління земельними ресурсами країни є розбудова системи інститутів, яка сприяла і змусувала б землекористувачів найповніше та раціональніше використовувати природну й економічну (дійсну родючість ґрунту, що склалась із природної та штучної родючості, створеної під впливом праці людини) родючість землі, максимально використати новітні досягнення науки і техніки з метою одержання найвищої врожайності всіх культур [8, с. 12]. За сутністю своєї природи суспільство й управління земельними ресурсами еволюційні, тому при виконанні науково-практичного аналізу з'являються обґрунтовані підходи для виявлення причинно-наслідкових зв'язків в оціночному процесі науково-практичної діяльності щодо земельних відносин. С.Г. Кирдина аналізує розвиток земельних відносин на основі макросоціологічної гіпотези (або теорії) інституційних матриць, в якій центральне поняття займає «інститут». Спільне проживання людей вимагає зв'язку та узгоджень між ними за трьо-

ма найважливішими моментами сфери економіки, політики й ідеології, якими оперує теорія інституціональних матриць [7].

Інституціоналізм – це окремий напрям в управлінській науці. Його особливістю є те, що вчені-інституціоналісти вивчають і досліджують управлінські та економічні проблеми сумісно з екологічними, соціальними, політико-правовими, кадровими [1-15, 21-24]. Поняття «інституціоналізм» перекладається з англійської мови Institutionalism (від лат. Institutio) – як образ дії, звичай, напрямок, вказівка. Концептуальною базою є ідеї синтезу соціологічного й економічного аналізу. Він застосовується для позначення системи поглядів на суспільство та економіку. Фундаментом є категорія „інститут”, який формує каркас соціально-економічних побудов. Сучасна економічна наука розвиває концептуальні засади дослідження соціально-економічного напрямку й окреслює їх у понятті інституціоналізму. Він є складовою частиною науки «економіка». Інституціоналізм – це напрям досліджень в економічній науці соціально-економічного характеру, який ґрунтується на вивченні інституцій. Згодом він перейшов до науки «управління».

Д.А. Новіков розглядає інституційне управління як цілеспрямований вплив на обмеження та норми діяльності учасників організаційних систем [16]. Інституційне управління є найбільш жорстким і полягає в тому, що керуючий орган цілеспрямовано обмежує безліч можливих дій та результатів діяльності підлеглих. Таке обмеження може здійснюватися явними або неявними впливами – правовими актами, розпорядженнями, наказ про те, які виділяються ресурси тощо, або морально-етичними нормами, корпоративною культурою тощо [15]. К.А. Сухачев вважає, що завдання інституційного управління полягає в знаходженні таких допустимих обмежень діяльності агентів, які забезпечували б вибір ними найсприятливіших для центру дій [22].

О.Г. Шпикуляк вказує на те, що інституціоналізація управління в суспільно-економічному просторі відбувається за рахунок формування інституціональних норм, визначених державною політикою й закріплених правовими інститутами, інтегрованих у сис-

тему міжагентських відносин. Він наголошує, що інституціональні ознаки управління утверджуються через механізм державного управління ринком і проявляються в інституціях (правила, традиції, норми) [27, с. 117]. Опрацювання наукової літератури, публікацій по темі досліджень створюють підстави для твердження, що саме інституціоналізм зможе комплексно оцінити землю як з економічного, так і соціального погляду. Реформування земельних відносин у національній економіці підвищило соціальну значимість землі. А.Г. Мартин відзначає, що проведена в державі земельна реформа мала своїм головним результатом соціалізацію землі – її перерозподіл між населенням [12]. На превеликий жаль, проблема соціалізації землі залишається недостатньо вивченою.

А.М. Нікітін вважає, що модернізація системи управління землекористуванням повинна здійснюватися на якомога ширшій методологічній основі, з обов'язковим урахуванням новітніх парадигмальних зрушень у сучасній науці (насамперед, з урахуванням новітніх тенденцій розвитку економічного аналізу). В цьому контексті на особливу увагу заслуговує інституціоналізм як один із трьох провідних та найвпливовіших напрямів у сучасній світовій економічній думці (поряд із неокласицизмом і кейнсіанством) [24]. Запровадження господарської діяльності в межах певного землекористування потребує всебічного аналізу запланованої діяльності. В.К. Савчук підкреслює, що інституційний аналіз допомагає оцінити можливість здійснення проекту в існуючому політичному, правовому, економічному й організаційному середовищі та здатності замовника реалізувати проект [19]. Інституціональний аналіз є складовою частиною проектного аналізу, який забезпечує всебічну, комплексну оцінку інвестиційного проекту. Інвестиційні проекти розробляються в процесі складання моделей управління земельними ресурсами і розробки управлінського рішення.

Погоджуємось із думкою вчених [27, 28], що інституціоналізм відокремлюють із економічної теорії, а вже він оперує поняттям «інституціональна економічна теорія». В її межах виникає термін «нова інституціона-

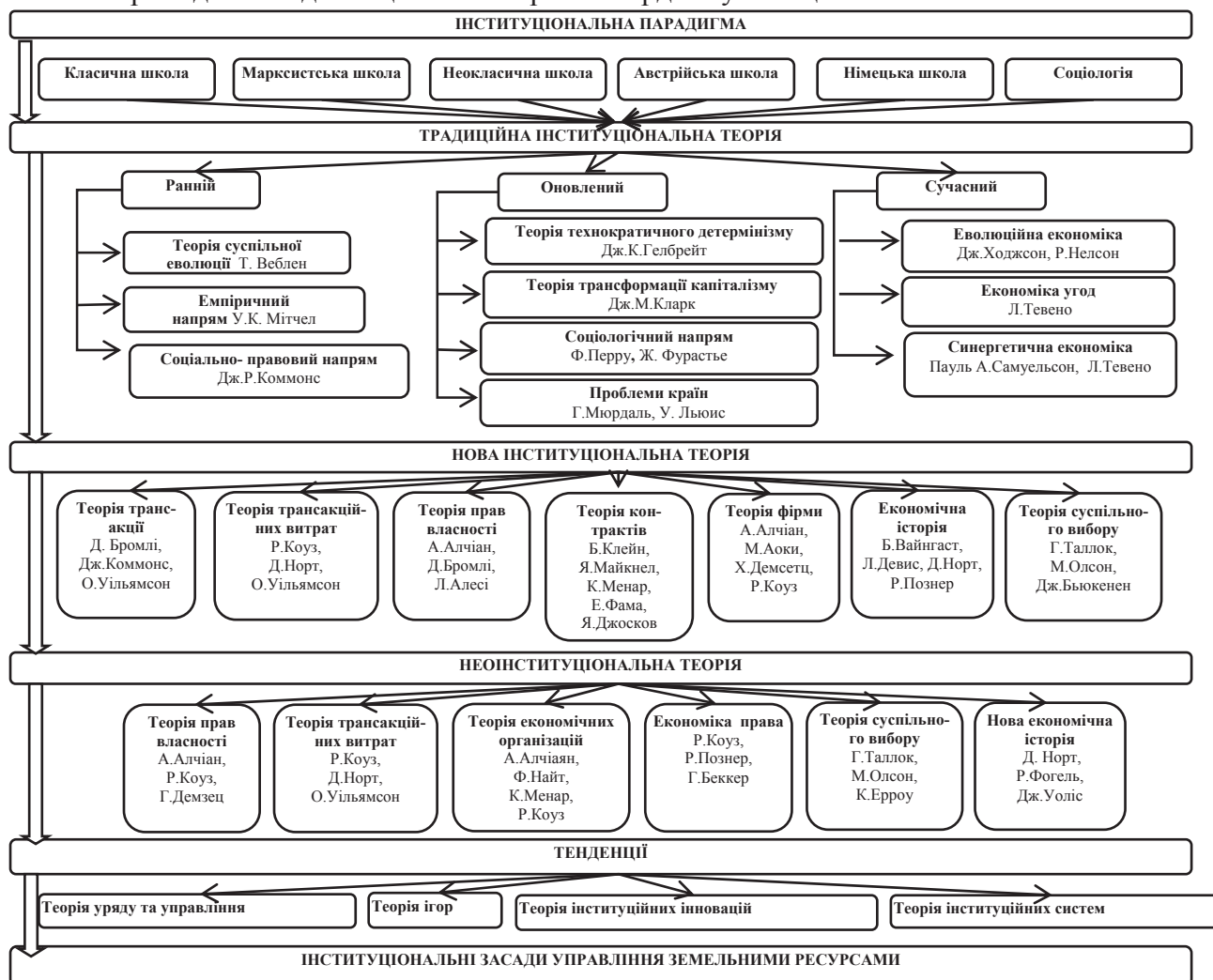
льна економічна теорія», який вперше ввів у науковий обіг у 1975 році американський учений О.І. Уільямсон. Подальший розвиток вона набула як нова теорія організації у працях Дугласа Норта, Рональда Коуза, запровадивши термін інституціональний підхід. При практичному застосуванні інституціональний підхід вимагає залучення реальних ресурсів для формування інститутів. Ю.А. Мосійчук підкреслює, що одним із дієвих методів наукового пізнання, що значною мірою здатний охопити різні аспекти аграрного природокористування й обґрунтувати способи його збалансування, є інституціональний підхід. Підхід, який ґрунтується на твердженні про те, що інститути є цементувальним базисом економічної системи, визначають магістральний напрям її розвитку та розвитку її окремих складових, забезпечують економічно обґрунтований перерозподіл капіталу, формують світогляд роботодавців і найманих працівників [13]. У розумінні М. Ступеня, Л. Казьміра застосування інституціонального підходу до управління повинно ґрунтуватися на використанні здобутків усіх теорій та течій інституціоналізму, отже, можна вважати, що його сутність полягає в тому, щоб не обмежуватися аналізом економічних явищ і процесів у «чистому» вигляді, а враховувати в дослідженнях також «позаекономічні чинники» (передусім, відповідні інститути й інституції) [21]. Виходячи з вищевикладеного, доходимо такого висновку, що інституціоналізму притаманні три основні ідеї.

По-перше, надто широке трактування предмета економічної теорії. На думку інституціоналістів, економічна наука не повинна досліджувати суто економічні відносини. Це занадто вузько і часто призводить до самих лише абстракцій. Важливо враховувати комплекс умов і чинників, що впливають на господарське життя: правові, соціальні, психологічні, політичні. Правила державного управління становлять не менший, а, можливо, більший інтерес, ніж механізм ринкових цін. По-друге, слід вивчати не стільки функціонування, скільки розвиток і трансформацію суспільства. Досягнення рівноваги в системі можливе, на думку інституціоналістів, лише за умов соціально-

го контролю над економікою, що дало б змогу ефективно використовувати всі переваги ринкового механізму, усувати його негативні риси й недоліки. Як вважають інституціоналісти, ринок не є нейтральним та універсальним механізмом розподілу ресурсів. По-третє, слід відмовитися від аналізу економічних відносин із позицій так званої економічної людини. Проти диктату підприємців необхідні дії не окремих членів суспільства, а спільні, скоординовані дії організацій, профспілок і державних органів. На сучасному етапі проведення наукових досліджень залучення інституціональної парадигми відбувається не тільки в загальну систему управління, а й у теорію і практику управління земельними ресурсами (рис.).

Для глибшого розуміння інституціональної теорії необхідно звернутися до першоджерел її витоків. Зародження інституціональної теорії відносять до кінця XIX – першої

половини XX ст. у США. Вперше у 1918 році запровадив у вжиток термінологію інституціоналізму та інституціональної економічної теорії В. Гамільтон [4]. Період 20-30-х років, що вважається першим, заклали основу його положень у своїх працях Торстейн Веблен, Вільям Гамільтон, Джон Р. Коммонс, Уеслі Клер Мітчелл й ін. За цією теорією економічний розвиток відбувається завдяки інституціям та інститутам. Інституціоналізм із самого початку являв собою загальносвітову течію. Панівне становище у США інституціоналізм займав як економічна теорія до 40-х років [25]. Його ідеї опрацьовували в Європі представники так званої соціологічної школи (Вебер М., Зомбарт В.). Другий період, післявоєнні роки до 70-х років, інституціоналістські концепції розвивали Дж. Гелбрейт, Джон Морис Кларк, Д. Белл у США, Ф. Перру у Франції, Г. Мюрдаль у Швеції й ін.

Еволюція інституціональної парадигми управління земельними ресурсами

Джерело: Розроблено автором із використанням джерел [11, 27, 28].

Їхня увага зосередилася на розробці теорії профспілкового робітничого руху для усунення демографічних проблеми та соціально-економічних протиріч капіталізму. Третій період починається із 70-х років і називається неоінституціоналізм. Американський економіст Р. Коуз у 1991 році одержав Нобелівську премію з економіки за свою працю «Дослідження проблем трансакційних витрат». Таким чином, відбулася еволюція наукової парадигми інституціональної теорії.

Працюючи над дисциплінарною матрицею (предметом та методологією) проблеми дослідження інституціоналізму як наукового напрямку, впорядкуємо сукупність інформації у стадії розвитку й репрезентантів інституціональної теорії, їх розуміння змісту категорійних понять «інституція» та «інститут». Науковий пріоритет введення в теоретичний обіг цих категорій належить раннім інституціоналістам – Т. Веблену, Дж. Коммонсу, У. Мітчеллу. Вони розуміли під інституцією сукупність встановлених звичаїв, традицій, способів мислення й поведінкових стереотипів індивідів як членів соціальних груп, так і суспільства в цілому [3]. Детальний розгляд такого трактування доводить обмеженість цього погляду, бо інституція репрезентується як похідний продукт людського існування.

Нова економічна теорія робить спробу сформулювати свою теорію інститутів, яка відрізняється від попередніх тверджень неокласики. Її розвивають у своїй праці Дж. М. Ходжсон, Ф.А. Хайек, Д. Норт, Е. де Сото, Е. Рих і інші. Відправною точкою в методології аналізу інституцій та інститутів стає індивід зі своїми інтересами і поведінкою. Дж. М. Ходжсон трактує інститути як стійкі системи існуючих та укорінених суспільних правил і звичаїв, які структурують соціальну взаємодію. До інститутів він відносить мову, гроші, закон, систему міри й ваги, фірми та інші організації. Інститути роблять можливим упорядкування намірів, очікувань і дій, надаючи людській діяльності визначену форму та згладжуючи її. Вони залежать від намірів індивідів, але не зводяться до них [26, с. 16].

Неоінституціональна теорія створена дослідженнями за двома напрямками: техніко-економічним (Гелбрейт Дж.-К., Хейблоннер Р., Тоффлер О. й ін.) та соціально-правовим (Коуз Р.-Г., Алчіан А., Познер Р., Бьюкенен й ін.). Опрацьовані економічні джерела показують, що неоінституціональна теорія визначає поняття «інституція» та «інститут» із нових, не притаманних «старому» інституціоналізму поглядів. Вона розглядає, з одного боку, еволюцію і роль окремих інститутів (колективів), які виникли у постіндустріальному суспільстві та в процесі науково-технічного прогресу, а, з іншого – поведінку в таких колективах окремих індивідів. Методологічною відмінністю між інституціоналізмом і неоінституціоналізмом є те, що досліджується поведінка окремих індивідів в інституціональних структурах (корпораціях, профспілках, державі), а потім можливість пристосування суспільних норм та правил до цих структур, а не навпаки. Тим самим структури забезпечують захист інтересів індивідів. Недоліком є звуженість, яка полягає в тому, що діяльність індивіда в інституті зводиться до набуття прав власності без урахування соціально-економічної форми (найманий працівник – у корпорації, платник податків – у державі). В перекладі з латинської мови *institutum* означає звичай, встановлення, заклад, а з англійської мови *to institute* – встановлювати, засновувати. Відомий теоретик Дуглас Норт розумів, що інститут – це «правила гри» в суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, які організовують взаємовідносини між людьми [с. 6, 17]. Крім того, вона розвиває нові економічні напрями: нову економічну історію; економічну теорію прав власності; трансакційну економіку (обґрунтування трансакції (угоди) та пов'язаних з ними витрат); економіку права; контрактний підхід (обґрунтовуючи організацію як сукупність явних і неявних контрактів), теорію суспільного вибору.

Розвиток інституціональної теорії надав інституціям, поряд з індивідуальними ознаками, організаційні характеристики. Вперше Р. Коуз у статті «Природа фірми» дослідив природу фірми як організаційної структури, яка зменшує трансакційні витрати. Він стверд-

жував, що фірма розширюватиметься до тих пір, поки витрати на організацію однієї додаткової трансакції всередині фірми не зрівняються з витратами на здійснення тієї ж трансакції через обмін на відкритому ринку, або витратами на організацію її через іншу фірму [9]. Підсумовуючи твердження Р. Коуза, вважаємо, що трансакційні витрати є складовою частиною економічної організації, а інститут організації розглядається з економічних позицій. Цю думку розширили О. Вільямсон, Д. Норт, Т. Еггертссон, Ф. Найт, А. Алчіан й інші. З цього випливає, що інституція завжди організовується. О. Уільямсон і Е. Остро наголошують, що «інституції – це набори правил, які керують людськими взаємодіями» [29].

Погоджуємося з О.В. Іншаковим та Д.П. Фроловим [6] про дискурсивність базових понять – інститут, інституція й організація, що ускладнює процес проведення інституціонального аналізу. Як показують опрацьовані літературні джерела, методологічні негаразди виникли через неточний переклад. За кордоном в інституціональній теорії поширене поняття інституції, а інститу-

ту дуже обмежене і майже виключено з ужитку в науковій літературі. Погоджуємося також із О.Г. Шпикуляком, який притримується нордівського підходу (*інституції* – це правила гри у суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище [17]), що є найбільш прийнятним, і подає розуміння інституцій як правил, а інститутів – як організовано оформленої сукупності останніх. Також він зазначає, що інституції формують інститути, а останні забезпечують підтримання (дотримання) інституцій (правил, звичаїв) [27, с. 14]. Більш економічного відтінку О.В. Іншаков надає визначенню *інституції* – соціальні форми типізації функцій господарських суб'єктів, що визначають їхні статуси й ролі в системі виробництва суспільного буття та утворюють систему відносин функціональної структури суспільства [5]. Деякі дослідники прирівнюють інституції до організацій. Так, на думку Р. Ріхтера, термін організація часто використовують у значенні інституції [30]. Розглянемо різні визначення інституції в інституціоналізмі (табл.).

Різні погляди вчених на визначення «інституції»

Автор	Визначення
Є. Майбурд	Поняття «інституція» (звичай, заведений порядок) та «інститут» (порядок, закріплений у формі закону або установи) [10]
С.Г. Кірдіна	Інституції, пов'язані з «формалізацією необхідних правил, що забезпечують виживання і розвиток економіки». Інституції – це артефакти, штучно створювані конструкції [7]
О. В. Іншаков, Д. П. Фролов	Інституції — це соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного поділу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів та порядків [6]
Дж. Серл	Інституції як «статусні функції» – соціальне закріплення функцій означає визнання за їх носіями певних статусів [20]

Водночас Д. Норт чітко розмежує поняття «інституції» та «організації». Організація – це група людей, об'єднаних прагненням спільно досягти якої-небудь мети. Він визначав, що інституції – «правила гри», а організації – «гравці» [17, с. 8]. З цього випливає, що «гравці» працюють на базі «правил», тобто організації діють на фундаменті інституцій, реалізованих їх агентами. Підтримуємо О.Г. Шпикуляка, який вважає, що правила створюються для того, щоб їх виконувати, а організації – результат консолідації правил для досягнення мети. Тому в жодному разі інституцію не можна вважати ор-

ганізацією, а інститут – правилом, усе якраз навпаки [28, с. 16]. Запроваджуючи поняття організації у народногосподарський обіг, О.В. Іншаков тлумачить організацію як соціальні форми зв'язків між господарськими суб'єктами в процесі виробництва, що детермінують систему відносин елементної структури суспільства. Кожна організація або установа забезпечує, встановлює, впроваджує і проводить у життя відповідну їй інституцію. Організація як стійка система відносин між суб'єктами, які виконують різні функції в процесі досягнення спільної мети, пов'язує воедино різні інституції й інсти-

тути, встановлюючи їх координацію та субординацію і здійснюючись водночас на їх основі [5, с. 44]. Т.В. Бухальська, П.Г. Черняга наголошують, що в умовах перехідної економіки, кризи в системі державного управління й не до кінця усвідомленої ролі місцевого самоврядування в системі розвитку територіальних громад виникає необхідність створення нових інституцій [2].

Висновки. Останніми роками спостерігається тенденція до залучення інституціоналізму в системі управління для розв'язання соціально-економічних проблем, які виникли в пореформений період. Однак проблема

існує по теперішній час і її потрібно досконало вивчати, запроваджуючи інституції та визначаючи їхнє місце в розбудові ринку землі. Теорія управління земельними ресурсами поглинула в себе значимі для земельного агента (власника землі, організаційних структур) як домінуючої фігури близькі до неї науки – економіка землекористування, національна економіка, соціологія, психологія, політологія, земельне право й інші. З вищевикладеного доходимо висновку, що інституціональна методологія має визначальну роль у теорії управління земельними ресурсами та ринку землі.

Список використаних джерел

1. *Блауг Марк.* Економічна теорія в ретроспективі ; пер. з англ. І. Дзюб / Марк Блауг. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – С. 670.
2. *Бухальська Т.В.* Формування схеми взаємозв'язків у системі управління земельними ресурсами при розмежуванні земель державної та комунальної власності населених пунктів на основі інституціонального підходу / Т. В. Бухальська, П. Г. Черняга // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2010. – Вип. 73. – С. 110–114.
3. *Гайдай Т.В.* Теоретико-методологические основы исследования экономической ментальности: институциональный аспект [Электронный ресурс] / Гайдай Т.В. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/595/113/1231/Gaidai.pdf>.
4. *Гамильтон У.Х.* Институциональный подход к экономической теории [Электронный ресурс] / У.Х. Гамильтон // Экономический вестник Ростовского гос. ун-та. – 2007. – Т. 5. – № 2. – С. 110 – 117. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.
5. *Иншаков О.В.* Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // Социологические исследования. – 2003. – № 9. – С. 42– 51.
6. *Иншаков О. В.* Институція – ключ до розуміння економічних інститутів / О. В. Іншаков, Д. П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52–62.
7. *Кирдина С. Г.* История земельных отношений в России в свете теории институциональных матриц / С. Г. Кирдина. – Институт экономики РАН. – Статья подготовлена на основе глав авторской монографии "X и Y-экономики: институциональный анализ". – М.: Наука, 2004. – Режим доступа: http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=214.
8. *Козлова С. В.* Система управления земельными ресурсами страны [Текст] / С. В. Козлова // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 4. – С. 231–234.
9. *Коуз Р.* Природа фирмы // Теория фирмы пер. с англ. Б. Пинскера; сост. В. М. Гальперин. — СПб.: Экономическая школа, 1995. — С. 11–32. — Серия «Вехи экономической мысли».
10. *Майбурд Е.М.* Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е.М. Майбурд. — М., 1996. — С. 496.
11. *Мамчур В. А.* Институціональний капітал як конструкт розвитку аграрного ринку / В. А. Мамчур // Економіка АПК. – 2016. – № 5. – С. 93–105.
12. *Мартин А. Г.* Регулювання ринку земель в Україні : моногр. / А. Г. Мартин. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 252.
13. *Мосійчук Ю.А.* Институціональне забезпечення сталого землекористування в містах : моногр. / Ю.А. Мосійчук; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 259 с.
14. *Нецветаев А.Г.* Земельное право / А.Г. Нецветаев. – М.: ЕАОИ, 2008. – С. 386.
15. *Новиков Д.А.* Методология управления / Д.А. Новиков. – М.: Либроком, 2011. – С. 128.
16. *Новиков Д.А.* Теория управления организационными системами / Д.А. Новиков. – М.: ИПУ РАН, 2004. – 68 с.
17. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера / Д. Норт. – М.: Фонд экон. книги "Начала", 1997. – 180 с. (Современная институционально-эволюционная теория).
18. *Осинов Ю.М.* Выступление на международной научной конференции “Институт как предмет экономической теории и фактор современной хозяйственной практики” / Ю.М. Осинов // [Матер. конф., Москва, 20–21 апр. 2006 г.] / МГУ им. М.В. Ломоносова; Центр обществ.наук. – М., 2006.
19. *Савчук В.К.* Проектний аналіз : навч. посіб. / В.К. Савчук, А.О. Музиченко, Т.Д. Микицей. – К., 2010. – С. 125.
20. *Серл Дж.* Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 17.
21. *Ступень М.* Институціональні аспекти екологізації сільськогосподарського землекористування в Україні / М. Ступень, Л. Казьмір // Економіст. – 2014. – № 5. – С. 53–56. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2014_5_19

22. Сухачев К.А. Методы и модели управления проектами в сетевых организациях : дис. ... канд. техн. наук / К.А. Сухачев. – Москва, 2005 – С. 146.
23. Хвесик М.А. Інституціональний механізм міського землекористування: сучасний стан та перспективи удосконалення: моногр. / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.А. Мосійчук. – К: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – С. 5–82.
24. Ховард К. Экономическая теория : учеб. для вузов / К.Ховард, НД.Эриашвили, А.М.Никитин. — М. : Юнити — Дана, 2000. —С. 398.
25. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? [Электронный ресурс] / Дж. Ходжсон. – Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Referat/Hodgson.htm>.
26. Ходжсон Дж.М. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж.М. Ходжсон // Тега економікус: сб. статей российских и зарубежных экономистов начала XXI века. -М.: Наука-Спектр, 2008. – С. 21-30.
27. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
28. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного синтезу: еволюція сутності й базових концепцій / О.Г. Шпикуляк, О.О. Прутська // Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту / Вінницький нац. аграр. ун-т. – Вінниця, 2014. – С. 12-19. – (Економічні науки ; вип. 1 (87)).
29. Governance Reimagined: Organizational Design, Risk, and Value Creation – Режим доступа: http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/ecoadv09.pdf.
30. Richter R. On the New Institutionalism of Markets: The Market as an Organization // www.isnie.org/ISNIE06/Papers06/06.3/richter.pdf.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016 р.

Фахове рецензування: 12.12.2016 р.

*

УДК 332.3:504:303.71

*Л.Є. КУПІНЕЦЬ, доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу економіко-екологічних проблем приморських регіонів
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України*

*О.В. ЖАВНЕРЧИК, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
природоохоронної діяльності
Одеський державний екологічний університет*

Удосконалення інформаційного забезпечення екологобезпечного сільськогосподарського землекористування

Постановка проблеми. Порухення екологічно обґрунтованих норм аграрного землекористування, недостатній контроль за дотриманням земельного законодавства в частині раціонального використання та охорони земель негативно відображаються на ефективності сільськогосподарської галузі, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів формування екологобезпечного землекористування, відтворення родючості ґрунтів, поліпшення їх екологічного стану й охорони [5, с.69; 8, с.82 ; 4, с.135].

Ефективне екологобезпечне управління аграрним землекористуванням потребує принципово нового інформаційного забезпечення та використання сучасних інформаційних технологій. Створення нової ланки в існуючій інформаційній системі дасть змогу заповнити інформаційні прогалини, які нині заважають чутливо реагувати на зміни якості сільськогосподарських земель як вагомій складовій природного капіталу, аналізувати стан їх екологобезпечного використання й приймати екологічно обґрунтовані управлінські рішення. З огляду на це інформаційне забезпечення управління земельними ресурсами є найважливішою функцією

© Л.Є. Купінець, О.В. Жавнерчик, 2017

22. *Сухачев К.А.* Методы и модели управления проектами в сетевых организациях : дис. ... канд. техн. наук / К.А. Сухачев. – Москва, 2005 – С. 146.
23. *Хвесик М.А.* Інституціональний механізм міського землекористування: сучасний стан та перспективи удосконалення: моногр. / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.А. Мосійчук. – К: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – С. 5–82.
24. *Ховард К.* Экономическая теория : учеб. для вузов / К.Ховард, НД.Эриашвили, А.М.Никитин. — М. : Юнити — Дана, 2000. —С. 398.
25. *Ходжсон Дж.* Какова сущность институциональной экономической теории? [Электронный ресурс] / Дж. Ходжсон. – Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Referat/Hodgson.htm>.
26. *Ходжсон Дж.М.* Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж.М. Ходжсон // Тега економікус: сб. статей российских и зарубежных экономистов начала XXI века. -М.: Наука-Спектр, 2008. – С. 21-30.
27. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
28. *Шпикуляк О.Г.* Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного синтезу: еволюція сутності й базових концепцій / О.Г. Шпикуляк, О.О. Прутська // Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту / Вінницький нац. аграр. ун-т. – Вінниця, 2014. – С. 12-19. – (Економічні науки ; вип. 1 (87)).
29. Governance Reimagined: Organizational Design, Risk, and Value Creation – Режим доступа: http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/ecoadv09.pdf.
30. *Richter R.* On the New Institutionalism of Markets: The Market as an Organization // www.isnie.org/ISNIE06/Papers06/06.3/richter.pdf.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016 р.

Фахове рецензування: 12.12.2016 р.

*

УДК 332.3:504:303.71

*Л.Є. КУПІНЕЦЬ, доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу економіко-екологічних проблем приморських регіонів
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України*

*О.В. ЖАВНЕРЧИК, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
природоохоронної діяльності
Одеський державний екологічний університет*

Удосконалення інформаційного забезпечення екологобезпечного сільськогосподарського землекористування

Постановка проблеми. Порухення екологічно обґрунтованих норм аграрного землекористування, недостатній контроль за дотриманням земельного законодавства в частині раціонального використання та охорони земель негативно відображаються на ефективності сільськогосподарської галузі, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів формування екологобезпечного землекористування, відтворення родючості ґрунтів, поліпшення їх екологічного стану й охорони [5, с.69; 8, с.82 ; 4, с.135].

Ефективне екологобезпечне управління аграрним землекористуванням потребує принципово нового інформаційного забезпечення та використання сучасних інформаційних технологій. Створення нової ланки в існуючій інформаційній системі дасть змогу заповнити інформаційні прогалини, які нині заважають чутливо реагувати на зміни якості сільськогосподарських земель як вагомій складовій природного капіталу, аналізувати стан їх екологобезпечного використання й приймати екологічно обґрунтовані управлінські рішення. З огляду на це інформаційне забезпечення управління земельними ресурсами є найважливішою функцією

© Л.Є. Купінець, О.В. Жавнерчик, 2017

держави, бо неможливо розробляти земельну політику, не маючи своєчасної, повної і точної інформації про землю [1, с. 110].

Процеси екологобезпечного землекористування в аграрній сфері не тільки запобігають порушенню екологічної рівноваги, біологічного різноманіття, поліпшують агроландшафти та родючість земель, але й бережуть землю для майбутніх поколінь. Підтримка цих процесів та управління ними можливе лише за умови оновлення еколого-агрохімічних ґрунтових обстежень, змістовного наповнення первинного статистичного базису, визначення техніки збору обробки й агрегування інформації, каналів її акумуляції та розподілу, програмного забезпечення екологічних досліджень і методики роботи з банками екологічної інформації.

Інформаційну систему такого напрямку можна розглядати як базис екологічного управління аграрним землекористуванням, який потенційно відображає сутність та динаміку процесів і явищ нової ідеології розвитку й спроможний підтримувати обрану модель екологобезпечного землекористування. Результатом використання такої інформаційної системи є визначення тенденцій та закономірностей екологічного стану земельних ресурсів, екологічних складових землевпорядкування, антропогенної динаміки ґрунтів, ступеня техногенного впливу, екологоорієнтованого розвитку регіональних господарських систем, динаміки економічної й природної родючості ґрунтів і дієвості механізмів економічного стимулювання використання й охорони земель, збереження, відтворення та підвищення їх родючості.

Ідея удосконалення процесу інформатизації підтримується Стратегічними напрямами розвитку сільського господарства України на період до 2020 року, а саме – реалізація завдань розвитку сільського господарства пов'язується з формуванням адаптованої до сучасних запитів економічної інформаційної системи, яка б відповідала міжнародним принципам і забезпечувала ефективне управління галуззю. Акцент зроблено на економічній складовій інформаційної системи [8, с. 82]. Між тим віднесення екологізації аграрного сектору й, зокрема, екологіч-

но безпечного землекористування до пріоритетних напрямів сучасного розвитку агросфери потрібно розглядати в контексті розроблення методології ведення статистичного обліку, збору достовірних даних, формування відповідної звітності, здійснення контролю. Тобто, метою стратегії удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення екологоорієнтованого розвитку сільського господарства як однаковою мірою і економічного розвитку, є створення ефективної системи надходження, формування, обробки та передачі економіко-екологічної обліково-аналітичної інформації для своєчасного ухвалення ефективних рішень на всіх рівнях екологічного управління розвитком аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологоорієнтованого сільськогосподарського землекористування тією чи іншою мірою розглядалися у працях провідних вітчизняних учених, таких як І.К. Бистряков, В.В. Горлачук, Д.С. Добряк, Р.М. Курильців, М.Й.Малік, А.Г. Мартин, П.Т. Саблук, О.А. Сохнич, М.Г. Ступень, Р.Б.Таратула, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська. Поняття, структура, функції та склад інформаційного забезпечення сільськогосподарського землекористування досліджені в роботах Д.І.Бабміндри [1], Ю.О.Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, А.М. Третьяка [8, 10]. Напрацьовані теоретико-методичні й практичні основи інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами на основі автоматизації державного земельного кадастру та створення відповідних баз даних, проте питання урахування екологічних складових у державній статистичній звітності й удосконалення процедури збору та опрацювання даних потребують подальших досліджень.

Мета статті – обґрунтування теоретичних і методичних основ удосконалення інформаційного забезпечення екологізації сільськогосподарського землекористування. Відповідно до вказаної мети поставлені такі завдання: дослідити вітчизняну інформаційну базу щодо сільськогосподарського землекористування, проаналізувати форми статистичної звітності щодо строків подання та змісту, визначити інформаційні прогалини з

питань екологічної безпеки сільськогосподарського землекористування, проаналізувати зарубіжні методики аналітичного огляду й рейтингування земель на основі моніторингу агроекологічних показників, визначити нішу потенційного бізнесу щодо надання екоінформаційних послуг споживачам даного ресурсу.

Виклад останніх досліджень і публікацій Сільське господарство на відміну від інших сфер економічної діяльності характеризується набагато тіснішою залежністю суспільних інтересів і потреб від природних факторів. Водночас сільське господарство забезпечує за оцінками експертів не менше третини сумарного забруднення довкілля – атмосферного повітря, ґрунтових та поверхневих вод, ґрунту. Неминуча інтенсифікація виробництва, що не підкріплена природоохоронними заходами, активізує розвиток негативних процесів, які чинять тиск на природне середовище. Це надмірна розораність і деградація земель, повсюдне застосування ресурсоемних технологій та використання застарілої сільськогосподарської техніки, яка не відповідає екологічним нормативам, хімічна забрудненість ґрунтів унаслідок порушення норм внесення мінеральних добрив і незадовільного утримання складів засобів захисту рослин, руйнування агроєкосистем, недостатній розвиток екоінфраструктурного сектору. Сільськогосподарське землекористування супроводжується значною кількістю небезпек, багато з проявів яких враховуються фрагментарно лише після настання небажаних подій.

Так, небезпека вітрової та водної ерозії оцінюється лише за площами, на яких поширюються ці процеси. Втрати ґрунту від ущільнення не пов'язуються із потужністю техніки, що використовується, яка фізично й морально старіє, але становить машинно-тракторний парк сільськогосподарських підприємств. Інформація про стан складів залишків хімічних засобів захисту рослин і хід їх знешкодження обмежена та не охоплює всі регіони України. Екологічна інфраструктура на відміну від інших складових інфраструктурного забезпечення досі не розглядається як структурний сектор, стан її взагалі не відстежується й може бути лише

приблизно оцінений, використовуючи окремі порівняння та експертні оцінки. Екстернальні забруднення іншими галузями економіки зовсім не обліковуються.

Імплементация екологічних імперативів у практику сільськогосподарського землекористування передбачає не тільки екологічну адаптивність агрогосподарського навантаження, а й поступове діаметральне розвернення деградаційних процесів: дегуміфікація має перетворитись у гуміфікацію, пестицидне навантаження – у деструкцію залишків пестицидів, антропогенна трансформація ґрунтів повинна зрівнятися з природним вмістом хімічних речовин у них тощо. Але для цього потрібно відстежувати ці процеси та управляти ними.

У сучасних економічних умовах наявність достовірної оперативної інформації про стан земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарських угідь, сприятиме підвищенню еколого-економічної ефективності землекористування в аграрному секторі економіки й створить передумови для зростання юридичної відповідальності землевласників і землекористувачів [6, с. 30].

Комплексний підхід до розв'язання проблеми удосконалення інформаційного забезпечення екологобезпечного сільськогосподарського землекористування передбачає єдину методологію обліку кількісних та якісних аспектів в інформаційних масивах і прозорість інформаційних потоків від акумуляції до оприлюднення інформації визначеного обсягу й структури.

Тому досягненню мети удосконалення інформаційно-аналітичного супроводження екологобезпечного сільськогосподарського землекористування має передувати побудова цілісної системи первинного обліку екологічної інформації, інтегрованої в систему державного обліку та звітності в Україні, яка забезпечить оперативне одержання достовірних звітних даних про стан екологічної безпеки аграрного землекористування. Відсутність такого інформаційного забезпечення не дає змоги оперувати інформацією про специфічний капітал галузі [8, с. 83-84].

До методичних питань, які потребують вирішення, необхідно віднести такі:

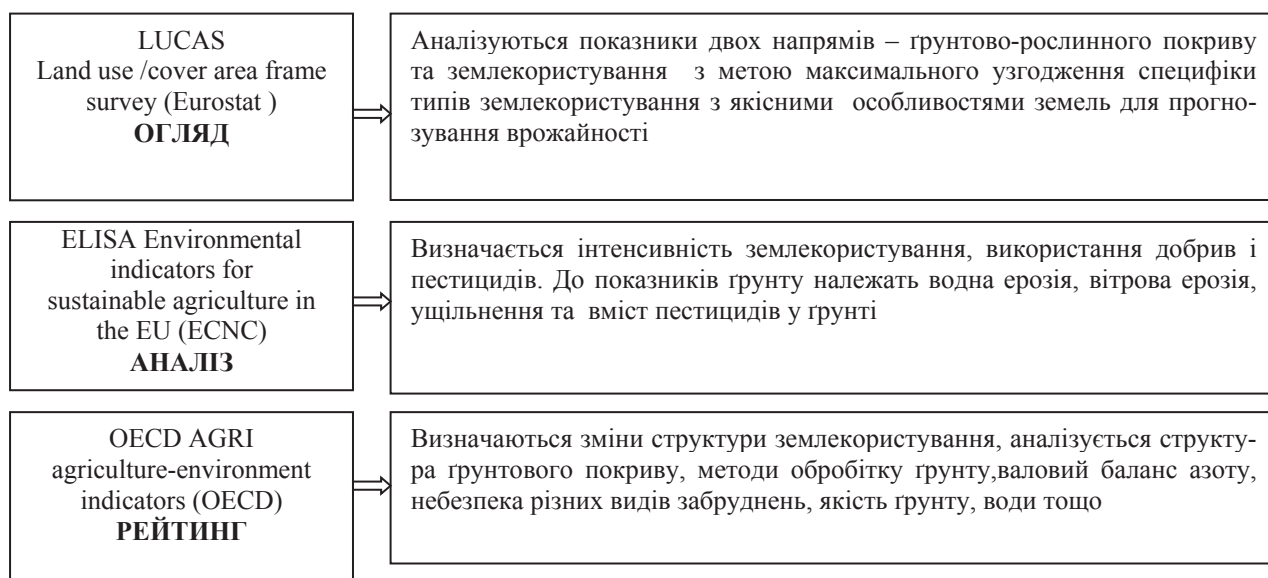
розроблення системи показників і критеріїв для формування повної інформації про екологічно безпечне сільськогосподарське землекористування;

створення методики еколого-економічної оцінки землекористування як основи формування достатньої інформації про землекористування;

визначення процедури збирання, опрацювання, представлення й оперативного використання необхідної інформації, створення необхідного програмного забезпечення, здатного задовольнити потреби в діагностиці екобезпечного сільськогосподарського землекористування. Тобто, земельна інформаційна система в Україні повинна бути створена на засадах, що забезпечують екологічно безпечне сільськогосподарське землекористування [2, с. 126].

Існує думка, що в інформаційному забезпеченні системи управління земельними ресурсами труднощі виникають із вибором репрезентативних показників, здатних адекватно оцінити функціонування агроєкосистеми, адже облік земель за розрізненими показниками, як правило, не може бути достатньо інформативним, однак відсутність науково обґрунтованих методичних підходів до аналізу та систематизації цих аспектів призводить до того, що використовується лише первинний шар інформації [3, с. 96].

Індикативне оцінювання екологічних складових сільськогосподарського землекористування, яке застосовується в зарубіжних країнах, включає огляд, аналіз, рейтингування залежно від цільового призначення тих чи інших масивів земель (рис.).

Зарубіжний досвід індикативного оцінювання екологічних аспектів сільськогосподарського землекористування

Джерело: Опрацьовано на основі [11, 12, 14].

Оцінку екологізації сільськогосподарського землекористування доцільно провести шляхом аналізу існуючої інформаційної бази й звітно-облікових першоджерел статистичної інформації щодо землекористування (табл. 1).

У процесі реформування земельних відносин власності виникли нові типи землекористувачів, що значно ускладнило процеси

збору та оброблення статистичної інформації щодо екологічного стану сільськогосподарських земель і екологічної ефективності їх використання.

Дослідження даного питання потребує аналізу початкового етапу формування джерел інформації, тобто тієї статистичної звітності, на основі якої групуються й опрацьовуються відповідні дані (табл. 2).

1. Національний інформаційний базис оцінки сільськогосподарського землекористування

Назва документа	Призначення документа та його складові (стосовно сільськогосподарських земель)	Інформація для оцінки екологічної безпеки аграрного землекористування
Державний земельний кадастр (ДЗК)	<p>Систематизовано детальну інформацію щодо: природного стану земельних ресурсів за природними та набутими властивостями в кількісно-якісних оцінках; інтенсифікації господарського використання земель і правового забезпечення операцій із землею. ДЗК охоплює: кадастрове зонування; кадастрові зйомки; бонітування ґрунтів; економічну та грошову оцінку земель; державну реєстрацію земельних ділянок*; облік кількості й якості земель.</p> <p>ДЗК забезпечує визначення вектора раціонального використання земель, зміни їх стану та господарського використання.</p> <p><i>*Здійснюється у державному реєстрі земель, що включає Книгу записів реєстрації державних актів на право власності на землю (постійного користування землею, договорів оренди землі); Поземельну книгу, яка містить відомості про земельну ділянку</i></p>	<p>Динаміка структурного та якісного складу сільськогосподарських угідь, якісний стан земель (тип ґрунту, товщина гумусового горизонту, вміст гумусу і рухомих поживних речовин, гранулометричний склад ґрунтів, крутизна схилів, еродованість, кам'янистість, заболоченість, засоленість, солонцюватість, солончаковість кислотність, перезволоженість, забрудненість продуктами хімізації, включаючи радіонукліди, заходи, які сприяють зростанню родючості ґрунту, динаміка площ особливо цінних сільськогосподарських земель, культурно-технічного стану природних кормових угідь</p>
Національна доповідь «Про стан родючості ґрунтів України»	<p>Моніторинг стану ґрунтів, виявлення негативних змін стану ґрунтів, аналіз їх причин та наукове обґрунтування заходів з охорони ґрунтів.</p> <p><i>Складові:</i></p> <p>Ґрунтово-кліматичні умови сільськогосподарського виробництва. Стан і динаміка змін основних властивостей ґрунтів за сільськогосподарського використання. Деградація та забруднення ґрунтів. Заходи з раціонального використання й охорони родючості ґрунтів. Наукове, кадрове та матеріально-технічне забезпечення. Державна політика і стратегія використання ґрунтів</p>	<p>Дані про агрохімічні й агрофізичні властивості ґрунтів, порівняння природної та ефективної родючості ґрунтів, динаміка деградаційних процесів (дегуміфікації, зміни реакції ґрунтового покриву, зміни вмісту основних мікроелементів живлення рослин, ерозії) і забруднення (залишки пестицидів у ґрунті, вміст важких металів та радіонуклідів), оцінка ефективності проведення заходів із раціонального використання й охорони родючості ґрунтів (протиерозійні заходи, внесення добрив, проведення меліоративних заходів) та їх забезпечення</p>
Статистичний щорічник «Моніторинг земельних відносин в Україні» – пілотний проект створення автоматизованої інформаційної системи моніторингу, яка показує фактичний стан земельних відносин в Україні	<p>Система збору, збереження та оприлюднення даних щодо стану земельних відносин і земельної реформи: наповнення ДЗК та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, кількість і вартість транзакцій із земельними ділянками, надходження від земельного податку, судові спори, випадки приватизації й експропріації, однаковості у забезпеченні прав різних категорій землевласників та землекористувачів, базові характеристики адміністративно-територіальних одиниць</p>	<p>Інформація може бути використана вибірково за потребою аналізу</p>

Статистичний збірник «Сільське господарство України»	Загальна земельна площа та розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками й землекористувачами, структура сільськогосподарських угідь, площі осушених і зрошуваних сільськогосподарських угідь, посівні площі сільськогосподарських культур, їх структура, внесення добрив під сільськогосподарські культури	Структура землеволодіння і землекористування для оцінки використання сільськогосподарських земель відповідно до їх цільового призначення, умов збереження й охорони як природного ресурсу, оптимізації землекористування
Статистичний збірник «Валова продукція сільськогосподарства України»	Інформація щодо господарського використання сільськогосподарських земель і динаміки обсягів виробництва продукції сільськогосподарства з розподілом за рослинництвом, тваринництвом, регіонами та категоріями виробників	Частка сільськогосподарських підприємств і господарств населення в загальному виробництві надає інформацію щодо необхідного рівня диференційованого підходу до реалізації державної екологічної агрополітики
Статистичний збірник «Рослинництво України»	Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні, посівні площі з розподілом за структурою вирощуваної продукції, динаміка врожайності основних культур за категоріями господарств, посівні площі, виробництво і врожайність на меліорованих землях	Оцінка раціональності землекористування, а саме: дотримання сівозмін в макро- і мезомасштабі, аналіз регіональних аспектів агрогосподарювання, коливання врожайності (нестабільності), ефективності господарювання на меліорованих землях
Статистичний збірник «Тваринництво України»	Інформація щодо кількості поголів'я худоби і птиці та динаміка її змін	Оцінка потенційного і реального рівня забезпеченості органічними добривами власного виробництва
Статистичний бюлетень «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур».	Містить дані щодо обсягів внесених мінеральних та органічних добрив під різні види сільськогосподарських культур, вапнякових і гіпсовмісних матеріалів, обсяги площ, на яких використовувалися пестициди	Оцінка пестицидного навантаження на сільськогосподарські землі, ступеня хімізації агровиробництва (за структурою використання добрив), рівня відновлення балансів поживних речовин у ґрунті, заходів щодо попередження деградації

Джерело: складено на основі опрацювання матеріалів офіційних статистичних звітів.

2. Основні форми статистичного спостереження

Форма статистичної звітності	Структура форми	Можливість використання для оцінки екологізації сільськогосподарського землекористування
1. Статистичні спостереження		
11-зем (квартальна) «Звіт про землі та земельні ділянки за цільовим призначенням і формами власності»	Кількісний облік земель у межах адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів за видами цільового призначення, кількістю власників і користувачів земель, у тому числі за формами власності, переданих та які перебувають в оренді	Динаміка сільськогосподарських земель за складом і землекористувачами
12-зем (річна) «Звіт про землі та земельні ділянки за власниками та користувачами, формами власності»	Відображає кількість власників / користувачів, кількість і площу земельних ділянок, що перебувають у власності чи користуванні фізичних та юридичних осіб, за організаційними формами суб'єктів економіки, видами економічної діяльності, формами власності на землю	Визначення цільового призначення земель

<p>15-зем (квартальна) «Звіт про землі та земельні ділянки за цільовим призначенням та угіддями»</p>	<p>Відображає розподіл земель за категоріями та земельних ділянок за цільовим призначенням, за видами земельних угідь, кількість власників, кількість і площу земельних ділянок, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб у межах адміністративно-територіальних одиниць і в межах населених пунктів. Облік площ зрошуваних земель за всіма видами угідь, на яких функціонують меліоративні системи загальнодержавного, міжгосподарського та внутрішньогосподарського значення й осушуваних</p>	<p>Інформація про площі земель, які систематично обробляють і використовують під посіви сільськогосподарських культур, включаючи посіви багаторічних трав, а також чисті пари, площі сіножатей, пасовищ, а також земель без рослинного покриву – кам'яних, пісків, болот та солончаків; можливо використання для оцінки екологічної стабільності структури агроландшафтів</p>
<p>16-зем (річна) «Звіт про землі та земельні ділянки за власниками й угіддями»</p>	<p>Відображає кількість власників, кількість і площу земельних ділянок, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, за організаційними формами суб'єктів економіки, видами економічної діяльності, видами земельних угідь. Форма складається окремо для кожного виду цільового призначення земель</p>	<p>Інформація про площі земель, які перебувають у стадії меліоративного освоєння та відновлення родючості ґрунтів, площі сільськогосподарських угідь, які підготовлені під посадку полевих культур лісових смуг, але закладення їх не проведене, а також ділянки, на яких закінчена технічна рекультивация і проводиться комплекс агротехнічних і фітотеліоративних заходів з відновлення родючості порушених ґрунтів, площі земельних ділянок (їх частин), на які накладено обмеження (охоронні, санітарні, особливий режим, сервітути) у їх використанні</p>
<p>4-сг Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай n-року</p>	<p>Відображає фактичні розміри посівів сільськогосподарських культур на землях, що перебувають у володінні та користуванні підприємства, по землях, що передані в найм (оренду) іншим землекористувачам, форму складає орендар за умови офіційного оформлення оренди</p>	<p>Інформація для оцінки структури посівних площ основних сільськогосподарських культур, динаміки площ посівів кормових культур і багаторічних трав, площі на яких загинув урожай, у тому числі застраховані</p>
<p>9-б-сг Внесення мінеральних, органічних добрив, гіпсування та вапнування ґрунтів під урожай n-року</p>	<p>Відображаються фактичні обсяги внесених добрив на землях, що перебувають у володінні та користуванні підприємства, посівні та удобрені площі</p>	<p>Обсяги внесення добрив під основні сільськогосподарські культури за видами добрив та в перерахунку на діючу речовину, обсяги внесення і площа вапнування і гіпсування ґрунтів. Інформація про площі, на яких застосовувалися засоби захисту рослин (засоби захисту рослин, агрохімікати, регулятори росту рослин, дезінфекційні засоби тощо), площі, на яких були застосовані тільки пестициди</p>

<p>10-мех Наявність сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах у n-році</p>	<p>Кількість наявної техніки, що признана і/або використовується підприємством у його сільськогосподарській діяльності, кількість списаної та нової техніки, дані про кількість культиваторів, машин для внесення добрив, іригаційне обладнання, дощувальні й поливні машини, насоси, машини для захисту сільськогосподарських культур (рослин від шкідників, хвороб та бур'янів), обприскувачі й обпилювачі, машини для внесення гербіцидів, протравлювачі насіння, комбайни та машини для збирання врожаю</p>	<p>Дані для оцінювання ступеня інноваційності ведення господарювання (технічна складова). Інформація про кількість устаткування для виробництва відновлювальної енергії з біомаси – біологічно відновлювальної речовини органічного походження, що зазнає біологічного розкладу, тобто з відходів сільського господарства (рослинництва і тваринництва), інших відтворювальних ресурсів</p>
<p>29-сг Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду</p>	<p>Відображаються фактичні розміри сільськогосподарських угідь, посівів сільськогосподарських культур, площ сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень на землях, що перебувають у володінні та користуванні підприємства, загальна кількість продукції (валовий збір), яка одержана, включаючи дорахунки. Відображається площа і збір урожаю на меліорованих землях</p>	<p>Інформація про стан відпочинку земель, а саме площі чистих парів: чисті пари, виорані восени минулого року під посів озимих культур у поточному році; кулісні чисті пари, на яких були посіяні високостеблові культури з метою затримання зимою снігу на ланах та боротьби з ерозією ґрунту; сидеральні пари, на яких було посіяно люпин й інші бобові культури на зелене добриво; ранні пари</p>
<p>29-сг (меліорація) Збір урожаю сільськогосподарських культур на 1 грудня n-року з политих зрошуваних земель, з осушених земель</p>	<p>Відображаються фактичні розміри сільськогосподарських угідь, посівів сільськогосподарських культур, площ сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень на землях, що перебувають у володінні та користуванні підприємства, загальна кількість продукції (валовий збір), яка одержана, включаючи дорахунки. Відображається площа і збір урожаю на меліорованих землях</p>	<p>Інформація про стан відпочинку земель, а саме площі чистих парів: чисті пари, виорані восени минулого року під посів озимих культур у поточному році; кулісні чисті пари, на яких були посіяні високостеблові культури з метою затримання зимою снігу на ланах та боротьби з ерозією ґрунту; сидеральні пари, на яких було посіяно люпин й інші бобові культури на зелене добриво; ранні пари</p>
2.Перелік та обстеження		
<p>Матеріали турів агрохімічних обстежень сільськогосподарських угідь, агрохімічні паспорти полів</p>	<p>Дані щодо агрохімічної характеристики ґрунтів і стану їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами</p>	<p>Для розрахунків нормативів гранично допустимого забруднення ґрунтів, показників деградації земель і ґрунтів, оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах, для досягнення стабільних урожаїв та запобігання виснаженню й втраті родючості ґрунтів унаслідок ґрунтової</p>

Джерело: Складено на основі [7].

*Примітка: з 1.01.2016р. відповідно до наказу від 19.08.2015 № 190 Служби статистики країни Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету статистики України від 05 листопада 1998 року № 377 "Про затвердження форм державної статистичної звітності із земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем)" використання цих форм скасовано.

Водночас Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру відповідно до наказу від 30.12.2015 № 337 Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Про затвердження форм адміністративної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 11-зем, 12-зем, 15-зем, 16-зем) та Інструкцій щодо їх заповнення потрібно до 01 липня 2016 року забезпечити перенесення даних державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем) до передбаченої цим наказом звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 11-зем, 12-зем, 15-зем, 16-зем) і забезпечити, починаючи з 01 липня 2016 року, кількісний облік земель відповідно до затверджених цим наказом форм адміністративної звітності.

Характерною особливістю статистичної інформації в постсоціалістичний період є багатоетапність збору, нерегулярність та непослідовність у часі оприлюднення підсумкових показників, подання інформації в не уніфікованій формі, періодичні уточнення, що зумовлюють розбіжності даних (іноді значні) у різних статистичних збірниках, тим самим показники статистичного обліку

мають консервативний характер, не забезпечують оцінку процесів екологізації землекористування. Це веде до втрати важливої оперативної інформації для прийняття своєчасних управлінських рішень.

Таким чином, статистична звітність щодо підприємств і фермерських господарств побудована на основі кількісних показників власних та орендованих земельних ділянок,

якісні властивості яких не враховуються повною мірою. Адже частки земельного масиву можуть значно різнитися за екологічними параметрами, сформованими не тільки історично, а й унаслідок попередніх років агрогосподарування на них.

Фактично неможливо оцінити відповідність процесу землекористування екологічним вимогам, не маючи для аналізу вхідних і вихідних екологічних параметрів земельної ділянки. Дані щодо обсягів внесення органічних, мінеральних добрив та удобрених площ також не дають об'єктивної уяви щодо забезпечення бездефіцитного балансу поживних речовин у ґрунті, оскільки сільськогосподарські культури характеризуються різною інтенсивністю їх виносу й ґрунти різняться за науково обґрунтованими нормами внесення.

Як підкреслює А.М. Третяк, складність досягнення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування зумовлена недооцінкою важливості обліку кількості та якості земель, державної реєстрації природоохоронних і технологічних обмежень (обтяжень терміну оренди) у використанні земель, земельних сервітутів [10, с. 135].

Розв'язання проблем, пов'язаних із неповними рядами даних, наявністю неякісних

або не перевірених даних (розбіжностей), у деяких випадках відсутністю систематичного збору даних для розрахунку показників, потребує застосування еволюційного підходу до розроблення показників – від простого до складного, врахування просторових та часових аспектів, переведення до загальних одиниць виміру для полегшення інтерпретації й порівняння.

Із метою поліпшення інформаційного забезпечення екологобезпечного землекористування та полегшення аналітичної інтерпретації використовуються агроекологічні, тобто підсумкові, показники, що об'єднують вихідні дані, які служать для опису стану довкілля, ризиків для навколишнього середовища, зміни умов останнього (табл. 3).

Як показано в таблиці 3, критерії вибору й вимоги для екологічних показників і даних, на основі яких їх розраховують, що використовуються ОЕСР, застосовують також в Україні, але показники, які не засновані на міжнародних стандартах, неможливо використовувати для міжнародних зіставлень. Також потребують розроблення граничні або еталонні значення конкретних показників, пристосованих до регіональних особливостей сільськогосподарського землекористування.

3. Критерії вибору екологічних показників, що використовуються ОЕСР

Критерії вибору	Принцип*
Репрезентативність характеристики екологічної обстановки, тиску на навколишнє середовище та реакції суспільства	Суттєвість
Простота, легкість інтерпретації, відображення тенденцій у часі	Періодичність
Можливість міжнародних зіставлень	Порівнянність
Національний характер або пристосованість до регіональних екологічних проблем республіканського значення	Доречність
Наявність граничного або еталонного значення для порівняння й оцінки одержаних значень	х
Вимоги до показників	
Заснованість на міжнародних стандартах	х
Зв'язок з економічними моделями, прогнозуванням та інформаційними системами	Системність
Вимоги до даних, на основі яких розраховуються показники	
Доступність та економічність за співвідношенням витрат і результатів	Доступність
Якість і задокументованість	Достовірність
Регулярне й надійне оновлення	Послідовність

*доповнено.

Джерело: [15, с. 5].

У зарубіжних країнах система аналітичної інформації створюється на основі системи дескриптивної (описової) статистики (табл. 4). Її головна мета – макроекономічний аналіз, проте результативні огляди й рейтинги дають

суб'єктам сільськогосподарського землекористування можливість аналізу існуючої екологічної інформації, прогнозування розвитку ринків, визначення напрямів удосконалення своїх ринкових стратегій.

Практична спрямованість системи статистики відображається в оцінюванні результативності конкретних природоохоронних заходів, зокрема, розроблена в ЄС Європейська система збору економічної інформації по навколишньому середовищу (SERIEE), яка зосереджена на описі фінансування витрат на охорону навколишнього середовища та вимірюванні кінцевих результатів діяль-

ності з охорони навколишнього середовища, уможливорює зв'язати грошові потоки з даними стану природних ресурсів і забруднення, викликаного різними галузями економіки. Статистичним спостереженням передувало розроблення спільної класифікації природоохоронних заходів, зокрема щодо охорони ґрунтів.

4. Агроекологічні показники, що використовуються у зарубіжній практиці

Агроекологічні показники ЄС AEI*	Показники IRENA**	Індикатори OECD (Організації економічного співробітництва і розвитку)
Зміна структури землекористування	Зміна структури землекористування	Переведення сільськогосподарських земель в інші категорії земель (наприклад, лісові землі, землі під забудовою, землі під болотами й інші землі) та переведення інших категорій земель у сільськогосподарські
Ерозія ґрунтів	Ерозія ґрунтів	Площа сільськогосподарських земель, що піддаються водній ерозії, схильних до вітрової ерозії за ступенем ризику ерозії, наприклад, практично незначна, незначна, середня, висока і дуже висока ступінь ризику
Валовий баланс азоту	Валовий баланс азоту	Валовий баланс між внесенням азоту (N) в ґрунт (наприклад, з мінеральними й органічними добривами) і виносом азоту з ґрунту (з урожаєм або в процесі випасання худоби), пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом
Ризик забруднення фосфором	x	Валовий баланс між внесенням фосфору (P) в ґрунт (наприклад, з мінеральними й органічними добривами) і виносом фосфору з ґрунту
Ризик забруднення пестицидами	Забруднення ґрунтів пестицидами	Використання або продаж пестицидів у тоннах активної речовини. Ризик нанесення шкоди екосистемам суші, водним екосистемам і здоров'ю людини в результаті застосування токсичних пестицидів
Ґрунтовий покрив Практика обробки ґрунту	Застосування прийомів найкращої сільськогосподарської практики: ґрунтовий покрив, обробка ґрунту	Кількість фермерських господарств, які проводять регулярні дослідження аналізу ґрунтів на вміст поживних речовин; площа сільськогосподарських земель, на яких проводяться заходи по управлінню поживними речовинами
Площі земель, на яких ведеться органічне сільське господарство	Площі земель, на яких ведеться органічне сільське господарство, ціни, частка ринку, доходи	Площа сільськогосподарських земель фермерських господарств, які мають сертифікат органічного землеробства (або перебувають у процесі перетворення в органічну систему)
Якість води – забруднення нітратами	Нітрати у воді	Забруднення поверхневих та прибережних вод нітратами і фосфатами, які надходять від сільськогосподарських підприємств Кількість постів моніторингу на сільськогосподарських територіях, де перевищено рекомендований ліміт вмісту нітратів та фосфору в поверхневих водах і нітратів у підземних водах
Якість води – забруднення пестицидами	Пестициди у воді	Кількість постів моніторингу на сільськогосподарських територіях, де перевищено рекомендований ліміт вмісту пестицидів у поверхневих і підземних водах, де один або більше пестицидів присутні в поверхневих і підземних водах

* AEI - Agri-Environmental Indicators, ЄС; **IRENA - Indicator Reporting on the Integration of Environmental Concerns into Agriculture Policy.

Джерело: Складено на основі [16, с. 16-23].

Зважаючи на те, що відповідно до Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 року [9] роботи по виконанню завдань якої продовжуються по цей час, пе-

редбачається гармонізація зі стандартами ЄС і міжнародними стандартами методологій, класифікацій та реєстрів, створення системи ключових показників статистики сіль-

ського господарства відповідно до вимог Глобальної стратегії удосконалення сільськогосподарської й сільської статистики, запровадження системи екологічних рахунків та введення індикаторів продуктивності, необхідними показниками обліку й аналізу щодо охорони земель у процесі сільськогосподарського землекористування можна вважати такі:

площі сільськогосподарських земель, які отримують фінансову підтримку в обмін на агроекологічні зобов'язання;

державні та приватні агроекологічні витрати;

витрати на агроекологічні дослідження; зростання сільськогосподарської продуктивності;

площа й дислокація екологічно чистих земель в Україні;

частка сільськогосподарських земель під органічним землеробством;

частка органічної сільськогосподарської продукції у валовому її обсязі;

рівень підготовки фермерів;

баланс поживних речовин сільськогосподарських земель;

домінантні сорти у валовому зборі сільськогосподарських культур;

частка сільськогосподарських земель із трансгенними культурами;

використання нехімічних засобів боротьби зі шкідниками;

використання комплексних засобів боротьби зі шкідниками;

виробництво відновлюваної енергії з сільськогосподарських джерел;

ризики від занедбаних земель унаслідок зміни земельного покриву;

екстернальні ризики, нанесені сільському господарству;

ризики внаслідок сільськогосподарської діяльності.

Зарубіжний досвід поширення екологічної інформації доводить про перспективність сфери інформаційних послуг і консультування як форми екобізнесу з диференційованим практичним застосуванням (табл. 5).

5. Екологічний блок інформаційного забезпечення сільськогосподарського землекористування

Вид екологічної інформації	Практичне застосування	Ніша бізнесу
Екологізація процесу сільськогосподарського землекористування. Індикатори екологізації	Оцінка стану агроєкосистем, вплив на них; наслідків для компонентів агроєкосистем; заходів реагування на стан природного середовища	Формування індикативних зональних рекомендацій для господарюючих суб'єктів, щодо основної спеціалізації
Техногенне навантаження на агроєкосистеми. Інтегральні показники техногенного навантаження на агроєкосистеми (за природними зонами і регіонами)	Ранжирування аграрних регіонів за ступенем техногенного забруднення середовища. Розроблення заходів щодо екологічного захисту земель і підтримки екологічної безпеки	Оцінка екологічних ризиків агрогосподарської діяльності. Нормування техногенного тиску. Керування ризиками. Страхування
Екологічні інновації в сільськогосподарському землекористуванні. Типізація агроєкоінновацій і показники їх використання	Створення банку даних агроєкоінновацій й оцінка їхнього використання. Використання в інформаційних, аналітичних і практичних цілях	Консультування з екоінноваційних питань. Пошук партнерів
Екологічні інвестиції в сільськогосподарському землекористуванні. Типізація агроєкоінвестицій і показники їх використання	Оцінка екоінвестиційної привабливості підприємств, регіонів, окремих напрямів сільськогосподарського землекористування	Консультування з екоінвестиційних питань. Пошук партнерів
Екологічна інфраструктура сільськогосподарського землекористування. Показники наявності й ефективності функціонування об'єктів екоінфраструктури в розрізі територій	Оцінка стану екоінфраструктурного забезпечення сільськогосподарського землекористування як основа реалізації екологічних пріоритетів	Розбудова об'єктів екологічної інфраструктури в рамках державних і приватних замовлень, гарантійне обслуговування
Екологічні послуги. Показники обсягів і структури наданих послуг у розрізі регіонів	Характеристика активності підприємств у реалізації завдань екологізації сільськогосподарського землекористування	Екологічний аудит, стандартизація, сертифікація, маркування

Джерело: Складено на основі [4].

Потенційними споживачами екологічної інформації є:

державні й регіональні органи, відповідальні за розвиток сільськогосподарського землекористування;

державні агентства, що регулюють якість сільськогосподарської продукції, питання захисту рослин, використання пестицидів;

податкові органи;

митні служби;

сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства;

інвестори;

підприємства, що виробляють або здійснюють постачання агротехніки;

фінансово-кредитні установи, а також організації, що надають фінансові послуги (страхування, фінансовий лізинг, консалтинг);

організації, що надають екологічні послуги (аудит, консалтинг, сертифікація, маркування й т.д.).

Забезпечення інформацією про поточний стан і зміни в навколишньому середовищі потребує постійного поповнення системи екологічних показників, особливо в частині агроекологічних зон вирощування сільськогосподарських культур (агрокотипів), змін в коефективності сільськогосподарського виробництва, підвищення аналітич-

ної обґрунтованості, вимірності та простоти інтерпретації показників, формування збалансованих зв'язків між ними [13].

Висновки. Значне відставання інформаційного забезпечення екологобезпечного сільськогосподарського землекористування в Україні від зарубіжної практики потребує прискорення його удосконалення на основі використання кращого зарубіжного досвіду.

Обґрунтування напрямів удосконалення інформаційного забезпечення екологобезпечного сільськогосподарського землекористування дасть можливість виявити нішу надання нових послуг землекористувачам у частині аналітичного обґрунтування напрямів підвищення екологічної ефективності сільськогосподарського землекористування, виконання агроекологічних зобов'язань, оприлюднення результатів і досягнень, за якими визначатимуться конкурентні переваги екологовідповідальних суб'єктів аграрного землекористування. Удосконалення інформаційного забезпечення екологобезпечного аграрного землекористування сприятиме прискоренню імплементації концепції введення системи економіко-екологічних рахунків в Україні в аграрній галузі, що уможливить адекватно з екологічного погляду оцінювати економічні результати агрогосподарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Бабміндра Д.І. Удосконалення системи ведення державного земельного кадастру в Україні шляхом адаптування до законодавства країн-лідерів / Д.І. Бабміндра, Д.В. Буша, М.О. Ільїна // Вісн. Запорізького нац. ун-ту: Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 106-110.
2. Бордюжа А.С. Удосконалення формування інформаційної системи екобезпечного сільськогосподарського землекористування / А.С.Бордюжа // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. - 2014. - № 1-2. - С. 119-127.
3. Бордюжа А.С. Удосконалення структури інформаційної системи сільськогосподарського землекористування / А.С. Бордюжа // Збалансоване природокористування. – 2015. – № 2. – С. 95-99.
4. Купинец Л.Е. Информационное обеспечение экологического управления продовольственным комплексом / Л.Е. Купинец // Економічні інновації «Українське Причорномор'я в національних і міжнародних координатах розвитку: природокористування, рекреація та туризм». – 2011. – № 44. – С. 134-145.
5. Купріянич І.П. Інформаційно-методичне забезпечення екологобезпечного використання сільськогосподарських угідь / І.П.Купріянич, О. С. Дорош // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 69-70.
6. Паленичак О.В. Роль агроекологічного моніторингу в оптимальному використанні земельно-ресурсного потенціалу / О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 27-30.
7. Статистика сільського господарства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/res/blanks/stat/statsexoz.aspx>.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
9. Стратегія розвитку державної статистики на період до 2017 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України №145-р від 20 берез. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80>.
10. Третяк А.М. Концепція розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій / А.М. Третяк, В. М. Другак //Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2014. – № 1-2. – С. 133-142.
11. Agri-environmental indicators. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/tad/sustainable-agriculture/agri-environmentalindicators.htm>.

12. ELISA European Centre for Nature Conservation (ECNC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecnc.nl/doc/projects/elisa.html/>.

13. Environmental Indicators for Agriculture: Methods and Results, Volume 3. - OECD 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/tad/sustainable-agriculture/40680869.pdf>.

14. Land Use/Cover Area frame statistical Survey (LUCAS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lucas/overview>.

15. OECD environmental indicators development, measurement and use. reference paper, OECD 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/24993546.pdf>.

16. Агроэкологические показатели. Записка секретариата. Обзор отдельных показателей, не включённых в руководство. – Женева, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: unesce.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2016 р.

Фахове рецензування: 24.10.2016 р.

* * *

Новини АПК

Розвиток органічного виробництва сприяє реалізації експортного потенціалу України

17 січня 2017 року під головуванням заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової відбулося засідання робочої групи з питань удосконалення законодавства у сфері органічного виробництва.

На засіданні обговорено питання відповідності чинних законодавчих норм директивам Європейського Союзу в сфері регулювання органічного виробництва. Зокрема, напрацьовувалися питання щодо усунення можливих бар'єрів у розвитку органічного виробництва та входження на ринок, невластивих для європейської практики.

Учасниками ринку висловлена позиція щодо максимальної підтримки зареєстрованого у Верховній Раді України законопроекту № 5448 від 24.11.2016 року «Про основні принципи та вимоги до органічного обігу та маркування органічної продукції» як такого, що дасть змогу повністю імплементувати норми Європейського Союзу на території України та полегшить доступ української продукції до ринків преміум-сегменту, а також створить більш прозорі та прості умови функціонування галузі.

«Розвиток органічного виробництва може суттєво поліпшити експортний потенціал України навіть на тих ринках, де ми посідаємо провідні позиції, наприклад, пшениці. Не останню роль тут відіграє нормативно-правове регулювання галузі, яке має бути адаптоване до міжнародних, у першу чергу європейських вимог», – повідомила Олена Ковальова.

За оцінками учасників ринку, експорт органічної пшениці в 2015/16 маркетинговому році становив близько 70 тис. т. У поточному 2016/17 МР пшениця третього класу поставлялася на зовнішні ринки за середньою ціною 150 дол. США за 1 т, органічна – 225 дол. за 1 т. Основний споживач – країни ЄС.

Довідково. Участь у засіданні взяли представники Мінагрополітики, Держрибагентства, ДУ «Держгрунтоохорона», Держлісагентства, Федерації органічного руху України, Громадської спілки виробників органічних сертифікованих продуктів «Органічна Україна», швейцарсько-українського проекту «Розвиток органічного ринку в Україні», ТОВ «Органік Стандарт», консалтингової агенції «Кьюз», Комітету з роздрібною торгівлю Європейської Бізнес Асоціації.

Прес-служба Мінагрополітики України

Організаційно-економічні критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. В нинішніх умовах господарювання питання підвищення ефективності державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції вкрай актуальне. При цьому підтримка державою сільського господарства має бути не просто дієвою і впливати на поліпшення показників економічної та соціальної ефективності, але й стимулювати розвиток країни як аграрної. Адже ефективна політика підтримки сільського господарства є значущим інструментом впливу на розвиток суб'єктів економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних учених В.І. Власова [2], Б. Данилишина [3], М.Я. Дем'яненка [4], В.К. Збарського [6], М.Й. Маліка [8], В.Я. Месель-Веселяк [9], П.Т. Саблука [11], Т.І. Яворської [12], М. Оніщука й інших науковців обґрунтовано загальнотеоретичні, методологічні та практичні аспекти формування державної підтримки аграрних підприємств. Однак існуючі проблеми й механізми реалізації державної підтримки сільського господарства України потребують подальших теоретико-методологічних досліджень.

Мета статті – аналіз організаційно-економічних критеріїв державної підтримки сільськогосподарських підприємств та їх вплив на конкурентоспроможність.

Виклад основних результатів дослідження. Система податкових пільг, яка діяла в Україні для аграрної галузі останніми ро-

ками, викликала багато нарікань через їх низьку ефективність. Окрім того у 2015 році змінилась система оподаткування, а у 2016 році система спецрежиму ПДВ для аграріїв. Велику частину податкових пільг підприємствам сільського господарства переглянуто, скорочено або зовсім скасовано [10].

Система державного регулювання АПК в Україні повинна бути побудована на заінтересованості та, відповідно, взаємодії трьох основних учасників: сільськогосподарських виробників, комерційних компаній першої й другої сфери АПК та уряду. Ринковий механізм неспроможний забезпечити паритетні відносини між галузями, й від цього надто потерпає сільське господарство. Виникає необхідність у державному регулюванні, яке доповнює ринковий механізм. Держава спрямовує структурні зміни в галузях АПК у сприятливий для національної економіки бік.

Загальними підходами, методами і механізмами державного регулювання конкурентоспроможності продовольчого комплексу в багатьох країнах світу є: розвинена ринкова аграрна інфраструктура; еквівалентні взаємовідносини між галузями сільського господарства та галузями промисловості й послуг; охорона навколишнього середовища; програми державної підтримки та розвитку сільськогосподарських товаровиробників і сільської місцевості в цілому; політика протекціонізму щодо власного товаровиробника [9]. Проте слід врахувати специфіку сільського господарства України.

Звернімося до досвіду країн із «перехідною» економікою, до них належить, наприклад: Польща, із сільським господарством якої пов'язано близько 27,4 % активного на-

* Науковий керівник – О.О. Непочатенко, доктор економічних наук, професор.

© С.А. Пташник, 2017

селення та 51,7 % земельних угідь країни. Оцінюючи досвід аграрної реформи до вступу країни в ЄС, можна виділити такі концептуальні засади її реалізації: єдність і цілісність із загальнодержавною політикою розвитку країни, яка полягала в лібералізації та належній державній підтримці сільського господарства, пріоритетність ринкових механізмів; забезпеченість нормативно-законодавчим оформленням загальнодержавної політики країни відповідно до цілей економічної політики ЄС [1, с. 134-135; 2, с. 117-122].

Відчутний індивідуалізм польських виробників у поєднанні зі значною роздробленістю господарств обмежує їхню конкурентоспроможність. Тому особливо важливим фактором підтримки невеликих господарств Польщі у напрямі підвищення їх конкурентоспроможності є створення груп виробників сільськогосподарської продукції за окремими її видами (зерно, молоко тощо) [12, с. 171-172].

Аналіз досвіду Польщі показує, що корисними для України можуть бути: розробка стратегій розвитку сільських територій на 15 років; заходи щодо підвищення соціальної активності населення у створенні інститутів громадянського суспільства за місцем проживання; регулювання процесу формування Кабінетом Міністрів України елементів ринкової інфраструктури, зокрема надання органам місцевого самоврядування права акумулювання в місцевих бюджетах переважної частини (або повністю) земельного податку (фіксованого сільськогосподарського податку) й податку на нерухомість – для зміцнення фінансової самостійності сільських громад [5, с. 90].

Основними нормативно-правовими акти, що визначають державну підтримку аграрної галузі та сільськогосподарських товаровиробників в Україні, є Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку

села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [8].

Характерним є низький рівень обізнаності селян щодо можливостей одержання ними державної допомоги, складний процедурний механізм і непрозорість її одержання, внаслідок чого основна маса вітчизняних товаровиробників, які такої підтримки потребують, залишаються поза її межами: у 2010 році із 52 тис сільськогосподарських підприємств підтримкою скористалися лише 2,3 тис., пільгові кредитні ресурси використовували лише 10 % фермерських господарств, соціально спрямовані дорадчі послуги в 11 регіонах країни взагалі не надавалися [7]. Для одержання коштів агропромислового підприємству необхідно надати безліч документів, а рішення про доцільність надання коштів приймається на закритих засіданнях конкурсних комісій Міністерства аграрної політики та продовольства і облдержадміністрацій. Крім того, даний вид підтримки надається юридичним особам та залишає поза увагою особисті селянські господарства, тому здебільшого кошти одержують лише великі фінансово потужні приватні підприємства.

З кожним роком в Україні зростає обсяг коштів з державного бюджету на підтримку розвитку сільського господарства. Проте аграрний сектор економіки працює на межі збитковості, що свідчить про недостатню ефективність системи державної підтримки. Динаміку обсягів цієї підтримки в Україні впродовж останніх років розглянемо в табл. 1. На основі аналізу таблиці можна зробити висновок, що з кожним роком видатки для підтримки з боку держави не скорочуються, а, навпаки, зростають.

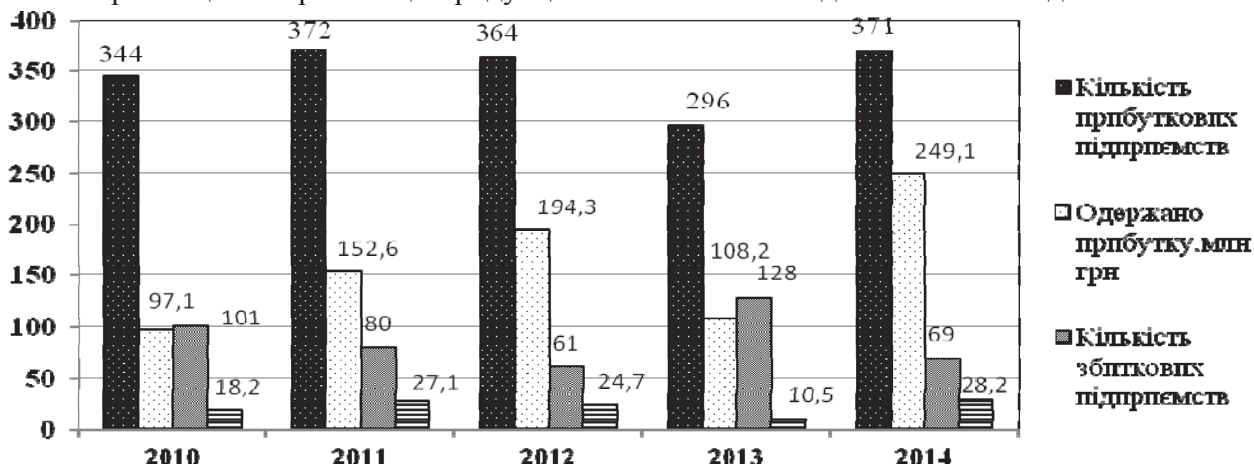
1. Видатки Держбюджету України, млрд грн

Показник	Рік					Відхилення 2010 р. від 2014 р., +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Усього видатки Державного бюджету	274,1	307,7	342,79	360,5	363,6	89,5
Мінагрополітики	6,4	5,8	10,5	8,6	8,4	2
До загального обсягу видатків, %	2,33	1,88	3,06	2,39	2,3	-

Джерело: За даними додатків до Держбюджету України на 2010–2014 рр.

Припинення дії державних цільових програм призвело до скорочення окремих напрямів державної підтримки. Так, у червні 2011 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» втратили чинність Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року й Державна цільова програма створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, які діяли з 2009 року.

У багатьох країнах світу плідно застосовується державна підтримка аграріїв, що дає позитивні результати розвитку сільського господарства, адже йому притаманна сезонність виробництва та реалізації продукції.

1. Економічні результати сільськогосподарського виробництва Черкаської області за 2010-2014 рр.

Джерело: Розраховано за даними форми 50-сг (річна). Наказ Держслужби статистики у Черкаській області від 02.07.2014 р. № 206.

Як видно з рисунка 1, кількість підприємств щороку зростає, але одержані прибутки й рентабельність залишаються нестабільними. Одним із основних напрямів підтримки

За допомогою державної фінансової підтримки можна вплинути на процеси відтворення, поліпшити фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, оскільки розширене відтворення зможе розв'язати наростаючу проблему продовольчої безпеки країни. На процес відтворення можна вплинути за допомогою бюджетних дотацій у сільське господарство, зниження відсоткових ставок, врегулювання цін на сільськогосподарську продукцію, які бувають нижчими ніж собівартість цієї продукції, державна підтримка лізингових технологій для аграріїв, оскільки фізичне спрацювання основних засобів випереджає їхнє оновлення. Сільськогосподарські виробники повинні відчувати захист із боку держави, бо самостійно на сучасному етапі вирішити багато складних питань занадто важко.

ки сільськогосподарських товаровиробників є бюджетна дотація тваринництва та державна підтримка виробництва продукції рослинництва [6].

2. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва у Черкаській області за 2010-2014 рр.

Рік	Виробництва продукції рослинництва, тис. грн, за рахунок		Виробництва продукції тваринництва, тис. грн, за рахунок	
	бюджетних дотацій	податку на додану вартість	бюджетних дотацій	податку на додану вартість
2010	45687,4	89186,1	11558,7	183953,4
2011	18,0	135400,7	2072,4	70232,3
2012	37,8	278150,9	252455,1	98349,3
2013	48,0	217600,9	9708,8	129166,4
2014	0,0	402888,1	11327,8	492524,7

Джерело: Розраховано за даними форми 50-сг (річна). Наказ Держслужби статистики у Черкаській області від 02.07.2014 р. № 206.

Протягом 2010-2014 років з державного бюджету за рахунок податку на додану вартість направлялися чималі кошти для фінансової підтримки сільгосп підприємств Черкаської області, однак позитивних зрушень в агропромисловому комплексі не сталося. Причиною такої ситуації, на нашу думку, є недосконалість нормативно-правової бази щодо здійснення фінансової підтримки підприємств АПК, яка не забезпечує достовірне та обґрунтоване визначення потреби у компенсаційних коштах, а також призводить до

втрати права на одержання компенсаційних коштів суб'єктами АПК. Дані таблиці 2 показують, що вітчизняна державна підтримка сільського господарських підприємств Черкаської області характеризувалась невеликими обсягами прямої державної підтримки (пряма бюджетна підтримка наразі надається лише галузі тваринництва, але її обсяг досить незначний – 50 млн грн у рік) та значимими за обсягами преференціями зі сплати ПДВ.

Рис. 2. Рівень рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції у Черкаській області за 2010-2014 рр.

Джерело: Розраховано за даними форми 50-сг (річна). Наказ Держслужби статистики у Черкаській області від 02.07.2014 р. № 206.

Із рисунка 2 можна зробити висновок, що за останні п'ять років спостерігається великий розрив між галуззю рослинництва і тваринництва. Лише у 2014 році було невелике позавлення в галузі тваринництва. Фінансова підтримка галузі рослинництва й тваринництва – це запорука продовольчої безпеки нашої країни, тому розв'язання проблем в аграрному секторі економіки можливе на основі концентрації державної фінансової підтримки [4].

Щорічна зміна порядків і механізмів виділення коштів з державного бюджету, їхня громіздкість, запізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року спричиняє несвоєчасне одержання коштів державної фінансової підтримки й неефективне їх використання і повернення в кінці року до державного бюджету [6].

У системі державної підтримки агропромислового сектору залишається ще багато нерозв'язаних проблем, які стосуються кредитної, цінової, регуляторної та страхової діяльності. Зокрема, невиконання законодавчо встановлених вимог щодо обов'язкового страхування сільськогосподарського виробництва призводить до значних втрат державного бюджету на ліквідацію наслідків стихійних лих.

Запроваджена система фінансування державної підтримки агропромислового комплексу не забезпечує визначеного на законодавчому рівні сприяння життєздатності сільськогосподарських підприємств, їх конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, посилення соціального захисту сільського населення [11].

Діюча система використання коштів державного бюджету звужує доступ більшості малих сільськогосподарських товаровиробників до неї та не забезпечує їх ефективного використання. Відсутність розгалуженої системи регіональних дорадчих служб, метою діяльності яких є розширення професійних знань і вдосконалення практичних навичок, підвищення ефективності господарювання й розвитку сільської місцевості, стримує однаковий доступ усіх сільськогосподарських товаровиробників до державної фінансової підтримки.

Висновки. Виходячи з аналізу організаційно-економічних критеріїв державної під-

тримки сільськогосподарських підприємств, головними пріоритетами державної агропромислової політики повинно стати: безумовне збільшення рівня державної підтримки; поступова переорієнтація фінансування сільського господарства у бік збільшення спрямування державних коштів на розвиток аграрної інфраструктури; екологічна спрямованість аграрної політики та раціональне землекористування; збільшення обсягів фінансування на наукові розробки у сфері енергозбереження, селекції, підвищення професійної кваліфікації сільськогосподарських виробників тощо.

Список використаних джерел

1. Власов В.І. Проблеми вступу України до Європейського Союзу / В.І. Власов, Р.П. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 132–137.
2. Власов В.І. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу / В.І. Власов, М. Оніщук, О. В. Овсянніков // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 117–123.
3. Данилишин Б. Нова державна підтримка агропромислового комплексу – шлях в нікуди [Електронний ресурс]. / Б. Данилишин. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html.
4. Дем'яненко М.Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іваніна // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3-9.
5. Experience managing the development of rural areas in Poland / MK orlat, OM burial, MN Ksenofontov [et al.] // Statistics of Ukraine. – 2007. – № 1. – Р. 84-90.
6. Збарський В.К. Державна підтримка сільського господарства / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74-80.
7. Ілюзія підтримки аграріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737776>.
8. Малік М.Й. Державне регулювання аграрного сектору економіки в дослідженнях вітчизняних вчених / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 153.
9. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Доп. на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лют. 2010 р. – К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2010.
10. The problems of the agricultural sector must be addressed immediately to ensure the food security of Ukraine. [Electronic resource]. – Access mode:http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/problemi_agrarnogo_sektoru_potribno_virishuvati_negayno_dlya_zabezpechennya_prodovalchoi_bezpeki_ukraini/#.
11. Sabluk P. Main directions of improvement of the state of Agrarian Policy in Ukraine / P. Sabluk, Y. Luzan // Ekonomika APK. – 2011. – № 5. – Р. 3-17.
12. Яворська Т.І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т.І. Яворська // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 166–172.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2016 р.

Фахове рецензування: 15.11.2016 р.

*

Методичні засади управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу

Постановка проблеми. Через нестабільність економіки та її постійні перепади українські підприємства стикаються з різними ризиками і загрозами, які призводять до збільшення небезпеки стосовно їхньої фінансової сфери, яка є основою діяльності підприємств усіх форм власності. Саме суть завдань, що розв'язує управління фінансовою безпекою у теперішньому стані економічної системи та збільшення ризиків у фінансовій діяльності підприємств, дає можливість виявити зв'язок між забезпеченістю зростання суми їхнього чистого прибутку, його достатньої фінансової стійкості й платоспроможності, а також ефективною нейтралізацією фінансових ризиків та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні засади управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу знайшли відображення у працях вітчизняних науковців, таких як О. Ареф'єва [1], О. Барановський [2], І. Бланк [4], К. Горячева [6], О. Василик, С. Мочерний [5], М. Єрмошенко [8], Г. Козаченко [9], В. Мунтіян [10], А. Штангрет [11] та зарубіжних науковців [12 – 16]. Попри вже сформовану теоретико-методичну базу щодо питань дослідження управління фінансовою безпекою підприємств складний характер фінансових відносин суб'єктів господарювання спонукає до пошуку новітніх ідей у системі врегулювання даного питання.

Мета статті – формування методичних засад щодо здійснення управління фінансовою безпекою підприємств агропромисло-

го комплексу з метою формування постійного і зрозумілого механізму забезпечення фінансової безпеки, як запоруки стабільного розвитку підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Розв'язання проблем фінансової нестабільності, кризових явищ у суб'єктах підприємництва, банкрутства можливе через забезпечення їхньої фінансової безпеки. Нині все більшого значення набувають відносини з управління фінансовими ресурсами та оптимізації їх використання, а також фінансові інструменти, що забезпечують стабільну й ефективну діяльність суб'єкта підприємництва.

Фінансову безпеку кожного підприємства потрібно розглядати як окремий об'єкт, яка відображає у кількісному та якісному вимірах рівень безпеки суб'єкта підприємництва.

Найбільш узагальнене визначення фінансової безпеки сформулював І. Бланк: «Фінансова безпека підприємства є кількісно та якісно детермінованим рівнем його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних, збалансованих інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого росту в даному та перспективному періодах» [4].

Розробка й запровадження ефективного механізму забезпечення управління фінансовою безпекою дає змогу забезпечити захист підприємства від загроз і небезпек внутрішнього та зовнішнього середовища та є умовою забезпечення стійкого зростання підприємства.

Механізм управління фінансовою безпекою підприємства являє собою сукупність

* Науковий керівник – А.Д. Чикуркова, доктор економічних наук, професор.

© О.А. Хоменко, 2017

його основних принципів, функцій, методів, прийомів, інструментів і стимулів. В основі механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства лежить системне поєднання функцій, інструментів, методів організаційного, нормативно-правового забезпечення, створених на базі принципів забезпечення фінансової безпеки для захисту фінансових інтересів підприємства.

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства зумовлюється наявним для кожного з них завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності.

Створення такого механізму відбувається проведенням певних дій над об'єктами фінансової безпеки, таких як доходи, джерела й обсяги фінансових ресурсів, структура активів, структура грошових потоків, структура капіталу, інвестиції, фінансові ризики, система фінансових інновацій і т. д. [9].

Необхідно зазначити, що функціонування такого механізму та його ефективність найбільшою мірою визначається рівнем організаційного забезпечення, що виконує роль певного з'єднувального фактора між усіма суб'єктами й об'єктами фінансової безпеки.

Організаційне забезпечення управління фінансовою безпекою підприємств покликане посприяти послідовності контролю за рівнем фінансової безпеки складанням необхідної внутрішньої документації, а також розробкою функціональних обов'язків працівників, діяльність яких пов'язана з використанням фінансових і матеріальних ресурсів, що дасть змогу захистити фінансові інтереси підприємства, запобігти фінансовій, матеріальній та нематеріальній шкоді, гарантувати забезпечення ефективного функціонування системи фінансової безпеки.

Метою організаційного забезпечення управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу є підтримання його стабільного фінансового становища, а також створення умов для стійкого функціонування й розвитку підприємств за запланованою стратегією.

Під організаційним забезпеченням управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу можна вважати систему координаційних, субординацій-

них і взаємозв'язаних факторів усередині підприємства та за його межами, а також сукупність організаційних методів аналізу, проектування, звітності, контролю та законодавчих норм, втілених у внутрішні нормативні документи підприємства, за допомогою яких воно здатне вберегтися від негативного впливу зовнішнього середовища й унеможливити виникнення внутрішніх загроз і ризиків, чим гарантує безпечніші умови для свого розвитку. Для забезпечення фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу необхідно здійснити детальний аналіз причин фінансової нестабільності як окремо взятого підприємства, так і галузі в цілому, що дасть змогу на ранній стадії виявити ознаки кризового розвитку, визначити його масштаби, дослідити основні фактори, що його зумовлюють, розробити заходи щодо запобігання кризі та попередження банкрутства. Важливими елементами є пошук оптимальних важелів і механізмів забезпечення фінансової безпеки, здійснення постійного моніторингу й контролю за станом і рівнем фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

О.А. Єрмоленко [7] під системою забезпеченості фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу розуміє сукупність здійснюваного комплексу заходів в інтересах захисту бізнесу від внутрішніх та зовнішніх негативних фінансових загроз (рис.).

Реалізація всіх зазначених заходів допоможе підприємству створити необхідний запас фінансової міцності перед існуючими загрозами й тими, що постійно виникають.

В умовах сьогодення можна спостерігати такий стиль управління, як «реактивний», за якого при прийнятті управлінських рішень керівник бере до уваги лише поточні проблеми підприємства. При цьому не можна стверджувати, що стратегічним питанням, питанням захисту фінансових інтересів зовсім не приділяється уваги, оскільки у підприємствах створюються різноманітні підрозділи внутрішнього контролю, фінансової та економічної безпеки, служби планування, маркетингу, менеджменту, але всі ці підрозділи розв'язують все ж таки свої вузькі окремі завдання без бачення загальної стратегії підприємства.

Комплекс заходів для захисту підприємства від внутрішніх і зовнішніх негативних фінансових загроз

Джерело: Авторська розробка.

Найефективнішим способом управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу є комплексний підхід, що включає в себе запровадження керівником чи власниками підприємства єдиних вимог до всіх складових системи управління ним і організацію контролю за виконанням запроваджених вимог, а також розподіл відповідальності між персоналом, встановлення числових показників та значень фінансової безпеки.

Таким чином, з одного боку, фінансова безпека включає такі показники, як ліквідність, рентабельність, фінансова стійкість, а з іншого – вона є складовою економічної системи підприємства по горизонталі або складовою фінансової безпеки всієї держави по вертикалі.

Підприємства можуть досягти високого рівня фінансової безпеки якщо будуть реалізовані такі завдання, як ідентифікація ризиків і пов'язаних із ними потенційних небезпек та загроз; визначення числових індикаторів фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу; запровадження системи діагностики й моніторингу стану фінансової безпеки підприємства; здійснення контролю та оцінки ефективності дії всієї системи фінансової безпеки підприємства; запровадження таких фінансових умов, які б забезпечили постійне зростання прибутку підприємств; створення оптимального розміру фінансових ресурсів із залученням внутрішніх та зовнішніх джерел, що забезпечило б фінансову стійкість і платоспроможність підприємств протягом усього періоду його функціонування; створення умов, необхідних

для забезпечення оптимального обсягу й ефективності інвестицій; мінімізація фінансових ризиків підприємств; своєчасне впровадження у фінансову діяльність підприємства сучасних технологій управління та інструментів їх забезпечення; ефективний і швидкий вихід підприємств із фінансової кризи й нейтралізація їх наслідків [4, с. 132–133].

Висновки. Формування методичних засад щодо здійснення управління фінансовою безпекою підприємств агропромислового комплексу є запорукою стабільного розвитку самих підприємств.

Суть завдань, що розв'язує управління фінансовою безпекою, виявляє зв'язок між забезпеченістю зростання суми чистого прибутку підприємства, його достатньої фінансової стійкості та платоспроможності й ефективною нейтралізацією фінансових ризиків і загроз.

Створення повноцінного механізму фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу повинно бути складовим стратегічного управління підприємством, що дає змогу поліпшити його визначення як системи економічних відносин, які виникають між органами управління та різними групами агентів, з приводу виконання цілей підприємства на тривалий термін, у тому числі забезпеченням фінансової безпеки.

У свою чергу, вивчення механізму фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу уможливило найповнішою мірою визначити цей стан економічних відносин, що виникають між органами управління, які здійснюють забезпечення стратегічних цілей, через вирішення їхніх фінансових інтересів і такий стан можна виразити у фінансових показниках.

Список використаних джерел

1. *Ареф'єва О.В.* Планування економічної безпеки підприємства / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко. – К.: Європ. ун-т, 2004. – 170 с.
2. *Барановський О.І.* Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2004. – 760 с.
3. *Білик М.Д.* Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці / М.Д. Білик // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. – 2008. – №4(83). – С. 129–133.
4. *Бланк І.А.* Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
5. *Василик О.* Фінансова безпека // Економічна енциклопедія: у 3-х т. – Т. 3 / О. Василик, С. Мочерний. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.
6. *Горячева К.С.* Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / К.С. Горячева. – К.: НАУ, 2006. – 18 с.
7. *Єрмоленко О.А.* Сутність фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс]. О.А. Єрмоленко – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2011_3/Ermolenko_311.htm.
8. *Єрмошенко М.М.* Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: препринт наук. доп. / М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева, А.М. Ашуев. – К.: Нац. акад. управління, 2005. – 78 с.
9. *Козаченко Г.В.* Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [моногр.] / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
10. *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.
11. *Штангрет А.М.* Економічна безпека підприємства в умовах антикризового управління: концептуальне визначення та механізм забезпечення: [моногр.] / А.М. Штангрет, Я.В. Котляревський, М.М. Караїм. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2012. – 288 с.
12. *Bouris Mark.* Yellow Brick Road to Your Financial Security / Mark Bouris. – Allen & Unwin, 2008. – 256 p.
13. *Lewis D. Solomon.* Financial security & personal wealth / Solomon Lewis D - Transaction Publishers, 2005. – 250 p.
14. *Dr. Patchin Curtis & Mark Carey.* Risk Assessment in Practice / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, - New York, United States, October 2012. – 28 p.
15. *Weill P.* Don't Just Lead, Govern: How Top-Performing Firms Govern IT. MIS Q Exec. 3(1), 2004.
16. *Hacker J. S.* The Insecure American: Economic Experiences, Financial Worries, and Policy Attitudes / J. S. Hacker, P. Rehm, M. Schlesinger // Perspectives on Politics. – 2013. – Vol. 11, No. 1. – P. 23–49.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2016 р.

Фахове рецензування 22.11.2016 р.

*

Ефективність виробництва хмелю в Україні

Постановка проблеми. Хмелярство – важлива галузь сільського господарства України. Хмелепродукцію використовують у пивоварній галузі, медицині, парфумерії, харчовій та в інших галузях промисловості. Для розвитку хмелярства Україна має сприятливі природно-кліматичні умови і може повністю забезпечувати попит на сировину вітчизняних пивоварних підприємств та експортувати її за межі держави [4].

Проте через відсутність у галузі дієвої державної протекціоністської політики виникло стійке від'ємне сальдо експортно-імпортних торгових операцій на ринку хмелю; було призупинено виплати державної підтримки хмелярам, що призвело до кредиторської заборгованості. Крім того, через низьке фінансове забезпечення наукових досліджень, спрямованих на створення й запровадження нових високоврожайних сортів хмелю, інноваційних технологій його вирощування, збирання та переробки; відсутність у більшості підприємств спеціалізованої техніки й обладнання для вирощування та переробки хмелепродукції; невідповідність регламентації й сертифікації технологічних процесів до вимог Європейських регламентів; низький рівень залучення інвестицій тощо – все це зумовило занепад хмелярської галузі та в загальному, на нашу думку, призвело до втрати конкурентних переваг вітчизняної хмелепродукції, передусім на внутрішньому ринку. Так, за відносно невеликий період часу відбулося суттєве зниження основних натуральних і вартісних показників продуктивності хмелярства. Враховуючи потенційне значення вирощування культури хмелю не лише для розвитку

окремо взятих регіонів, але й для розвитку економіки держави в цілому, вважаємо за потрібне детальніше розглянути нинішню тенденцію виробництва хмелярської продукції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень проблематики виробництва хмелю в Україні висвітлені в наукових працях О.Я. Стойка, Н.О. Куровської, Т.С. Муляр [9], А.В. Проценко [5], Т.Ю. Приймачук [8], Р.І. Рудика [6], А. Anon [10], D. Sugier [11] та ін. Проте нинішня непроста ситуація з вирощуванням хмелю в державі потребує нових додаткових досліджень.

Мета статті – проаналізувати динаміку виробництва хмелю в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Хміль – багаторічна сільськогосподарська культура, що належить до родини коноплевих. Широке використання цієї специфічної рослини в промисловій переробці зумовлює постійний попит на основний продукт даного виробництва – хмелеву шишку. Відомо, що більше 90 % усієї вирощеної хмелярами продукції споживається виробниками пива. Так, за різними оцінками експертів, нині річна потреба пивної промисловості України в хмелярській сировині знаходиться в межах 100 т. Лише невеликий відсоток від цієї потреби забезпечується за рахунок вітчизняного хмелю, а решта завозиться з-за кордону. Така ситуація, на думку експертів, склалася, по-перше, через належність значної кількості національного пивного ринку зарубіжним компаніям, які завантажують власне виробництво за рахунок імпортової сировини. Іншою ж причиною є наявність багатьох проблем, що існують в галузі. Серед головних причин називають такі: відсутність у більшості підприємств ділових зв'язків щодо збуту власної продукції; невідповідність наявного асортименту хмелярської продукції

* Науковий керівник – О.В. Захарчук, доктор економічних наук.

© Ю.О. Гіренко, 2017

існуючим запитам пивного ринку, у тому числі, стосовно продуктів переробки (гранули/екстракти); загально світові зміни на ринку хмелярської й пивної продукції, а також низька якість вітчизняного хмелю. Сукупність дії цих та інших чинників у підсумку призвела до значних проблем із реалізацією хмелю. Варто зауважити, що тривале складське зберігання призводить до втрати гірких речовин, що значно знижує ринкову ціну та-

кої хмелярської продукції. Додатковим чинником погіршення існуючої економічної ситуації вважається невисока врожайність, а також незадовільний рівень технічного оснащення українських хмелярських підприємств. Зважаючи на це, за відносно короткий період часу відбулося суттєве скорочення основних показників ефективності виробництва. Зменшилася кількість і самих підприємств (табл. 1) [3; 7; 1].

1. Кількість підприємств галузі хмелярства, од.

Область	Рік				2015 р., %, до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	35	17	13	3	8,6	23,1
Львівська	4	4	2	2	50,0	100,0
Рівненська	2	3	1	-	-	-
Хмельницька	1	1	1	1	100	100
Інші*	4	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	46	25	17	6	13,0	35,3

* Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Отже, з даних таблиці 1 видно, що у 2005 році в Україні функціонувало 46 підприємств, які вирощували хміль. У 2010 році їхня кількість була 25 од., або в 1,8 раза менше, а в 2015-му – лише 6 од., що в 4,2 раза менше проти 2010 року і в 7,7 раза порівняно з 2005 роком.

По областях України кількість хмелярських підприємств скоротилася: у Житомирській – на 32 од., або в 11,7 раза та становить 3 од.; у Львівській – на 2 од., або у 2 рази і нині має 2 од.; у Хмельницькій – не змінилася й має 1 од.; у Рівненській, Вінни-

цькій, Волинській, Київській та Луганській – загалом на 6 од. і в 2015 році в даних областях уже не вирощують хміль.

Як наслідок, зменшилася також площа насаджень хмелю. Якщо у 2005 році у цілому по Україні вона становила 665 га, то у 2015-му – лише 187 га, що в 3,6 раза менше. У тому числі: у Житомирській області площа хмелю скоротилася на 369 га, або у 3,8 раза – до 133 га; у Львівській – на 54 га, або у 3,2 раза – до 25 га; у Хмельницькій – на 10 га, або на 25,6 % до – 29 га (табл. 2).

2. Площа насаджень хмелю в сільськогосподарських підприємствах, га

Область	Рік				2015 р., %, до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	502	484	295	133	26,5	45,1
Львівська	79	108	54	25	31,6	46,3
Рівненська	19	32	20	-	-	-
Хмельницька	39	46	31	29	74,4	93,5
Інші*	26	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	665	670	400	187	28,1	46,8

*Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Проте з розрахунку на одне підприємство площа хмелю як в окремих областях, так і в цілому по Україні зросла, що зумовлено перевищенням темпів зниження кількості хмелярських підприємств над темпами зниження площі насаджень хмелю. Так, у підприємствах Житомирської області даний показник збільшився на 30,0 га, або у 3,1 раза й

становив 44,3 га. Зокрема, у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району площа насаджень хмелю нині дорівнює 60,7 га, у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 65,8 га.

У підприємствах Львівської та Хмельницької областей площа хмелю характеризується тенденцією до зменшення: відповідно

на 7,3 га, або на 36,7 % і 10,0 га, або на 25,6 % до величини 12,5 і 29,0 га у 2015 році. В Україні площа насаджень хмелю в одному сільськогосподарському підприємстві

у 2015 році становила 31,2 га і порівняно з 2005-м збільшилася на 16,7 га, або у 2,2 раза (табл. 3).

3. Площа насаджень хмелю в середньому одного сільськогосподарського підприємства, га

Область	Рік				2015 р. у % до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	14,3	28,5	22,7	44,3	3,1 р.	2,0 р.
Львівська	19,8	27,0	27,0	12,5	63,3	46,3
Рівненська	9,5	10,7	20,0	-	-	-
Хмельницька	39,0	46,0	31,0	29,0	74,4	93,5
Інші*	6,5	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	14,5	26,8	23,5	31,2	2,2 р.	132,5

* Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Основним інтенсивним фактором розвитку галузі рослинництва, в тому числі й хмелярства, є врожайність. Високий рівень та позитивна тенденція до зміни даного факто-

ра доводять про наявність конкурентних переваг у виробника на ринку. За досліджуванний період у вітчизняних підприємствах цей показник має позитивну тенденцію (табл. 4).

4. Урожайність хмелю в сільськогосподарських підприємствах, ц/га

Область	Рік				2015 р., %, до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	6,9	8,5	8,6	12,8	184,9	148,2
Львівська	8,3	7,6	4,0	9,0	108,7	2,2 р.
Рівненська	9,4	6,9	6,1	-	-	-
Хмельницька	1,5	12,6	6,5	8,7	5,9 р.	132,2
Інші*	13,2	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	7,1	8,6	7,7	11,6	164,5	150,8

* Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Порівняно з 2005 роком урожайність хмелю по Україні зросла в середньому на 4,6 ц/га, або на 64,5 %; у тому числі: у підприємствах Житомирської області – на 5,9 ц/га, або на 84,9 %; Львівської – на 0,7 ц/га, або на 8,7 %; Хмельницької – на 7,2 ц/га, або у 5,9 раза.

Отже, незважаючи на зменшення кількості виробників хмелю, зниження загальної площі його насаджень по Україні, маємо також позитивні тенденції зміни окремих ключових факторів функціонування й розвитку цієї галузі. До речі, якщо у 2005 році генетичний потенціал урожайності поширених в Україні сортів хмелю використовувався лише на 29 %, то в 2015-му даний показник становив 47 %, тобто зріс на 18 пунктів. Для порівняння, у Німеччині реалізація генетичного потенціалу врожайності сортів хмелю наближається до 60%, у США – до 65, у Китаї – до 70% [2].

Збір альфа-кислот з 1 га насаджень хмелю в сільськогосподарських підприємствах України за 2013–2015 роки становить 57,5 кг, у тому числі ароматичних – 52,9, гірких сортів – 81,0 кг (рис. 1).

По областях України у підприємствах Житомирщини даний показник має найвище значення і становить 59,4 кг з 1 га насаджень хмелю ароматичних сортів, 86,3 – гірких сортів та 64,2 кг – у середньому; Львівщини – відповідно 39,8 кг – ароматичних сортів, 66,8 – гірких сортів і 45,9 кг – у середньому; підприємства Хмельниччини й Рівненщини вирощують хміль лише ароматичних сортів, збір альфа-кислот з 1 га насаджень якого становить – відповідно 48,1 і 24,5 кг.

За сортовою структурою насаджень хмелю в сільськогосподарських підприємствах за 2013–2015 роки переважають ароматичні сорти, їхня питома вага – 83,7 %, а гірких сортів – лише 16,3 % (рис. 2).

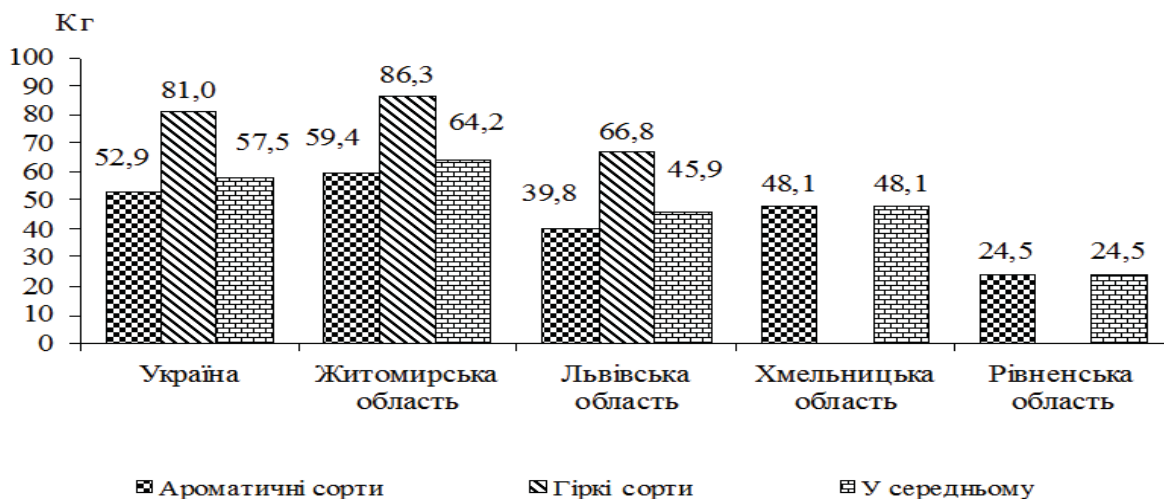

Рис. 1. Збір альфа – кислот з 1 га насаджень хмелю за 2013-2015 рр., кг

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

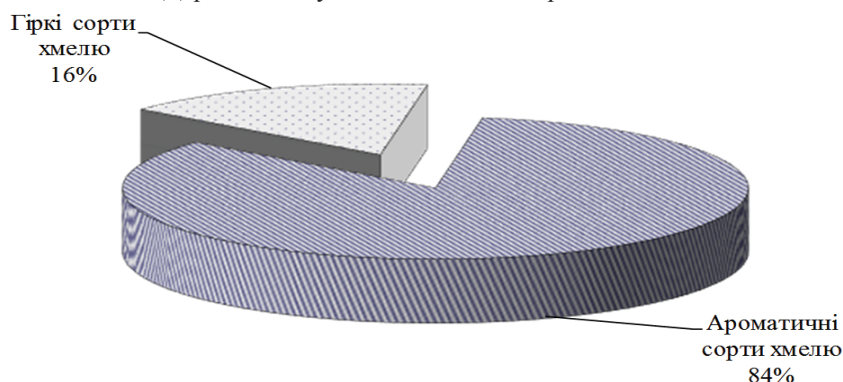

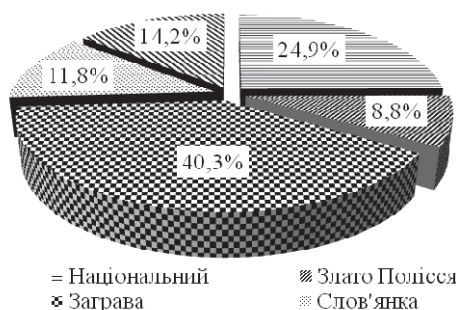
Рис. 2. Сортова структура насаджень хмелю в сільськогосподарських підприємствах за 2013–2015 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

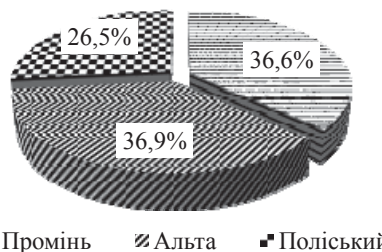
У структурі насаджень хмелю ароматичних сортів переважає сорт «Заграва», питома вага якого 40,3 %. Деяко менше насаджень хмелю сорту «Національний» – 24,9 %, сорти «Слов'янка» й «Злато Полісся» мають відповідно 11,8 і 8,8 %, інші сорти («Гайдамацький», «Клон-18»,

«Староволинський» та «Тріумф») – 14,2 % (рис. 3).

У структурі насаджень хмелю гірких сортів найбільшу питому вагу має сорт «Альта» – 36,9 %. Деяко менше насаджень сорту «Промінь» – 36,6 %, а найменше – сорту «Поліський» – 26,5 %.

(а)

(б)

Рис. 3. Структура насаджень хмелю ароматичних (а) і гірких (б) сортів за 2013–2015 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Варто зауважити, що під час варіння якісного – марочного пива використовують хміль лише ароматичної групи сортів, які містять менший відсоток альфа-кислоти порівняно з гіркими.

Результатом акумуляції тенденцій зміни посівної площі та врожайності хмелю є зменшення його валового збору. З даних

таблиці 5 видно, що в цілому по Україні валовий збір хмелю у сільськогосподарських підприємствах за 2005–2015 роки знизився на 2526 ц, або у 2,2 раза, і становить 2174 ц. У тому числі: у підприємствах Житомирської області він зменшився на 1768 ц, або у 2,0 рази і становив 1698 ц; Львівської – на 429 ц, або у 2,9 раза, до 225 ц.

5. Валовий збір хмелю в сільськогосподарських підприємствах, ц

Область	Рік				2015 р., %, до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	3466	4117	2541	1698	49,0	66,8
Львівська	654	819	218	225	34,4	103,2
Рівненська	179	220	121	-	-	-
Хмельницька	57	580	203	251	4,4 р.	123,6
Інші*	344	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	4700	5736	3083	2174	46,3	70,5

*Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Винятком є Хмельницька область, у підприємствах якої за досліджуваний період валовий збір збільшився на 194 ц, або в 4,4 раза й становив 251 ц.

З розрахунку на одне підприємство припадало валового збору хмелю в цілому по

Україні у 2015 році 362,3 ц і порівняно з 2005 роком було більше на 260,1 ц, або в 3,5 раза. Це зумовлено перевищенням темпів зменшення кількості виробників даної продукції над темпами зниження її валового збору (табл. 6).

6. Валовий збір хмелю в середньому одне сільськогосподарське підприємство, ц

Область	Рік				2015 р., %, до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	99,0	242,2	195,5	566,0	5,7р.	2,9 р.
Львівська	163,5	204,8	109,0	112,5	68,8	103,2
Рівненська	89,5	73,3	121,0	-	-	-
Хмельницька	57,0	580,0	203,0	251,0	4,4 р.	123,6
Інші*	86,0	-	-	-	-	-
У цілому по Україні	102,2	229,4	181,4	362,3	3,5 р.	2,0 р.

*Вінницька, Волинська, Київська і Луганська області.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

При цьому в Житомирській області валовий збір хмелю на одне сільськогосподарське підприємство в 1,6 раза вищий ніж середнє значення в цілому по Україні й становить 566 ц. Зокрема, у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району цей показник нині становить 776,5 ц, у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 858,0 ц.

У підприємствах Львівської й Хмельницької областей середній валовий збір хмелю нижчий ніж середнє значення в цілому по Україні – відповідно на 249,8 ц, або в 3,2 раза, та на 111,3 ц, або у 1,4 раза і становив 112,5 та 251,0 ц.

Таким чином, нині в Україні лише два підприємства Житомирської області – СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівсько-

го й ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського районів – формують 75,2 % загального обсягу виробництва хмелю.

Висновки. За період 2005–2015 років у галузі хмелярства наявні як негативні, так і позитивні явища. До негативних слід віднести зменшення кількості товаровиробників, загальних площ насаджень, валового збору, що відповідно відображається на забезпеченості пивоварних підприємств вітчизняною хмелесировиною. Позитивними явищами є підвищення врожайності й виходу альфа-кислот з 1 га насаджень хмелю через зростання інтенсивності виробництва. Саме модернізація, на нашу думку, є одним із перспективних та ефективних напрямів відновлення потенціалу вітчизняного хмелярства в нинішній період.

Список використаних джерел

1. Бондар О. Хміль і хмелевий екстракт / О. Бондар // Пропозиція. – 2002. – № 7. – С. 103–108.
2. Галузева програма розвитку хмелярства в Україні на 2007–2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
3. Пивна та хмелева галузі України, кон'юнктура та інтеграція : [моногр.] ; за ред. Ю.І. Савченка. – Житомир : ФОП Мальцева О.Ю., 2014. – 96 с.
4. Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroprom.zt.gov.ua/images/pdf/proekt_prog.pdf.
5. Проценко А.В. Інноваційне забезпечення галузі хмелярства / А.В. Проценко // Економіка АПК. – 2010. – № 8 – С. 112–118.
6. Рудик Р.І. Експортно-імпорتنі операції на ринку хмелепродукції / Р.І. Рудик // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 103–109.
7. Савченко Ю.І. Тенденції розвитку ринку хмелю / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 2. – С. 67–71.
8. Савченко Ю.І. Оцінка економічної ефективності розвитку хмелярства / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2011. – № 11. – С. 66–71.
9. Стратегічне управління підприємствами галузі хмелярства : моногр. / Т.С. Муляр, Г.В. Осовська. – Житомирський нац. агро-екологічний ун-т, 2013. – 244 с.
10. Anon A. Hopfen – Rundschau / A. Anon // Wolncach. – 1991. – Т. 42. – № 3. – Р. 28–31.
11. Sugier D. Evaluation of the macro – element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szewczuk // Lublin, 2002. – University of Agrikulture. – P. 87–96.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2016 р.

Фахове рецензування: 12.01.2017 р.

*

УДК 330.3 313

*І.В. ВАЩЕНКО, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Теоретичні засади та сучасний стан розвитку ринку кукурудзи

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку сільського господарства України одним із головних завдань є нарощування обсягів виробництва зерна, зокрема кукурудзи, 20 % якого використовується як продовольче, 15–20 % – для технічних потреб, решта – як фуражне.

Останніми роками спостерігається збільшення загального виробництва зерна кукурудзи. Зростання попиту на нього на світовому ринку стало поштовхом для національних виробників до збільшення виробництва цієї продукції в нашій державі. Свідченням цього є зростання за десятирічний період посівних площ під культурою майже вдвічі, а також відповідне збільшення її експорту за межі країни.

Кон'юнктура світового ринку зерна кукурудзи та продуктів його переробки, а також

постійні цінові коливання внутрішнього ринку роблять його достатньо прогнозованим для сільськогосподарських товаровиробників, ефективна робота яких можлива тільки за умови злагодженої діяльності всіх підприємств, пов'язаних із зерновиробництвом, заготівлею, переробкою і доведенням до споживачів зерна кукурудзи та продуктів його переробки. Це потребує створення ефективних організаційно-економічних механізмів регулювання ринку зерна кукурудзи й продуктів його переробки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розвитку та функціонування вітчизняного ринку кукурудзи знайшли своє відображення в працях учених-аграрників, які займалися дослідженням еволюції генезису появи культури кукурудзи у світі й Україні, розробками та запровадженням науково-дослідних тематик селекційної роботи щодо створення нових сортів і гібридів цієї культури з метою збільшення її потенційної врожайності, а також

* Науковий керівник – М.П. Талавира, доктор економічних наук, професор.

© І.В. Ващенко, 2017

Список використаних джерел

1. Бондар О. Хміль і хмелевий екстракт / О. Бондар // Пропозиція. – 2002. – № 7. – С. 103–108.
2. Галузева програма розвитку хмелярства в Україні на 2007–2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
3. Пивна та хмелева галузі України, кон'юнктура та інтеграція : [моногр.] ; за ред. Ю.І. Савченка. – Житомир : ФОП Мальцева О.Ю., 2014. – 96 с.
4. Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroprom.zt.gov.ua/images/pdf/proekt_prog.pdf.
5. Проценко А.В. Інноваційне забезпечення галузі хмелярства / А.В. Проценко // Економіка АПК. – 2010. – № 8 – С. 112–118.
6. Рудик Р.І. Експортно-імпорتنі операції на ринку хмелепродукції / Р.І. Рудик // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 103–109.
7. Савченко Ю.І. Тенденції розвитку ринку хмелю / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 2. – С. 67–71.
8. Савченко Ю.І. Оцінка економічної ефективності розвитку хмелярства / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2011. – № 11. – С. 66–71.
9. Стратегічне управління підприємствами галузі хмелярства : моногр. / Т.С. Муляр, Г.В. Осовська. – Житомирський нац. агро-екологічний ун-т, 2013. – 244 с.
10. Anon A. Hopfen – Rundschau / A. Anon // Wolncach. – 1991. – Т. 42. – № 3. – Р. 28–31.
11. Sugier D. Evaluation of the macro – element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szewczuk // Lublin, 2002. – University of Agrikulture. – P. 87–96.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2016 р.

Фахове рецензування: 12.01.2017 р.

*

УДК 330.3 313

*І.В. ВАЩЕНКО, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Теоретичні засади та сучасний стан розвитку ринку кукурудзи

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку сільського господарства України одним із головних завдань є нарощування обсягів виробництва зерна, зокрема кукурудзи, 20 % якого використовується як продовольче, 15–20 % – для технічних потреб, решта – як фуражне.

Останніми роками спостерігається збільшення загального виробництва зерна кукурудзи. Зростання попиту на нього на світовому ринку стало поштовхом для національних виробників до збільшення виробництва цієї продукції в нашій державі. Свідченням цього є зростання за десятирічний період посівних площ під культурою майже вдвічі, а також відповідне збільшення її експорту за межі країни.

Кон'юнктура світового ринку зерна кукурудзи та продуктів його переробки, а також

постійні цінові коливання внутрішнього ринку роблять його достатньо прогнозованим для сільськогосподарських товаровиробників, ефективна робота яких можлива тільки за умови злагодженої діяльності всіх підприємств, пов'язаних із зерновиробництвом, заготівлею, переробкою і доведенням до споживачів зерна кукурудзи та продуктів його переробки. Це потребує створення ефективних організаційно-економічних механізмів регулювання ринку зерна кукурудзи й продуктів його переробки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розвитку та функціонування вітчизняного ринку кукурудзи знайшли своє відображення в працях учених-аграрників, які займалися дослідженням еволюції генезису появи культури кукурудзи у світі й Україні, розробками та запровадженням науково-дослідних тематик селекційної роботи щодо створення нових сортів і гібридів цієї культури з метою збільшення її потенційної врожайності, а також

* Науковий керівник – М.П. Талавира, доктор економічних наук, професор.

© І.В. Ващенко, 2017

питаннями щодо основних тенденцій вирощування кукурудзи. Все це стало об'єктом вивчення та наукових пошуків у працях В. Андрійчука [1], Л. Анішина [2], П. Волоха [4], Б. Дзюбецького [5], Н. Ляшенка [6], О. Маслака [7], інших дослідників. Водночас глибшого вивчення потребують питання щодо функціонування та розвитку конкуренції на вітчизняному ринку кукурудзи.

Мета статті – формування теоретичних засад і аналіз сучасного стану розвитку ринку кукурудзи.

Для розкриття сутності й змісту поняття формування ринку кукурудзи використовували методи теоретичного узагальнення основ економічної теорії, аналізу і синтезу, системного підходу, порівняння, абстрагування.

Виклад основних результатів дослідження. Виробництво продукції зернових культур займає важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції. Найбільшу питому вагу в структурі посівних площ та валових зборів продукції мають зернові порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами. Зернове господарство посідає базове місце у сільськогосподарському виробництві України й гарантує її продовольчу безпеку.

Кукурудза – одна з давніх землеробських культур. Вона є однією з найпродуктивніших злакових культур універсального призначення, яку вирощують для продовольчих, кормових та технічних цілей.

Виробництво зерна кукурудзи має важливе народногосподарське значення, тому ефективність виробництва, яка визначається за певними показниками, дає змогу оцінити його реальний стан і таким чином спонукає шукати новітні шляхи її підвищення, що є важливим завданням та актуальним питанням сьогодення. Зважаючи на це, кукурудза належить нині до однієї з культур, які стали найвигіднішими для сільськогосподарського виробництва. Їхні переваги – широкий ринок збуту і позитивна економіка виробництва [1].

Ринок зерна кукурудзи – складна ієрархічна система з великою кількістю учасників, що потребує чіткого виконання кожним суб'єктом ринку своїх функцій в умовах ди-

намічних відносин. Як складна система такий ринок має свою структуру, функції й особливості механізму формування та є сукупністю відносин обміну, за допомогою яких здійснюються процеси виробництва, реалізації, переробки і споживання зерна кукурудзи та продуктів його переробки.

На сучасному етапі внутрішній ринок зерна кукурудзи України має ознаки недосконалої конкуренції, а функціонування ринку характеризується незбалансованістю попиту й пропозиції, стихійністю, нерозвиненою інфраструктурою.

В основі формування і функціонування внутрішнього та зовнішнього ринків зерна кукурудзи й продуктів його переробки є попит і пропозиція на продовольче, фуражне, технічне та насіннєве зерно, які створюють відповідну кон'юнктуру і впливають на рівень цін. Цей процес потребує постійного регулювання конкурентоспроможного виробництва зерна кукурудзи, необхідність в якому визначається ринковим попитом. Процеси формування ринку зерна кукурудзи показують, що їх слід адаптувати до специфіки певного ринку [5].

Багатогранний підхід до формування ринку зерна кукурудзи дає підстави стверджувати про детальний аналіз історичних фактів, які показують розвиток виробництва кукурудзи, що тягнеться з 8-10 тис. років до нашої ери, і це не враховуючи період зростання культури в дикому вигляді.

Відомо також, що сучасна одомашнена кукурудза, в тому вигляді, в якому вона з'явилася перед споживачем нині, втрое-вчетверо більша, ніж її далекий предок (качан кукурудзи був у довжину не більше 4 см).

Історія обробітку кукурудзи бере початок у Древній Мексиці. Великі цивілізації зобов'язані своєю появою та процвітанням цій культурі, серед «вдячних»: племена ацтеків і майя, ольмекська цивілізація, оскільки вона ототожнювалася як основа вискоєфективного землеробства, можливо, через свою непримхливість в обробітку і догляді. Отже, можна стверджувати, що кукурудза годувала цивілізації не одне тисячоліття. За що, власне, її поважали та навіть обожнювали у деяких культурах, наприклад, один із центральних богів пантеону Майя – бог куку-

рудзи й родючості Кетцалькоатль. До Європи культуру було завезено у XVI ст. і тепер вирощують у багатьох країнах Європейського й Азіатського континентів, вона займає позицію лідера світового масштабу серед вирощуваних зернових культур [4].

У результаті проведеного нами дослідження встановлено, що завдяки розвиненій генетиці та технології вирощування кукурудзи можна досягти високих показників урожайності. Потреба в кукурудзі й межі застосування не обмежуються лише споживанням її як продукту харчування, вона ґрунтовно зміцнилася як одна з основних зернових, активно використовуваних у харчовій, індустріальній, тваринницькій і медичній галузях.

Спроби заглибитися у специфіку використання кукурудзи для людських потреб викликають неоднозначність своєю різноманітністю. Це не обмежується попкорном та екстракцією олії, використанням у тваринництві як корисної кормової культури, її також використовують для виробництва біоетанолу. Такі тенденції, що сприяють збільшенню світового попиту на куку-

рудзу, мотивують сільгоспвиробників нарощувати її виробництво [6].

Кукурудза є основною фуражною культурою у світі. Упродовж останніх десяти років обсяги її виробництва постійно зростали (за винятком сезонів 2012-2013 і 2015-2016 років), вона вважається одним із кращих видів зерна для виробництва концентрованих кормів у тваринництві та незамінною сировиною для виробництва біоетанолу (рис. 1). За прогнозами Міністерства сільськогосподарства США (USDA), світове виробництво цього зерна у 2016/17 МР перевищить 1 млрд т і встановить новий рекорд. На збільшення виробництва впливатимуть зростання врожайності на 2% й розширення посівної площі під культурою на 2,7 млн га [3].

Нарощування врожаїв кукурудзи відбулося у більшості країн - основних виробників цього зерна. Так, у США порівняно з минулорічним урожаєм відбудеться підвищення на 11%, Бразилії - 23%. У Південно-Африканській Республіці після неврожайного минулого сезону в нинішньому прогнозують зібрати на рівні середніх показників 2012-2014 років [2].

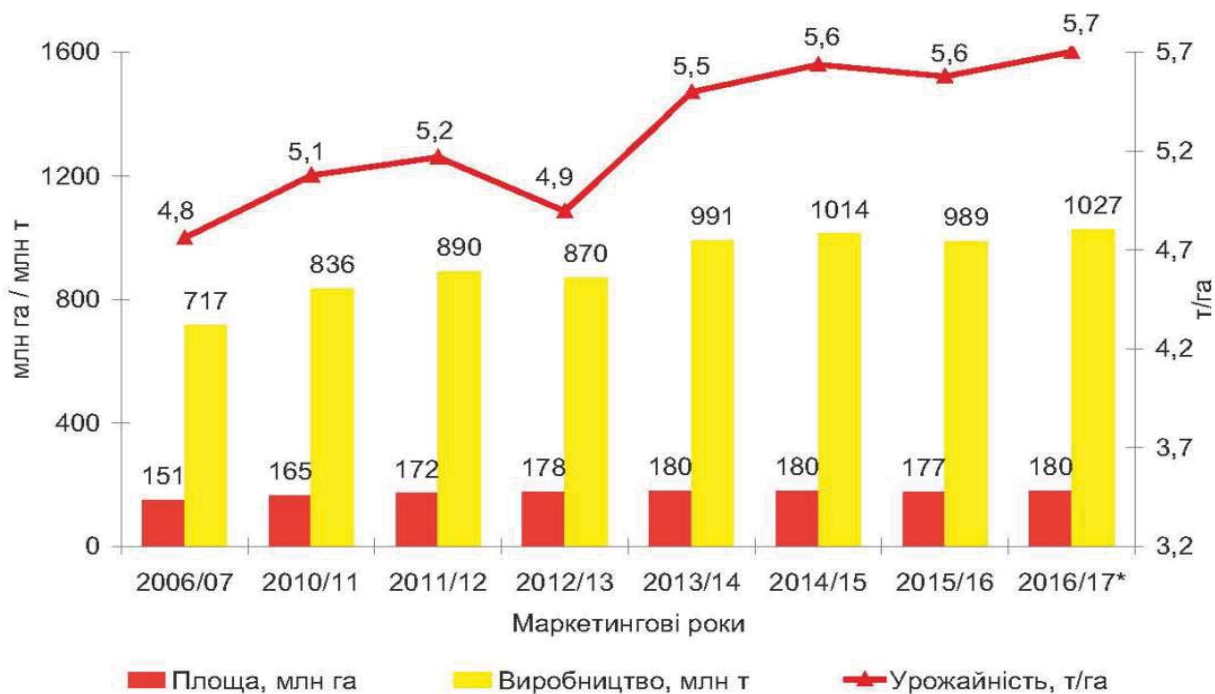

Рис.1. Динаміка світового виробництва кукурудзи

Джерело: USDA, вересень, 2016 року

Майже на третину очікується збільшення виробництва кукурудзи в Аргентині. Якщо в

минулому сезоні в цій країні було вироблено 28 млн т, то у поточному даний показник

перевищать 36 млн т. За інформацією аналітиків Зернової Біржі Буенос-Айреса, на це вплинула переорієнтація місцевих фермерів із вирощування сої на кукурудзу, оскільки на останню скасовано експортне мито. Як результат, площі під кукурудзою розширила на 1 млн га – до 4,5 млн га.

Разом із тим зменшилося виробництво зерна кукурудзи в Китаї. За попередніми підсумками, в КНР зберуть його 216 млн т, що майже на 8,6 млн т менше рівня попереднього сезону, а в Мексиці – на 5% менше рівня минулого року, в Канаді – відповідно на 9% [7].

Попри збільшення виробництва кукурудзи у багатьох країнах, США залишиться світовим лідером у цій зерновій групі. Американські фермери зберуть у поточному сезоні понад третину світового врожаю кукурудзи.

Завдяки інноваціям, вітчизняні аграрії досягають успіху в одержанні високих показників вирощування цієї культури (рис. 2).

Детально проаналізувавши теоретичні засади ринку кукурудзи можна зробити висновки, що Україна досягла максимальних масштабів розвитку галузі. Придатнішими для її вирощування є природно-кліматичні умови Лісостепу, за умови зрошення – також у Степу. Подальше збільшення виробництва можливе за рахунок удосконалення технологій вирощування, які дають змогу підвищити врожайність культури на вже існуючих площах. Виходячи з нової стратегії вирощування зернових і олійних культур, в Україні передбачається довести виробництво кукурудзи до 30 млн т, з яких майже 20 млн т експортувати.

У 2016 році валове виробництво кукурудзи на зерно становитиме близько 26 млн т, що перевищить урожай попереднього року на 18%. На це вплинули сприятливіші погодні умови, що позитивно позначилося на врожайності. При цьому площа до збирання цієї культури в межах 1,5% поступається торішній.

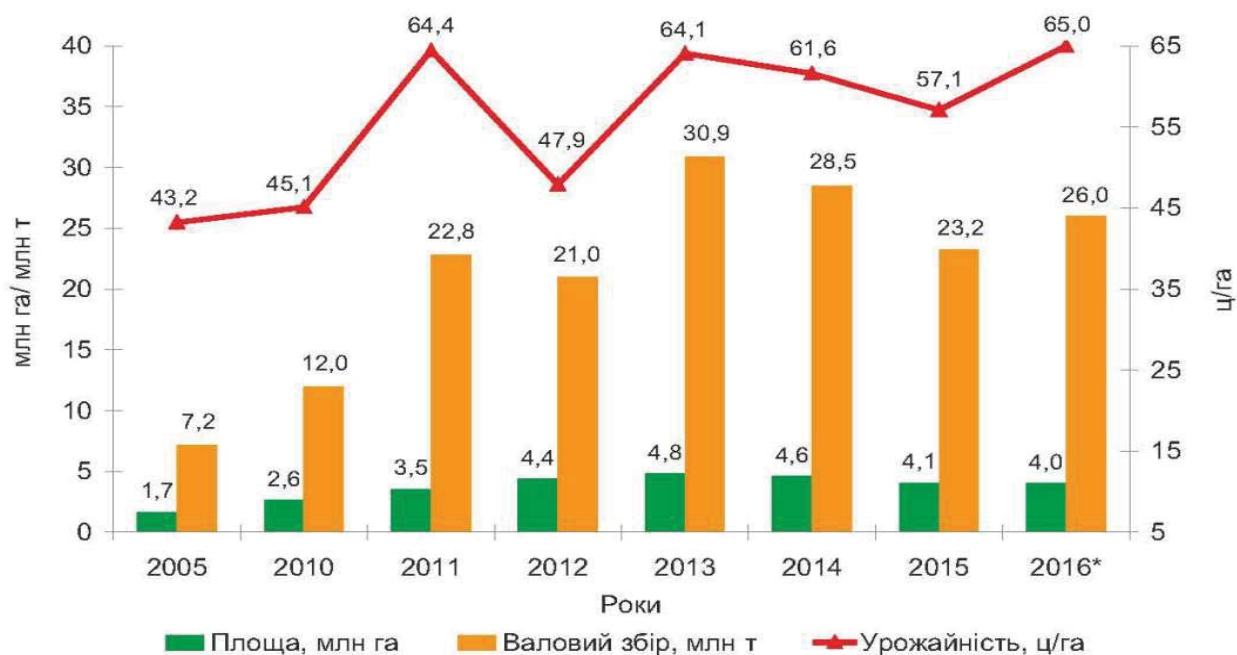

Рис.2. Динаміка виробництва кукурудзи в Україні

Джерело: Державна служба статистики України, 2016 рік.

Найвні коливання виробництва не впливають на внутрішнє споживання кукурудзи. Для України кукурудза є експорторієнтованою культурою, продовольче споживання її зерна мінімальне. Тож більшість урожаю продаватиметься на зовнішніх ринках. У по-

точному маркетинговому році (вересень 2016 – серпень 2017 року) прогнозується реалізувати на зовнішньому ринку до 17 млн т кукурудзи [7].

Станом на вересень 2016 року аграрії намолотили 1,3 млн т зерна кукурудзи з площі

283 тис. га, що становить 7% прогнозованих до збирання площ. Особливістю вирощування цієї культури є те, що тривалість збирання не впливає на якість та обсяг виробництва зерна на відміну від інших зернових культур. Крім цього, за сухої погоди зерно кукурудзи навіть поліпшує свої якісні властивості, стає сухішим, що зменшує в подальшому витрати на складські послуги. У серпні-вересні, залежно від періоду дозрівання, вологість зерна в середньому становить 20–22%. На такому рівні або навіть сухішим урожай можна збирати в зимовий і навіть весняний періоди. На це впливають, окрім наявності вільних потужностей для зберігання, й інші фактори, а саме – технічне та ресурсне забезпечення, ціна на зерно.

Висновки. Серед зернових культур кукурудза займає одне з провідних місць, будучи

незамінним джерелом сировини, що використовується як у тваринницькій галузі, так і в промислово-індустріальній сфері для виробництва олії і палива. Вирощування кукурудзи знайшло своє застосування у захисті довкілля: пришвидшуються темпи технології використання для виробництва біоетанолу. Такі тенденції сприяють збільшенню світового попиту на цю зернову культуру, мотивують сільгоспвиробників нарощувати її виробництво.

Україна, розвиваючи всі ресурсні можливості щодо вирощування кукурудзи, стане провідним постачальником зерна на світовому ринку, а використовуючи всі наявні потенційні можливості, сприятиме зростанню ефективності на ринку, що приведе до швидкого економічного зростання в галузі АПК та економіки загалом.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Анішин Л.А. Прогресивна технологія виробництва кукурудзи / Л.А.Анішин. – К.: Знання, 1973. – 48 с.
3. Анализ мирового рынка кукурузы, используемой для производства биоэтанола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bio-energy.com.ua>.
4. Волох П.В. Кукурудза: концепція розвитку селекції, насінництва, виробництва і мотивація ринку насіння / П. В. Волох, Л. М. Рисин, Б. В. Дзюбецький [та ін.] // Агроном. – 2006. – № 3. – С. 128–131.
5. Дзюбецький Б.В. Селекція кукурудзи / Б. В.Дзюбецький, В.Ю.Черчель, С. П. Антонюк // Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть. – К.: Логос, 2001. – Т 4. – С.571-589.
6. Ляшенко Н.О. Інтенсифікація – основний фактор підвищення ефективності виробництва зерна кукурудзи в Степу України / Н. О. Ляшенко, Ю. В. Галушко // Бюлетень Інституту зернового господарства. – Дніпропетровськ, 2003. – № 20. – С. 62–64.
7. Маслак О. Ринок кукурудзи врожаю 2016 р. / О.Маслак // Інформаційно-аналітична газета «Агробізнес сьогодні». – 2016. – № 20(339). – С. 5-6.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2017 р.

Фахове рецензування: 18.01.2017 р.

* * *